

14 januari 2026

Geachte mevrouw Letschert,
Geachte heer Jetten,
Geachte mevrouw Yeşilgöz,
Geachte heer Bontenbal,

Van patstelling naar doelstelling – inhoudelijke versterking van een minderheidskabinet

In de huidige fase van de kabinetsformatie staat Nederland voor een fundamentele keuze: een minderheidskabinet kan óf uitgroeien tot een bestuurlijk zwakke noodoplossing, óf juist tot een krachtig vehikel voor richting, hervorming en vertrouwen. Die uitkomst hangt minder af van zetelaantallen dan van de bereidheid om klassieke politieke reflexen los te laten.

Mijn naam is [REDACTED]. Vanuit eerdere functies als voorzitter van AkzoNobel Base Chemicals, Royal Cosun en de European Confederation of Directors Associations heb ik langdurig gewerkt in omgevingen waar besluitvorming alleen slaagt wanneer tegenstellingen niet worden gladgestreken, maar productief worden gemaakt.

Bij deze brief treft u een artikel aan waarin ik betoog dat de huidige formatie niet vast zou moeten lopen op het vermijden van 'links' of 'rechts', maar juist zou moeten inzetten op hun wederzijdse versterking. Niet via compromissen die iedereen iets afnemen, maar via scherpe keuzes die verschillende principes tegelijk honoreren.

De praktijk laat zien dat succesvolle landen juist floreren wanneer zij ogenschijnlijk tegengestelde uitgangspunten combineren:

- **Taiwan** koppelt een sterke, ondernemende technologiesector aan een actieve overheid die investeert in onderwijs, digitale infrastructuur en maatschappelijke weerbaarheid. Marktwerking en collectieve belangen versterken elkaar daar expliciet.
- **Singapore** combineert budgettaire discipline, een kleine maar uiterst effectieve overheid en een streng prestatiebeginsel met forse publieke investeringen in wonen, gezondheid en langetermijnplanning. Ideologische zuiverheid is daar ondergeschikt aan uitvoerbaarheid.
- **Estland** heeft laten zien dat radicale digitalisering, lage administratieve lasten en fiscale eenvoud uitstekend samengaan met transparantie, sociale toegankelijkheid en een hoog vertrouwen in de overheid.

In al deze gevallen is geen sprake van een 'midden' als vaag compromis, maar van een scherpe bestuurlijke koers die linkse en rechtse principes doelbewust laat samenwerken: individuele verantwoordelijkheid én collectieve investeringen; ondernemerschap én een sterke publieke infrastructuur; begrotingsdiscipline én strategische overheidskeuzes.

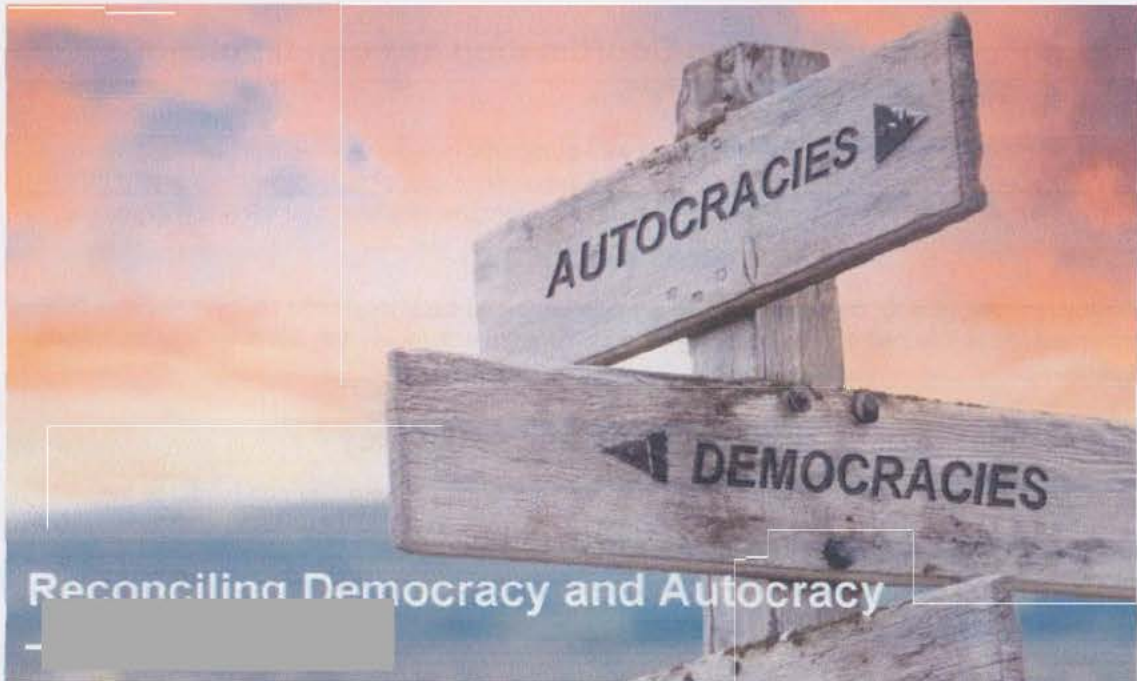
Voor Nederland betekent dit dat een minderheidskabinet niet zou moeten proberen conflicten te neutraliseren, maar ze te structureren. Dat vraagt om het loslaten van structurele uitsluitingen en het organiseren van wisselende, inhoudelijke meerderheden — niet als noodgreep, maar als bewuste bestuursvorm. Patstellingen ontstaan niet door verschillen van inzicht, maar door het vermijden van richting.

In het bijgevoegde artikel werk ik uit hoe een kabinet van D66, VVD en CDA dit concreet kan doen: door een beperkt aantal strategische prioriteiten te formuleren, deze scherp te verankeren in beleid en uitvoering, en per dossier expliciet ruimte te maken voor samenwerking met partijen aan zowel linker- als rechterzijde van het politieke spectrum.

Mijn inzet is niet politiek, maar bestuurlijk: Nederland heeft geen behoefte aan een kabinet dat spanningen maskeert, maar aan een regering die tegenstellingen inzet als motor voor vooruitgang. Ik hoop dat mijn bijdrage u helpt om die ambitie expliciet te maken in de verdere formatie.

Met de meeste hoogachting,

Reconciling Democracy and Autocracy: Lessons from Taiwan, Singapore, and Estonia

Policymakers often frame democracy and autocracy as opposite poles: democracy prioritizes participation and legitimacy, while autocracy emphasizes decisiveness and coordination. However, reconciliation need not be a compromise or hybrid halfway point. Instead, it can mean realizing the strengths of each system through the more consistent application of the other's principles: achieving decisiveness through democratic inclusion, and ensuring legitimacy through disciplined governance.

Reconciliation of Democracy and Autocracy: Mutual Reinforcement with Global Examples

Autocracy → (Decisiveness, Stability, Coordination)	<p><u><i>Decisive but legitimacy-poor</i></u></p> <p>Vietnam China Saudi Arabia</p>	<p><u><i>Reconciliation: Democratic legitimacy + Autocratic decisiveness</i></u></p> <p>Estonia Singapore Taiwan</p>
	<p><u><i>Weak legitimacy and coordination</i></u></p> <p>Libya Lebanon Haiti</p>	<p><u><i>Legitimate but fragmented</i></u></p> <p>New Zealand Norway Canada</p>
	Democracy → (Legitimacy, Participation, Accountability)	

1. Taiwan: Digital Democracy as Decisive Governance

Taiwan demonstrates that participatory democracy can also be a vehicle for fast, coordinated action. Through platforms such as vTaiwan and Pol.is, citizens deliberate online and identify consensus on contentious policies (Tang, 2020). This consensus is then integrated directly into parliamentary processes, reducing deadlock and accelerating decision-making.

Policy lesson: By institutionalizing digital deliberation upstream of legislation, democracies can align pluralism with speed, turning broad input into a source of executive strength.

2. Singapore: Integrity and Coordination as Foundations of Legitimacy

Singapore shows how principles associated with autocratic governance—discipline, long-term planning, and centralized integrity systems—can serve democratic goals of legitimacy and trust. The city-state maintains strict anti-corruption enforcement, meritocratic civil service recruitment, and tightly coordinated policy execution (Quah, 2022).

Policy lesson: Strong, centralized integrity institutions and clear long-term policy mandates can enhance citizens' sense of accountability—an outcome democracies can adopt without sacrificing openness.

3. Estonia: Digital Transparency and Efficiency

Estonia offers a model of how democratic transparency and accountability can reinforce the efficiency and coherence often associated with autocracies. Its digital governance system integrates services, health records, tax filings, and voting within a secure national e-infrastructure (Kalvet & Toots, 2022). Citizens have legal ownership of their data and can track every use of it, ensuring accountability and trust.

Policy lesson: Digital infrastructures built around citizen control can give states the capacity to act coherently while strengthening legitimacy.

Cross-Cutting Takeaways

- **Democracy as decisiveness:** When structured for consensus (Taiwan), democratic deliberation can accelerate decision-making rather than paralyze it.
- **Autocracy as legitimacy:** By institutionalizing discipline and integrity (Singapore), governance systems associated with autocracy can meet the democratic test of legitimacy.
- **Transparency as efficiency:** Digital openness (Estonia) proves that transparency need not weaken coordination; it can reinforce it.

Conclusion

Reconciling democracy and autocracy is not about compromise but mutual elevation. Democracies can learn from autocratic strengths in coherence and discipline by embedding them into open institutions. Autocracies can enhance their resilience by adopting participatory and transparency mechanisms that improve legitimacy.

The three cases highlight a pathway where legitimacy and effectiveness converge: Taiwan's consensus-based decisiveness, Singapore's disciplined legitimacy, and Estonia's transparent efficiency. This model provides policymakers with a vision of governance that transcends the old dichotomy—anchored in democratic principles, yet achieving the goals historically claimed by autocracies.

Primary Sources for National Stances

High Autocracy / Low Democracy:

- Vietnam – Gainsborough (2010)
- China – He & Warren (2011)
- Saudi Arabia – Hertog (2010)

Low Democracy / Low Autocracy:

- Libya – Vandewalle (2012)
- Lebanon – Makdisi & El-Khalil (2013)
- Haiti – Fatton (2007)

Reconciliation (High Both):

- Estonia – Kalvet & Toots (2022)
- Singapore – Quah (2022)
- Taiwan – Tang (2020)

High Democracy / Low Autocracy:

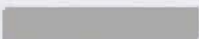
- New Zealand – Eichbaum & Shaw (2019)
- Norway – Lijphart (2012)
- Canada – Aucoin (2012)

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kenmerk: 202600289

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Stichting BIT-lab
T.a.v. de heer A. Tromp
Waldorpstraat 1240
2121 CZ DEN HAAG

Kenmerk: 202600291

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Tromp,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Berte Alexander,

In de korte tijd die we tijdens de formatie hebben, lukt het helaas niet nog additionele gesprekken te plannen.

Hartelijke groet
Rianne Letschert

202600292

RailGood
Good for rail

Tweede Kamer der Staten-Generaal
secretariaat van de Kamervoorzitter
t.a.v. Prof. dr. R.M. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Betreft: Input voor Regeerakkoord: **Duurzaam en Veilig Spoorgoederenvervoer**
Datum: 14-1-2026

Geachte mevrouw Letschert,

In de komende nieuwe kabinetsperiode moeten belangrijke richtinggevende keuzes worden gemaakt over het verdienvermogen, de bereikbaarheid, de klimaatopgave, de leefbaarheid en de nationale veiligheid van ons land. Graag willen wij u enkele thema's aanreiken voor het regeerakkoord van het nieuwe kabinet. Deze brief sturen wij gezamenlijk als omwonenden langs het spoor in Oost-Nederland vertegenwoordigd door RONA, en RailGood de ondernemersorganisatie van de particuliere spoorgoederenvervoerders.

Executive Summary

Nederland staat voor een grote opgave: verduurzaming van logistiek, transport en mobiliteit en bescherming van leefbaarheid. Deze brief bevat drie kernpunten: (1) modal shift van weg naar spoor, (2) versterken van leefbaarheid en veiligheid en (3) regie en samenwerking. Wij zetten ons in voor een modal shift van weg naar spoor en versterking van de leefbaarheid en veiligheid. Deze inzet is tegelijkertijd mogelijk én goed voor Nederland. Wij vragen u en de formerende partijen om deze kernpunten en conclusie op te nemen in het regeerakkoord.

Kernpunten

1. Modal Shift: nodig voor klimaat en economie en ter ontlasting van het volle wegennet

- Zorg voor een concurrerende kostenpositie voor spoorgoederenvervoer door de totale kosten in Nederland in lijn te brengen met die in omringende landen en een eerlijk marktspeelveld met het wegtransport te realiseren.
- Borg betrouwbare en continue beschikbaarheid van het spoor door blijvend te investeren in tijdig onderhoud en vernieuwing, en door 24/7-beschikbaarheid van spoorcapaciteit voor goederenvervoer te garanderen, inclusief robuuste omleidingsroutes tijdens werkzaamheden en verstoringen. Dit is essentieel om logistieke ketens te laten kiezen voor het spoor.
- Investeer doelgericht in een toekomstbestendig, concurrerend en weerbaar spoornet dat voldoet aan de Europese TEN-T voorschriften. Dit betreft investeringen met een dual use karakter voor zowel civiel als militair gebruik.

2. Leefbaarheid en veiligheid: randvoorwaarden voor draagvlak

- Bied spooromwonenden lange termijn perspectief voor de ontwikkeling van het Nederlandse spoornet waarover meer goederenvervoer, personenvervoer en militaire mobiliteit gaan worden afgewikkeld.
- Investeer op basis van een integraal toekomstbeeld op het Nederlandse spoor adaptief in een goed ingepaste en voor de gebruikers efficiënte spoorverbindingen tussen de Betuweroute en de grensovergangen met het Europese spoornet bij Oldenzaal en Venlo.
- Investeer extra in mitigerende maatregelen voor beheersing van de omgevingseffecten door intensiverend treinverkeer op de leefbaarheid en veiligheid van spooromwonenden langs het gemengde spoornet in dicht bevolkt gebied.

3. Samenwerking en regie

- Neem regie als Rijk op de spoorontwikkeling en ruimtelijke ordening in samenwerking met regio's, gemeenten, havenbedrijven en (verladend en vervoerend) bedrijfsleven. Realiseer daarmee beleidsmatige synergie voor ruimte voor woningbouw langs het bestaande spoor, ruimte voor OV, minder omgevingshinder, ontlasting van het volle wegennet, concurrerend (intermodaal) spoorgoederenvervoer en verduurzaming van transport en logistiek.
- Gezamenlijke uitvoeringsagenda voor modal shift en leefbaarheidsopgave.
- Speel voldoende financiering hiervoor vrij.
- Bovenstaande in lijn met [het advies met oproep van de OFL voorzitter van het platform spoorgoederenvervoer en leefomgeving](#) Christophe van der Maat, namens alle leden waaronder ondergetekenden, over het Toekomstbeeld spoorgoederenvervoer dat op 30 juni 2025 is overhandigd aan de staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat (IenW), en verstuurd naar het kabinet en de Tweede Kamer.

Deze maatregelen versterken het spoorgoederenvervoer als pijler onder economische groei, duurzaam transport en nationale veiligheid en zorgen ervoor dat de leefomgeving van spooromwonenden fijn blijft.

Onze oproep: Neem deze punten op in het regeerakkoord en zet in op een integrale en maatschappelijk gedragen spoorstrategie. Namens 67.000 omwonenden rond het spoor in Oost-Nederland, vertegenwoordigd door RONA en ondernemersorganisatie RailGood,

Wij danken u op voorhand voor uw attentie,

Dr. H. J. Doeleman
Voorzitter RONA

Postadres: Prins Hendriklaan 20,
3851RX Ermelo
ronaspoor@gmail.com

H.W.E. Vroon
Directeur RailGood

Postadres: Wijkerweg 23
3947 NH Langbroek
info@railgood.nl

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

RONA en RailGood
T.a.v. de heer H.J. Doelman
P/a Prins Hendriklaan 20
3851 RX ERMELO

Kenmerk: 202600293

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Doelman,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600291

WORDT BEZORGD:

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

14 Januari 2026, Den Haag

Demissionair kabinet Jetten D66/CDA/VVD/(BBB)

Geachte Mevrouw Letchert,

Graag deel ik met u mijn opinieartikel in het FD over de mogelijkheid het staatsrecht te innoveren, zie <https://fd.nl/opinie/1579776/innoveer-het-staatsrecht-dat-kan-namelijk-wel> en bijgaande screenshots. Ik geloof dat de in het artikel beschreven staatsrechtelijke noviteit relevant kan zijn om succesvol een volgende stap te kunnen maken in de formatie. Daarvoor is het wel noodzakelijk dat die noviteit wordt geplaatst in de context van vandaag. In dat kader las ik vandaag in de Volkskrant bij monde van mijn partijleider Rob Jetten dat het aanstaande kabinet nog geen idee heeft over hoe er steun kan worden vergaard voor zijn plannen. Deze email bevat een opzet waarmee het risico van een patstelling in de formatie wellicht kan worden verminderd.

Voor de goede orde, ik noemde Rob Jetten mijn partijleider omdat ik lid ben van D66. Ik ben echter geen actief lid en heb deze brief niet met [REDACTED] (wel actief D66 lid) afgestemd.

Demissionair kabinet Jetten D66/CDA/VVD/(BBB)

Ik bepleit de benoeming van Jetten tot demissionair premier van een demissionair D66/CDA/VVD/(BBB) kabinet. Dit is dezelfde staatsrechtelijke noviteit als in het FD-artikel, plus CDA, en minus BBB tijdens de transitiefase. Deze tussenstap naar een missionair kabinet zou het mogelijk kunnen maken dat dit nieuwe demissionair kabinet gaandeweg voldoende steun krijgt van de oppositie om op steeds meer onderwerpen aan de slag te gaan.

Hierna volgt een mogelijke marsroute om dat te bereiken. Daarbij wordt impliciet uitgegaan van twee aanbevelingen:

- Parkeer de vorming van een missionair kabinet tot na de gemeenteraadsverkiezingen en ga als nieuw demissionair kabinet eerst aan de slag met de vijf kerndossiers.

Dit is de eerste concessie aan de oppositie partijen.

- Gebruik de selectie van vakbekwame bewindspersonen voor het demissionaire kabinet, die bij voorkeur boven de partijen staan, als uitruilmogelijkheid om in de Tweede Kamer wisselende meerderheden te verkrijgen voor de beleidsvoorstellen op kerndossiers. De heer Bontenbal opperde gisteren al de mogelijkheid dat bewindspersonen van oppositie-huize zouden toetreden tot een minderheidskabinet.

Het benoemen van bewindspersonen van oppositie-huize is een tweede concessie aan de oppositie partijen. Het laten ontstaan van wisselende meerderheden is een concessie van de oppositie partijen aan D66/CDA/VVD.

Staatsrechtelijke noviteit

Voor wat betreft de "staatsrechtelijke noviteit" verwijs ik kortheidshalve naar wat daarover geschreven is in mijn artikel. Doordat de VVD een meerderheid in het kabinet heeft zou het besluit om Jetten voor te dragen als demissionair premier van een D66/CDA/VVD/(BBB) kabinet redelijk snel moeten kunnen worden genomen. Het zou goed voor het vertrouwen in de politiek zijn als de demissionaire bewindspersonen van de BBB bereid zouden zijn om aan te blijven zolang dat wenselijk is voor een ordentelijke overdracht van hun portefeuilles. Zij zullen geleidelijk uitfaseren bij de benoeming van nieuwe ad- interim bewindspersonen.

Regie vereist

Als demissionair premier voert Jetten de regie over de debatten met de Tweede Kamer waarin wordt vastgesteld welke onderwerpen, op basis van plannen van Bontenbal, Yesilgöz en hemzelf, niet controversieel zijn. (Zie ook mijn FD artikel). De steun van de Tweede Kamer zal daarbij niet afhangen van hoe het missionaire kabinet er uiteindelijk uit zal zien, omdat niemand kan voorzien hoe dat later zal aflopen. Het gaat in die debatten dus vooral om de inhoud.

Van belang is wel hoe Jetten de regie voert over de selectie van de (interim) bewindspersonen die uitvoering zullen geven aan de beleidsplannen. Zij kunnen iedere politieke achtergrond hebben, of politiek neutraal zijn. Hierdoor kan in de discussie met de Tweede Kamer, stap voor stap, een demissionair kabinet ontstaan dat steeds meer bevoegdheden krijgt.

Bovenstaand scenario gaat er vanuit dat Jetten bereid is om demissionair premier te worden van een demissionair D66/CDA/VVD/(BBB) kabinet.

Aan de slag

In het FD-artikel stond dat Jetten dit serieus zou moeten overwegen toen het ging over een D66/VVD/BBB demissionair kabinet. De redenen om dat nu ook te doen zijn wat mij betreft bijna hetzelfde, maar zij worden hieronder gedeeltelijk iets anders geformuleerd:

In eerste plaats gaat Nederland hierdoor sneller aan de slag. Jetten kan de in de formatie besproken beleidsplannen agenderen in de Tweede Kamer zodra u uw eindrapport heeft uitgebracht. Hij zou dan bij voorkeur moeten beginnen bij de kern dossiers waarvan u denkt dat de kans het grootst zijn dat de oppositie bereid om een meerderheid te laten ontstaan.

In de Tweede Kamer wordt dan uiteindelijk duidelijk hoe die wisselende meerderheden kunnen worden gevormd. Zodra de Tweede Kamer een bepaald

onderwerp op basis van het voorgestelde beleid niet controversieel heeft verklaard kan de (eventueel nieuw te benoemen) demissionaire bewindspersoon aan de slag. Dat zou dus al in februari/maart het geval kunnen zijn.

In de tweede plaats vergroot deze tussenstap de kans op een meerderheidskabinet. Door nu eerst de belangrijkste dossiers centraal te stellen kan de gedetailleerde voltooiing van een regeerakkoord voorlopig worden uitgesteld, bijvoorbeeld tot na de gemeenteraadsverkiezingen.

In de derde plaats: de wereld staat in brand. Het gebrek aan politieke binding van Schoof en de beperkte steun van zijn kabinet in de Tweede Kamer ondermijnen onze positie in Europa en de rest van de wereld.

Beter voor Nederland

Een demissionair kabinet D66/CDA/VVD/(BBB) brengt daarmee rust, stabiliteit en focus op het inhoudelijk oplossen van een aantal van de grootste problemen. Deze opzet voorkomt dat Nederland stil blijft staan omdat D66/CDA/VVD in de debatten in de Tweede Kamer niet overal hun zin kunnen krijgen en op sommige onderwerpen de oppositie hen dwingt om de door hen gemaakte afspraken aan te passen. Maar de onderwerpen waar wel overeenstemming kan worden bereikt kunnen dan wel worden aangepakt.

Doordat de wie-met-wie vraag voor een missionair kabinet bij een demissionair kabinet nog open staat is er flexibiliteit om gaandeweg tot samenwerking te komen die wellicht kunnen leiden tot een missionair meerderheidskabinet in de toekomst.

Mocht u prijs stellen op een nadere toelichting dan ben ik daar uiteraard toe bereid. Mijn mobiele nummer is [REDACTED].

Met vriendelijke groet
[REDACTED]

Opinie • 16:51

Innoveer het staatsrecht – dat kan namelijk wél

Maak Rob Jetten direct demissionair premier. Hij neemt dan de leiding over de huidige ministersploeg over van Dick Schoof, en kan zo Nederland al stapjes vooruitbrengen. Een staatsrechtelijke noviteit maar het kán en het helpt, betoogt [REDACTED]

Henri Bontenbal (CDA), Rob Jetten (D66) en Dilan Yesilgöz (VVD) gezamenlijk aan tafel bij informateur Sybrand Buma. Foto: Jeroen Jumelet / ANP

Volgens Jesse Klaver (GL-PvdA) 'dendert' de

Volgens Jesse Klaver (GL-PvdA) 'dendert' de kabinetsformatie af op een minderheidskabinet van D66, VVD en CDA. Een meerderheidskabinet is zo ver weg – eerder schatten experts in dat die, omwille van partijpolitieke redenen, waarschijnlijk pas ná de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2026 zou kunnen beginnen.

Maar een minderheidskabinet is risicovol en werkt onnodig vertragend. Nederland komt het snelst weer in beweging als Rob Jetten op korte termijn wordt benoemd tot demissionair premier, in een separaat proces los van de formatie. Dat is van belang wanneer het overleg tussen D66, VVD en CDA over een minderheidskabinet langzamer verloopt dan iedereen wenst.

Demissionair premier

De vervanging van de ene demissionaire premier door een nieuwe demissionaire premier is een staatsrechtelijke noviteit. Het zittende kabinet en de Tweede Kamer moeten dat steunen. Jetten kan hierdoor sneller beginnen met het oplossen van urgente zaken. Dat wekt vertrouwen.

De macht wordt zo in twee stappen overgedragen. Na de eerste stap kan Jetten als demissionair premier werken aan onderwerpen die de Tweede Kamer niet controversieel verklaart. Na de tweede stap – de totstandkoming van een regeerakkoord –

stap – de totstandkoming van een regeerakkoord – promoveert Jetten tot missionair premier. Mocht het Jetten niet lukken tot een regeerakkoord te komen, dan treedt hij terug zodra een ander die wél kans maakt tot een akkoord te komen zich aandient.

‘Premier zonder politieke binding Dick Schoof zit er nu, anderhalve maand na de verkiezingen, nog steeds’

Vooralsnog is de niet aan een partij gebonden Dick Schoof al bijna anderhalve maand na de verkiezingen nog altijd premier van een dubbel demissionair kabinet. Zou hij bereid zijn om vrijwillig plaats te maken voor Jetten's benoeming tot demissionair premier? Zou het demissionaire kabinet bereid zijn om Jetten's benoeming door de Koning mogelijk te maken door daarvoor de noodzakelijke ministeriële verantwoordelijkheid te dragen?

Ministers zijn soms net mensen. Als de huidige ministersploeg met plezier aan het werk is en hoopt dat ze voorlopig nog aan kunnen blijven, dan zullen de antwoorden op bovenstaande vragen 'nee' zijn. Maar misschien liggen de kaarten anders, en wil een meerderheid van de ministers zo snel mogelijk aan de slag met het oplossen van de grote problemen.

Hopelijk begrijpt het demissionaire kabinet dat zij

Hopelijk begrijpt het demissionaire kabinet dat zij lijdt onder een gebrek aan politieke legitimiteit, met de steun van slechts 26 Tweede Kamerleden en een leider zonder politieke binding. Dit vormt een probleem zodra er beslissingen worden genomen die hun schaduwen vooruitwerpen, wat de speelruimte van een nieuw kabinet beperkt. Het gaat dan bijvoorbeeld over het opstellen van de voorjaarsnota of de begroting. Discussies over het gebrek aan legitimiteit van die besluiten ondermijnen het vertrouwen in de politiek. De benoeming van Jetten voorkomt dit.

Niet vanzelfsprekend

Als demissionair premier zou Jetten de regie voeren over nog te voeren debatten over wat wel en niet controversieel is. In die debatten wordt duidelijk welke plannen van Jetten en Bontenbal de Tweede Kamer steunt. Die steun op inhoud zou niet moeten afhangen van het antwoord op de vraag wat voor kabinet – meerderheids of minderheids – wordt gevormd.

De benoeming van Rob Jetten tot premier versterkt ook onze positie in het buitenland. Het gebrek aan politieke binding van de huidige demissionaire premier Schoof ondermijnt onze onderhandelingspositie in Europa en de rest van de wereld.

Bovenstaand scenario gaat er vanuit dat Jetten bereid is om demissionair premier te worden van een demissionair D66-VVD-BBB kabinet. Dat is niet vanzelfsprekend. Hij moet dan leidinggeven aan een ministersploeg die niet door hem zelf is samengesteld. Bovendien is het minister-presidentschap een zeer zware belasting. Is het fysiek en intellectueel op te brengen om gelijktijdig leiding te geven aan de formatie en demissionair premier te zijn?

Beter voor Nederland

Alles overziend zou Jetten dat toch serieus moeten overwegen, om drie redenen. In de eerste plaats kan hij als demissionair premier makkelijker uitdragen hoe hij zijn optimistische en verbindende visie beoogt te vertalen naar concrete beleidsplannen.

In de tweede plaats vergroot het de kans op een meerderheidskabinet. Jetten krijgt binnen de demissionaire ministerraad de mogelijkheid om samen te werken met ministers die wellicht ook deel uitmaken van zijn nieuwe, missionaire kabinet.

En tot slot: het is beter voor Nederland. Zowel nationaal als internationaal zijn er te veel problemen die onmogelijk kunnen worden geadresseerd door het dubbel demissionaire kabinet dat nu nog zetelt.

Innovatie staatsrecht

Innovatie staatsrecht

Het Nederlandse staatsrecht is gedeeltelijk gebaseerd op ongeschreven conventies. Dat biedt de ruimte om te innoveren zonder bureaucratische procedures.

Laten we daar gebruik van maken door nu de machtsoverdracht te splitsen in twee stappen zoals beschreven in dit betoog.

De benoeming van Rob Jetten tot nieuwe demissionair premier vergroot de kans op een meerderheidskabinet, draagt bij aan het herstel van vertrouwen in de politiek, en is beter voor Nederland.

De vraag is: waar wachten we nog op? Het antwoord zou kunnen zijn: op politici die handelen vanuit algemeen- en niet vanuit partijpolitiek belang.

Over deze opiniebijdrage

 is governance-expert en lid van D66.

Dit is een ingezonden opiniebijdrage. De spelregels voor het insturen van een opiniebijdrage zijn te vinden op fd.nl/spelregels. Stuur uw bijdrage naar opinie@fd.nl.

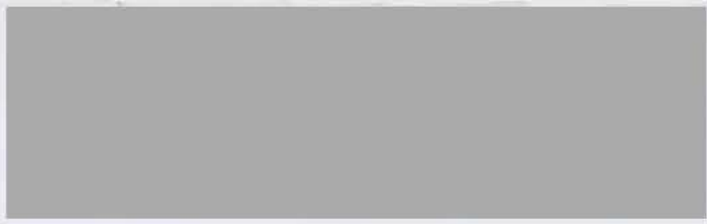
Gerelateerde onderwerpen

WORAT BEZORGD

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Wordvoering Kabinet'sformatie.

Postbus 20018
2500 EA Den Haag.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kenmerk: 202600295

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Betreft: Verzoek tot overhandiging oproep Volle Kracht Vooruit voor Vrouwenrechten!

Den Haag, 13 januari 2026

Geachte mevrouw Letschert,

Namens bijna 100 Nederlandse maatschappelijke organisaties, netwerken en bedrijven, waaronder het Els Borst Netwerk, de CDA Vrouwen en het Liberaal Vrouwen Netwerk, overhandigen we u graag samen met de fractievoorzitters van de formerende partij onze oproep **Volle Kracht Vooruit voor Vrouwenrechten!** Heel graag overhandigen we deze oproep in persoon. We horen graag wat de opties zijn.

Waarom deze overhandiging?

Over de hele wereld staan vrouwenrechten en gendergelijkheid in de achteruit

Gelijke rechten zouden vanzelfsprekend moeten zijn, maar wereldwijd staan we juist in de achteruit. Elke 10 minuten wordt ergens een vrouw of meisje vermoord. Het duurt nog minstens 40 jaar voordat vrouwen volledig gelijk vertegenwoordigd zijn in de politiek. En nog geen enkel land heeft gendergelijkheid volledig bereikt. Ook Nederland niet. Sterker nog: steeds meer jongeren houden er ultraconservatieve ideeën op na. Tijd om daar samen verandering in te brengen.

We willen volle kracht vóóruit voor vrouwenrechten en gendergelijkheid, wereldwijd!

Precies 30 jaar geleden tekenden alle VN-landen de Beijing Verklaring voor vrouwenrechten. Dit is de meest belangrijke agenda voor vrouwenrechten en gendergelijkheid wereldwijd. En 25 jaar geleden nam de VN-Veiligheidsraad de Women, Peace and Security-agenda aan, met het doel dat vrouwen kunnen meewerken aan vrede in conflicten, en veiligheid er is voor iedereen.

Wij zetten de afgelopen maanden de strijd voor wereldwijde gelijke rechten in de schijnwerpers met de [campagne Volle Kracht Vooruit voor Vrouwenrechten](#). Samen met bijna 100 maatschappelijke organisaties, netwerken en bedrijven doen we een oproep aan de formerende partijen: **zet je in voor vrouwenrechten en gendergelijkheid!**

In het kort roepen we op:

1. **Bescherm vrouwen en meiden die zich inzetten voor mensenrechten, in Nederland en wereldwijd**
2. **Zorg dat vrouwen en meiden kunnen meebeslissen bij maatschappelijke en politieke besluiten**
3. **Investeer in gendergelijkheid in Nederland en wereldwijd: het levert ons allemaal meer op**
4. **Stop desinformatie over gendergelijkheid en vrouwenrechten.**

WOMEN

DUTCH GENDER PLATFORM

Heel graag overhandigen we deze oproep in de vorm van een concreet 4-stappenplan voor vrouwenrechten en gendergelijkheid, namens al die organisaties, bedrijven en andere Nederlanders, in persoon aan jullie samen. We horen graag wat de opties zijn!

Hartelijke groet,

Anne-Floor Dekker
 Directeur-bestuurder
 WO=MEN Dutch Gender Platform

WO=MEN Dutch Gender Platform is het grootste Nederlandse platform van humanitaire, ontwikkelings- en vredesorganisaties, vrouwenrechten- en gendergelijkheidsorganisaties, vakbonden, academici, journalisten, militairen, politie, journalisten en studenten die met lokale partners werken aan vrouwenrechten en gendergelijkheid wereldwijd.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

WO=MEN Dutch Gender Platform
T.a.v. A.F. Dekker
Korte Poten 9 B
2511 EB Den Haag

Kenmerk: 202600298

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte mevrouw Dekker,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600299

De Tweede Kamer
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Zoetermeer, 14 januari 2026

Geachte onderhandelaars,

Met belangstelling volgt Transport en Logistiek Nederland (TLN) uw inspanningen om tot een nieuw kabinet te komen. Wij hopen op een spoedig akkoord zodat Nederland weer kan verder bouwen aan haar toekomst.

Sterke logistiek, sterke economie en weerbare samenleving

De logistieke sector is de ruggengraat van de Nederlandse economie en draagt direct circa 5% bij aan het Bruto Nationaal Product. Onze leden zorgen ervoor dat Nederland zijn positie als logistieke draaischijf van Europa behoudt en daarmee zijn internationale concurrentiekracht versterkt. Van havens tot wegtransport en binnenvaart: het lukt alleen met logistiek. Transport en logistiek staan niet op zichzelf, maar ten dienste van andere sectoren en van het functioneren van de samenleving als geheel.

De sector stuurt niet op autonome groei, maar groeit mee met de ambities van de economie en zet in op weerbaarheid en gezondheid. Door innovatie, slimme inzet van data en digitalisering van logistieke processen wordt dagelijks gewerkt aan meer efficiëntie. Welke accenten een nieuw kabinet ook kiest: logistiek blijft onmisbaar. Een systeem dat wordt afgeremd door schaarste schaadt de economie; een top-logistiek systeem versterkt juist de prestaties en concurrentiekracht van productie- en handelsbedrijven en daarmee van Nederland als geheel.

Daarvoor moeten de onderstaande randvoorwaarden op orde zijn.

1. **Breng de verouderde infrastructuur weer op orde en maak deze toekomstbestendig voor de economie en veiligheid.**

De jaarlijkse uitgaven aan infrastructuur zijn te laag om achterstanden in te halen en de infrastructuur toekomstbestendig te maken. Het achterstallig onderhoud ondermijnt de betrouwbaarheid van logistiek en vertragingen kosten de transportsector nu al 1,7 miljard per jaar. Een versnelde inhaalslag is onvermijdelijk, niet alleen voor het functioneren van de economie, maar ook voor onze weerbaarheid met het oog op geopolitieke onzekerheden.

TLN vraagt u om een programmatische en planmatige aanpak voor beheer en onderhoud van wegen-, spoor- en waterinfrastructuur met daarbij een deugdelijke programmatische, planmatige financiële basis van ten minste 2% van het BBP.

2. Prioriteer elektrificatie van de transportsector om daarmee emissies in alle economische sectoren te drukken.

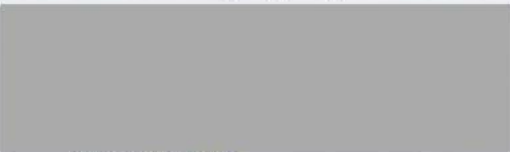
TLN vraagt u om zich in te spannen om transportondernemers toegang te laten verkrijgen tot (verzwaarde) netaansluitingen.

Onder het Klimaatakkoord van 2019 heeft de overheid toegezegd voldoende netaansluitingen te faciliteren om die verduurzaming mogelijk te maken. Sindsdien is de logistieke sector voortvarend aan de slag gegaan met deze opgave. De uitstoot van NOx (stikstof) is in het wegvervoer de laatste 30 jaar met 74% gedaald, door investeringen in schonere voertuigen. Door elektrificatie van het wagenpark kunnen de emissies van CO2 en van NOx (stikstof) naar nul in 2050.

De beschikbaarheid van oplaadmogelijkheden is echter nog steeds onvoldoende. Aanvragen voor zwaardere netaansluiting kunnen in veel gebieden pas over 10 jaar worden gehonoreerd. Sinds 1 januari 2025 gelden bovendien in de grotere Nederlandse steden zero-emissiezones, waar alleen vrachtauto's op batterij- of waterstofaandrijving zonder uitlaat-emissie mogen rijden. Zorg dat ondernemers die moeten voldoen aan de vastgestelde zero-emissie norm kunnen beschikken over een voldoende grote netaansluiting om hun elektrische vrachtauto's op de laden. Voor ondernemers die geen ruimte op eigen terrein hebben of die onderweg moeten laden moet er voldoende openbare laadinfra gerealiseerd worden.

TLN hoopt dat u deze voorstellen bij de nadere uitwerking van uw informatiebesprekingen betreft en wij wensen u veel succes bij de kabinetsformatie.

Met vriendelijke groet,

Elisabeth Post
bestuursvoorzitter TLN

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Transport en Logistiek Nederland
T.a.v. E. Post
Postbus 3008
2700 KS Zoetermeer

Kenmerk: 202600300

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte mevrouw Post,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600301

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Nederlandse Associatie
Physician Assistants
Postbus 2412
3500 GK Utrecht
030 - 6868768
www.napa.nl

Utrecht, 8 januari 2026

Onderwerp: Behoud en uitbreiding physician assistants

Geachte mw. Letschert,

Te midden van uw drukke agenda, vragen wij graag uw aandacht voor het beroep van de Physician Assistant. Om de Nederlandse gezondheidszorg toekomstbestendig te houden en de continuïteit van zorg te waarborgen, is het noodzakelijk om bestaande zorgprofessionals optimaal in te zetten én gericht te investeren in nieuwe capaciteit. De **physician assistant (PA)** speelt hierin een cruciale rol.

PA's leveren inmiddels ruim twintig jaar hoogwaardige, doelmatige en zelfstandige geneeskundige zorg in uiteenlopende sectoren en 30 geneeskundige specialismen. Zij nemen een substantieel deel van de taken van (huis)artsen over, verlagen de werkdruk en dragen bij aan beheersing van de zorgkosten. De inzet van PA's is in de praktijk bewezen effectief én kostenefficiënt: het opleiden van een PA is vier tot zeven keer goedkoper dan het opleiden van een medisch specialist.

Ondanks hun bewezen waarde wordt het potentieel van PA's momenteel onvoldoende benut. De wachtlijst telt inmiddels circa honderden gekwalificeerde kandidaten, terwijl werkgevers al jaren aangeven dat het aanbod tekortschiet. Daarom vraag ik u, in het licht van de kabinetsformatie, om dit urgente punt mee te nemen in de vorming van toekomstbestendig zorgbeleid: **geef een financiële boost om het aantal opleidingsplaatsen voor de Master Physician Assistant (MPA) te vergroten.**

Het huidige subsidiekader biedt ruimte voor het opleiden van 286 PA's per jaar. Dat is structureel te weinig om aan de groeiende vraag van zorginstellingen te voldoen. De wachtlijst telt inmiddels honderden gekwalificeerde kandidaten, terwijl werkgevers al jaren aangeven dat het aanbod tekortschiet.

IBAN: NL09RABO0104088168
BIC: RABONL2U (Utrecht)
K.v.K.: 30200557
BTW: NL8149.45.405.B01

De recente raming van het Capaciteitsorgaan bevestigt dat we minimaal 320 PA's per jaar moeten opleiden om aan de groeiende vraag te voldoen. Het opleiden van een PA is korter (2,5 jaar) en vele malen goedkoper dan het opleiden van een medisch specialist.

Een uitbreiding van het aantal gesubsidieerde opleidingsplekken is cruciaal voor het behoud van zorgcontinuïteit. De investering verdient zichzelf terug: PA's leveren betaalbare, efficiënte en kwalitatief hoogwaardige zorg en dragen bij aan passende zorg. Zij zorgen voor verlichting binnen huisartsenzorg, ziekenhuizen en langdurige zorg.

Daarnaast is voldoende opleidingsvergoeding voor huisartsenpraktijken essentieel om uitbreiding mogelijk te maken. De tekorten in huisartsenzorg nemen schrikbarend toe. De PA is bij uitstek de zorgprofessional die de zorg samen met de huisarts kan vormgeven. Ook hier stagneert de groei vanwege wachtlijsten en tekorten aan opleidingsplaatsen.

Ik verzoek u namens de beroepsgroep van PA's om deze punten nadrukkelijk mee te nemen in de formatie en de verdere uitwerking van het nieuwe zorgbeleid en de financiële kaders.

Met vriendelijke groet,

Rianne Rijdsdijk
Voorzitter NAPA & PA cardiothoracale chirurgie UMCU

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Nederlandse Associatie Physician Assistants
T.a.v. R. Rijsdijk
Postbus 2112
3500 GK Utrecht

Kenmerk: 202600302

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte mevrouw Rijsdijk,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Aan: De Tweede Kamer t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie

Betreft: Een positieve agenda voor preventie, gezondheidsgelijkheid en weerbaarheid

Geachte informateur Letschert

Nederland heeft van harte behoefte aan een positieve agenda voor volksgezondheid. Er is een lange weg te gaan naar een samenleving waarin niet zorg, maar gezondheid het doel is. Waar een goede gezondheid een fundament vormt voor onderwijs, werk, en weerbaarheid. Met structurele investeringen in preventie, gezondheidsgelijkheid en weerbaarheid, kunnen we samen vooruitgang boeken. Onze leden - van jeugdartsen tot artsen infectieziektebestrijding - staan dagelijks midden in de samenleving. Zij zien kansen voor een gezonder Nederland en willen zich graag inzetten vanuit deze positieve agenda voor volksgezondheid.

1. Een positieve agenda voor preventie

Investeren in preventie resulteert in een gezonder land, minder druk op schaarse zorgprofessionals, lagere zorgkosten, betere schoolprestaties en hogere arbeidsproductiviteit. Dit kost dus geen geld, maar levert geld op. Wij pleiten voor een koers waarin preventie niet afhankelijk is van wisselende begrotingen of kabinetten, maar wordt verankerd door:

- Wettelijke gezondheidsdoelen die kabinetsperiodes overstijgen
- Structurele financiering. Denk aan vaccinaties en PrEP in het basispakket
- Inzet op een gezonde leefomgeving, met grenzen aan schadelijke commerciële prikkels rondom bijv. ultraprocesseerde voedingsmiddelen, en agressieve tabaksreclame

2. Een positieve agenda voor gezondheidsgelijkheid

In Nederland verschillen gezonde levensjaren soms tientallen jaren tussen wijken, regio's en bevolkingsgroepen. Gezond gedrag is voor veel mensen geen kwestie van willen, maar van kunnen. Gezondheid reikt namelijk verder dan zorg, maar gaat ook om wonen, schulden, veiligheid, onderwijs en maatschappelijke ondersteuning. Schenk dus aandacht aan:

- Wijken en regio's met de grootste gezondheidsachterstanden. Denk bijvoorbeeld aan de wijkgerichte aanpak bij vaccinaties
- Samenwerking tussen domeinen. Denk aan integrale gezondheidscentra en meenemen van gezondheidseffecten in beleid

3. Een positieve agenda voor weerbaarheid

Nederland beweegt in een wereld die kwetsbaarder is geworden. Gezondheidszorg moet kunnen functioneren tijdens crises, pandemieën of dreigingen. Daarnaast is een gezonde bevolking zelf een bron van nationale weerbaarheid: mensen met vertrouwen, veerkracht en een goede gezondheid doorstaan crises beter en herstellen sneller. Investeer dus in:

- Structurele (pandemische) paraatheid en opschalingsvermogen in de gezondheidszorg
- Versterking van gezondheid als fundament van maatschappelijke weerbaarheid

Dit alles vraagt wel om sterke opleidingen voor sterke professionals. Wij vragen u deze positieve agenda voor volksgezondheid mee te nemen in het vervolg van de formatie.

Met vriendelijke groet,
Karine van 't Land

Voorzitter KAMG

Arts Maatschappij + Gezondheid

Koepel Artsen Maatschappij + Gezondheid (KAMG) vertegenwoordigt artsen uit acht wetenschappelijke verenigingen van artsen buiten het ziekenhuis die allemaal hetzelfde uitgangspunt delen: een brede, 360° blik op gezondheid.

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Voordvoering Kabinetsformatie
Post bus 20018
2500 EA Den Haag

RSCHV - #X830X0X#00#0000#

t.a.v. KAMG

Abruder : Benoordenhoutseweg 88

2596 BD DEN HAAG

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

KAMG
T.a.v. K van 't Land
Benoordenhoutseweg 88
2596 BD Den Haag

Kenmerk: 202600304

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte mevrouw Van 't Land,

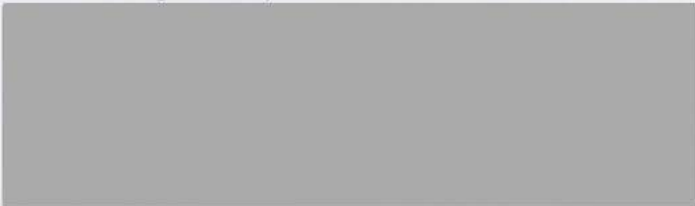
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600305

Hartpatiënten Nederland
Postbus 1002
6040 KA Roermond
Telefoon: 085 081 1000
roermond@hartpatienten.nl
www.hartpatienten.nl

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Prof. dr. Mr. R.M. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Roermond, 13 januari 2026

Betreft: Oproep tot structurele versterking van hartzorg, preventie, leefstijl en aandacht voor gendersverschillen

Geachte informateur, mevrouw Letschert,
Geachte onderhandelaars, mevrouw Yeşilgöz-Zegerius, heren Bontebal en Jetten,

Stichting Hartpatiënten Nederland zet zich sinds 1970 in voor mensen met hart- en vaatziekten, hun naasten en voor iedereen met een verhoogd risico hierop. Hart- en vaatziekten behoren tot de grootste gezondheidsproblemen in Nederland en hebben een grote impact op kwaliteit van leven, zorgkosten en maatschappelijke participatie. Zonder gerichte beleidskeuzes zal het aantal mensen met een hart- of vaatziekte de komende jaren verder toenemen.

Begrip voor financiële realiteit, met oog voor duurzame zorg

Hartpatiënten Nederland begrijpt dat het nieuwe kabinet voor moeilijke financiële keuzes staat en dat bezuinigingen onvermijdelijk zullen zijn, ook binnen de zorg. Wij waarderen de verantwoordelijkheid die dit vraagt van beleidsmakers. Tegelijkertijd vragen wij om bij deze keuzes nadrukkelijk oog te houden voor de gevolgen op de middellange en lange termijn.

Wij doen daarom een dringend beroep op u om ervoor te pleiten om niet te snijden in uitgaven voor hartzorg en preventie. Investeren in passende hartzorg, preventie en leefstijlondersteuning verdienen zich aantoonbaar terug. Door structureel te investeren in leefstijl (zoals gezonde voeding, voldoende beweging, stoppen met roken en stressreductie) kunnen hart- en vaatziekten veelal worden uitgesteld en zelfs voorkomen. Dit leidt tot minder ziekenhuisopnames, minder complicaties en uiteindelijk tot lagere zorguitgaven.

Bezuinigen op hartzorg en preventie vergroot de zorgvraag van morgen; investeren hierin verkleint dit. Dit kan worden gerealiseerd door het in de praktijk brengen van de volgende adviezen:

1. Investeer in passende, persoonsgerichte hartzorg

De zorg voor hartpatiënten moet niet alleen effectief, maar ook mensgericht en toekomstbestendig zijn. Dit vraagt om integrale zorgtrajecten waarin medische behandeling, nazorg, revalidatie en begeleiding bij zelfmanagement structureel zijn verankerd. Passende zorg betekent: de juiste zorg, op het juiste moment, afgestemd op de individuele patiënt.

2. Maak leefstijlgeneeskunde een vast onderdeel van hartzorg

Leefstijlinterventies zoals gezonde voeding, voldoende beweging, stoppen met roken, goede slaap en stressreductie leveren aantoonbare gezondheidswinst op. Toch is leefstijlondersteuning nog veel te

Signaleren & informeren | Verbinden & begeleiden | Adviseren

vaak vrijblijvend of onvoldoende vergoed. Wij pleiten voor structurele financiering, duidelijke richtlijnen en scholing van zorgprofessionals.

3. Zet sterk in op preventie en vroeg signalering

Veel hart- en vaatziekten zijn (deels) te voorkomen. Vroegtijdige opsporing van risicofactoren, goede begeleiding in de eerste lijn en toegankelijke preventieprogramma's voorkomen menselijk leed én hoge zorgkosten.

4. Maak genderverschillen structureel zichtbaar

Hart- en vaatziekten uiten zich bij vrouwen vaak anders dan bij mannen, terwijl onderzoek en richtlijnen historisch vooral op mannen zijn gebaseerd. Dit leidt tot onderdiagnose, latere behandeling en slechtere uitkomsten bij vrouwen. En dus ook tot extra druk op de zorg en daaraan gerelateerde uitgaven. Wij roepen op tot structurele aandacht voor sekse- en genderverschillen in onderzoek, richtlijnen, diagnostiek en scholing van zorgprofessionals.

5. Faciliteer innovatie en zorg dichtbij huis

Digitale monitoring, thuisrevalidatie en hybride zorgvormen verbeteren de kwaliteit van leven van hartpatiënten en verlichten de druk op ziekenhuizen. Wij vragen om ondersteuning van bewezen innovaties en het wegnemen van belemmeringen in bekostiging en regelgeving.

6. Verklein gezondheidsverschillen

Gerichte aandacht voor sociaaleconomische verschillen, laaggeletterdheid en kwetsbare groepen is noodzakelijk om hartzorg en preventie voor iedereen toegankelijk te maken.

Oproep voor het regeerakkoord

Wij verzoeken u om in het komende regeerakkoord hart- en vaatziekten expliciet te benoemen als nationaal speerpunt, met concrete investeringen in:

- passende en persoonsgerichte hartzorg
- leefstijlondersteuning en preventie
- gendersensitieve zorg en onderzoek

Door nu te kiezen voor preventie, innovatie en gelijke zorg voor vrouwen en mannen, investeert het kabinet in een gezondere toekomst voor miljoenen Nederlanders.

HARTelijke groet

Jan van Overveld, voorzitter

Signaleren & informeren | Verbinden & begeleiden | Adviseren

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Hartpatiënten Nederland
T.a.v. J. van Overveld
Postbus 1002
6040 KA Roermond

Kenmerk: 202600306

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Van Overveld,

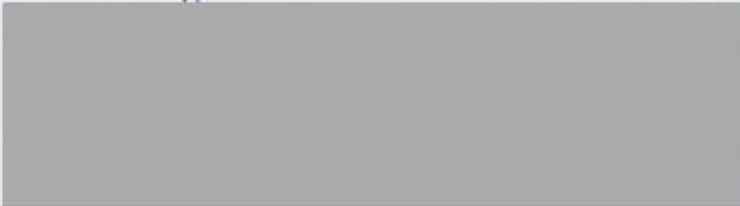
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
t.a.v. de Informatie mev. R.M. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Generale Synode Protestantse Kerk

Moderamen

Joseph Haydnlaan 2a,
Postbus 8504, 3503 RM Utrecht
(030) 880 18 80
info@protestantsekerk.nl
www.protestantsekerk.nl
KvK nr: 30258482
IBAN: NL74 INGB 0652 9150 00
BIC: INGBNL2A

Datum Ons kenmerk
13 januari 2026 20260113 U 002

Behandeld door:
J.P. Wiesenecker
secretariaat-moderamen@protestantsekerk.nl

Geachte mevrouw Letschert,

Met het oog op de voorbereiding van een nieuw regeerakkoord vragen wij uw aandacht voor twee punten die ons als Protestantse Kerk raken en naar onze mening aandacht verdienen. Als Protestantse Kerk vertegenwoordigen we 1,4 miljoen Nederlanders. We zoeken naar een constructieve samenwerking met de overheid en eren haar ook, met respect voor haar inzet. Tegelijkertijd zoeken we de kritische dialoog, waar onze rechtstaat versterking behoeft en wettelijke regelingen ons inziens te kort schieten.

'Bed bad brood regeling'

Wij pleiten voor een wettelijke regeling die iedereen in een kwetsbare situatie, ook personen die zich zonder geldige verblijfsvergunning in Nederland bevinden, toegang geeft tot opvang ('bed-bad-en-brood').

Het Europees Comité voor Sociale Rechten oordeelde in 2014 dat artikel 13 van het Europees Sociaal Handvest (*Anyone without adequate resources has the right to social and medical assistance*) waar Nederland partij in is, ook van toepassing is op 'adult migrants in an irregular situation' [1] Hiermee werd een algemene norm vastgesteld: iedereen in nood heeft recht op 'bed-bad-en-brood'.

Op 5 september 2024 besloot de Minister van Asiel en Migratie om mandaat en financiering van de Landelijke Vreemdelingenvoorziening na 31 december 2024 te beëindigen. De rechtbank Amsterdam oordeelde op 26 mei 2025 echter dat de rijksoverheid aanspreekbaar is voor continuering van de opvang van kwetsbare personen, onder verwijzing naar het Handvest van de Europese Unie, artikelen 1, 4 en 7.

Daarom bepleiten wij een wettelijke regeling van de rijksoverheid, die niet uitgaat van 'buitenwettelijk begunstigend beleid' maar van respectering van het Unierecht, de uitspraken van het ECSR uit 2014, het 'Changu-arrest' van het Europees Hof van Justitie van 12 september 2024 en de uitspraak van de rechtbank Amsterdam van 26 mei 2025.

Regeling langdurig verblijvende kinderen

Wij pleiten ook voor een wettelijke regeling voor langdurig verblijvende kinderen die (nog) geen verblijfsrecht hebben.

Op 29 januari 2019 trad de 'Afsluitingsregeling Langdurig Verblijvende Kinderen' in werking. Hiermee werd de Definitieve Regeling Langdurig Verblijvende Kinderen (DRLVK) beëindigd. Inmiddels zijn echter honderden kinderen opnieuw in Nederland geworteld geraakt. Zoals de kinderen uit het gezin Babayants, die al een jaar in een kerkelijke gemeente van de Protestantse Kerk worden opgevangen.

Sinds 2019 zijn er geen wettelijke regels voor deze kinderen ontwikkeld. Dit ondanks dat Nederland het kinderrechtenverdrag van de Verenigde Naties heeft ondertekend, dat het belang van het kind erkent bij maatregelen die het kind aangaan.

Aan deze kinderen wordt schade toegebracht door uitzetting of de constante dreiging daarvan. Dit blijkt ook uit wetenschappelijk onderzoek. Daarom moeten deze gewortelde kinderen de mogelijkheid krijgen om in Nederland te kunnen opgroeien en opbloeien.

Wij horen graag op welke wijze u aandacht wilt besteden aan de uitwerking van deze punten in het proces dat leidt tot een nieuw regeerakkoord en gaan hierover graag met u in gesprek. Tot slot wensen we u wijsheid toe en bidden voor zegen op uw werk.

In afwachting van uw reactie,

Met vriendelijke groet,

Dr. K. van Ekris,
Scriba van de generale synode van de Protestantse Kerk in Nederland

Mede namens P. Trapman Operationeel Directeur Kerk in Actie

[1] <https://rm.coe.int/follow-up-cc-2019-fr-findings-2019-on-the-follow-up-to-collective-comp/16809cf9a5> (pagina 30 e.v.)

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Protestantse Kerk
T.a.v. K. van Ekris
Postbus 8504
3503 RM Utrecht

Kenmerk: 202600308

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Van Ekris,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Koninklijke Nederlandse Voetbalbond
Woutenbergseweg 56-58
3707 HX Zeist
David Pranger
Hoofd Corporate Affairs
Tel: 0343-499211
E-mail: David.pranger@knvb.nl

ZEIST **9 JANUARI 2026**
ONDERWERP **HANDREIKING KNVB VOOR FORMATIE - VOETBAL VERBINDT NEDERLAND**

202600309

Geachte informateur, geachte mevrouw Letschert,

Nu de formatie een cruciale fase ingaat, roept de KNVB de formerende partijen op: betrek het voetbal als uitvoeringspartner bij het realiseren van maatschappelijke doorbraken.

Voetbal is meer dan sport. Met 10 miljoen voetballiefhebbers, 1,2 miljoen leden, 3.000 verenigingen en 500.000 vrijwilligers vormt voetbal het grootste fysieke sociale netwerk van Nederland.

Uit recent onderzoek blijkt dat 4,1 miljoen mensen aangeven dat voetbal hun mentaal welzijn versterkt, en 3,7 miljoen dat het hun sociale netwerk verrijkt. Deze zomer hopen we opnieuw dat straten, buurten en huiskamers oranje kleuren, en heel Nederland samenkomt om Oranje aan te moedigen tijdens het WK 2026.

Maar die impact vraagt ook om ondersteuning. Van amateur- tot betaald voetbal: sport functioneert alleen goed in een gunstig klimaat, waarin ruimte is voor ondernemerschap, innovatie, en vooral: voldoende ondersteuning voor clubs en vrijwilligers, zonder hen te overvragen met regels.

Onze concrete politieke oproep:

- Veranker voetbal als maatschappelijke partner en internationaal visitekaartje in het regeerakkoord op gezondheid, veiligheid en een weerbare samenleving.
- Veranker sport wettelijk in een Sport- en Bewegingwet.
- Investeer in sportaccommodaties: 60% moet acuut worden gerenoveerd of verduurzaamd. Behoud en versterk daarom de succesvolle BOSA-regeling, en richt een fonds op voor startkapitaal voor verenigingen
- Ondersteun vrijwilligers en professionals die sport mogelijk maken. Werk aan een gezamenlijke agenda om regeldruk te verminderen en innovatie en ondernemerschap in de sport te stimuleren.

Voetbal laat zien dat echte verandering begint waar mensen elkaar ontmoeten. De urgentie vanuit de sport is helder. Nu nog de keuzes. Laten we samen bouwen aan een veerkrachtig, gezond en weerbaar Nederland waarin iedereen meetelt, op en buiten het veld.

Met vriendelijke groet,
KONINKLIJKE NEDERLANDSE VOETBALBOND

FRANK PAAUW
BONDSVOORZITTER KNVB

MARIANNE VAN LEEUWEN
DIRECTEUR BETAALD VOETBAL
KNVB

GIJS DE JONG
SECRETARIS-GENERAAL KNVB

JAN DIRK VAN DER ZEE
DIRECTEUR AMATEUR- EN
VROUWENVOETBAL KNVB

VOETBAL BRENGT 10 MILJOEN MENSEN SAMEN

De KNVB Jeugdraad bestaat uit elf jongeren die advies geven aan de KNVB. Karlijn: "We begonnen als elf onbekenden en onwetenden. Nu, drie jaar later heeft iedereen een eigen stem en voelen we ons echt een team."

Cees is financieel contactpersoon van **Niemand Buitenspel**. Dankzij deze organisatie konden 11.000 kinderen die in armoede opgroeien met voetbal.

Rania is als jongerenambassadeur betrokken bij de **Onzichtbare Blessure**. Ze zet zich in voor mentale gezondheid van jongeren: "Als humor de manier is om het gesprek te openen, dan is dat prima."

Mido was betaald voetballer in Syrië. Nu is hij scheidsrechter door het **Refugee Referee programma** van Zeeburgia. Ze wonnen daarmee de MVP award, een KNVB prijs voor gelijke kansen in het voetbal.

10 MILJOEN

VOETBALLIEFHEBBERS

220.000 DEELNEMERS

KNVB SCHOOLVOETBAL

€ 225.000 OPGEHAALD

VANUIT HET NEDERLANDS ELFTAL VOOR HET VERGETEN KIND

68.000 AMATEURTEAMS

11.000 KINDEREN

UIT GEZINNEN MET BEPERKTE MIDDELEN GEHOLPEN OM TE KUNNEN VOETBALLLEN

1 OP DE 3 NEDERLANDERS

BEZOECT VOETBALSTADIOMS

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Koninklijke Nederlandse Voetbalbond
T.a.v. F. Paauw
Woutenbergseweg 56-58
3707 HX Zeist

Kenmerk: 2026003010

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Paauw,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600311

Geachte informateur en onderhandelaars,

Bijgaand ontvangt u een oproep van het *Balieberaad voor een kernwapenvrije wereld* met als kernboodschap om in uw regeerakkoord op te nemen dat het nieuwe kabinet zich actief inzet voor een kernwapenvrije wereld – zoals uw partijen dat ook deden in het regeerakkoord van Rutte 3, en daar tijdens Rutte 4 op voortbouwden - en dat het concrete internationale initiatieven zal nemen gericht op multilaterale kernontwapening wereldwijd. Deze oproep is in de door het Balieberaad opgestelde bijlage nader onderbouwd en geconcretiseerd. Bovengenoemde kernboodschap wordt op persoonlijke titel ondersteund door de onder deze brief genoemde oud-bewindspersonen, wetenschappers en betrokkenen vanuit maatschappelijke organisaties.

Wij zijn natuurlijk van harte bereid om onze oproep nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

Balieberaad voor een kernwapenvrije wereld: Geert van Dartel, voorzitter Raad van Kerken Nederland; Robbert Bodegraven, directeur Humanistisch Verbond; Marieke Vellekoop, directeur Greenpeace; Rolien Sassen, directeur PAX; Jan Hoekema, voorzitter Pugwash Nederland; Phon van den Biesen, vicepresident IALANAⁱ

Namens hen: Peter Buijs, voorzitter. *e-mail* [redacted]

De bovengenoemde kernboodschap wordt op persoonlijke titel ondersteund door:

Theo van Boven, em. hoogleraar internationaal recht, voormalig directeur Mensenrechten VN
Roger van Boxtel, oud-minister, voormalig president-directeur Nederlandse Spoorwegen
Karin van den Broeke, predikante, lid Dagelijks Bestuur Wereldraad van Kerken, vml. praeses Synode PKN
Ko Colijn, bijz. hoogleraar mondiale veiligheidsvraagstukken. Oud-directeur Instituut Clingendael
Paul Doop, vml. bestuurder Nederlandse Publieke Omroep, voorzitter RvB Haaglanden MC
Robbert Dijkgraaf, hoogleraar, oud-minister OC&W, vml. directeur Princeton, president Intern. Science Council
Bas Eenhoorn, vml. burgemeester en oud-voorzitter VVD
Kees van Ekris, scribe Protestantse Kerk in Nederland
Ben Feringa. Nobelprijswinnaar Natuurkunde, van 't Hoff distinguished Professor of Molecular Science
Rutger Jan van der Gaag, em. hoogleraar psychiatrie/prorector Radbouduniversiteit, oud-voorzitter KNMG
Peter Glas, reserveofficier Koninklijke Landmacht b.d., voormalig Deltacommissaris
Stine Jensen, filosoof, hoogleraar Erasmus School of Philosophy
André Knottnerus, em. hoogleraar huisartsgeneeskunde, oud-voorzitter Gezondheidsraad en WRR
Jacob Kohnstamm, oud-staatssecretaris Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Muhsin Köktas, voorzitter Contactorgaan Moslims en Overheid
Gerard de Korte, RK-bisschop Bisdom Den Bosch, referent Kerk&Samenleving Ned. bisschoppenconferentie
Marcel Levi, hoogleraar, voorzitter Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
Arthur Petersen, hoogleraar London School of Economics, programmaleider Planbureau voor de Leefomgeving
Lilianne Ploumen, oud-minister BuZa-BHOS, mensenrechtenjurist, senior adviseur Bureau Clara Wichmann
Jan Pronk, hoogleraar, oud-minister, voormalig VN-gezant
Clémence Ross-van Dorp, oud-staatssecretaris ministerie van VWS.
André Rouvoet, oud-minister en vicepremier (in het kabinet Balkenende 4)
Liesbeth Spies, voorzitter Aedes, oud-minister van BZK, voormalig burgemeester Alphen aan den Rijn
Maxime Verhagen, oud-minister van Buitenlandse Zaken, Economische Zaken en vicepremier
Gerrit van der Wal, em. hoogleraar Sociale Geneeskunde, oud-inspecteur-generaal voor de Gezondheidszorg
Coen Wessel, Algemeen Secretaris Raad van Kerken.

ⁱ International Association of Lawyers against Nuclear Arms.

OPROEP: D66, VVD, CDA, maak actieve inzet voor kernwapenvrije wereld topprioriteit

'We must destroy nuclear weapons before they destroy us!' (John F Kennedy na de Cubacrisis)

Maatschappelijke organisaties, samenwerkend in het *Balieberaad voor een kernwapenvrije wereld*, dringen erop aan om in het komende Regeerakkoord van nucleaire ontwapening een topprioriteit te maken. Dat thema kwam door maatschappelijke druk onder Rutte-2 weer op de politieke agenda en leidde er zelfs toe, dat Nederland als enig NAVO-lid mee onderhandelde bij de VN over een kernwapenverbod: de intussen van kracht geworden TPNW. En in hun Regeerakkoord poneerde Rutte-3 een actieve inzet voor een kernwapenvrije wereld, door Rutte-4 overgenomen. Helaas verviel dit punt onder het kabinet-Schoof, terwijl de kans op een kernoorlog alleen maar toenam, net als de angst bij de bevolking - begrijpelijk gezien Russische dreigementen na de inval in Oekraïne, spanningen tussen kernwapenstaten Pakistan en India, de aanval van kernmacht Israël op Iran en modernisering van alle nucleaire arsenalen voor onvoorstelbare bedragen. En de afname van het aantal kernwapens vanaf 1989 lijkt te stagneren en stijgt bv. in China (SIPRI, 2025). Atoomgeleerden hebben dan ook hun *Doomsday Clock* op de scherpste stand sinds 1952 gezet en waarschuwen dat het niet meer de vraag is of maar wanneer het misgaat, bedoeld of onbedoeld, tenzij we in actie komen.

Actie is precies de opgave van de ondertekenaars van het *Non-proliferatieverdrag* - bijna alle landen. Artikel VI verplicht hen te werken aan totale nucleaire ontwapening. De grootste kernmachten, de P5 (Rusland/VS/VK/Frankrijk/China) beloven dat al decennia, maar actie blijft uit. Integendeel, de VS en Rusland zegden belangrijke wapenbeheersingsverdragen op, nucleaire diplomatie is stilgevallen en Trump wil zelfs kernproeven hervatten. Dus moeten andere NPV-leden in actie komen en de diplomatieke, politieke en maatschappelijke druk opvoeren. Ons land is zeer geschikt om dit (mede) te initiëren, gezien onze diplomatieke betrekkingen met de P5 én de TPNW-ondertekenaars, en ook uit welbegrepen eigenbelang: met Amerikaanse atoombomben op onze bodem zijn wij immers een potentieel doelwit.

Het is dus van groot belang dat een nieuw kabinet zulke initiatieven neemt. Die overstijgen elk partijbelang: of je nu links of rechts bent, kernwapens vernietigen alles en iedereen. En het risico daarop groeit door snellere raketten, kortere beslistijden, de kans op technische of menselijke fouten en AI, die tot een ongeautoriseerde kernoorlog kan leiden. Te vaak zijn we al langs de nucleaire afgrond gescheerd sinds de Cubacrisis, 'door puur geluk', aldus toen de VS-Defensie-minister McNamara. Maar niet gokken op geluk, maar werken aan zo snel mogelijke afschaffing van alle kernwapens is de enige duurzame strategie - hoe lastig ook. Het is dus, 80 jaar na twee alles vernietigende atoombomben op Japan, de hoogste tijd voor gedurfde initiatieven en concrete stappen. Wij roepen u daarom op tot:

- * actieve diplomatie voor algehele kernontwapening als topprioriteit in het buitenlandbeleid;
- * transparantie over op eigen bodem aanwezige kernwapens;
- * initiatieven voor wederzijdse/multilaterale kernontwapening - inclusief in Europa aanwezige arsenalen - en voor ontwikkeling, 50 jaar na de Helsinki-akkoorden, van een structurele, pan-Europese veiligheidsstructuur i.p.v. meer Europese kernwapens of een Europese kernmacht;
- * ondertekening van de TPNW, de *Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*.

Geert van Dartel, VZ Raad van Kerken Nederland; Robbert Bodegraven, directeur Humanistisch Verbond; Marieke Vellekoop, directeur Greenpeace; Rolien Sassen, directeur PAX; Jan Hoekema, VZ Pugwash Nederland; Phon van den Biesen, vice-president IALANAⁱ
Namens hen: Peter Buijs, VZ Balieberaad voor een kernwapenvrije wereld

ⁱ International Association of Lawyers against Nuclear Arms

Tweede Kamer

E.a.v. Bureau Woordvoering
Kabinetsformatie

PB 20018

2500 EA Den Haag

AS3U - #X830#0#0#0#0#0#0#

Balieheraad voor den kennisgevinge van de

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Balieberaad voor een kernwapenvrije wereld
T.a.v. P. Buijs

Kenmerk: 2026003 12

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Buijs,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600313

Zonder gezonde werkenden geen gezonde economie

Verenigd Zorgcollectief roept formerende partijen op tot structurele investeringen in preventie

Nederland staat voor grote maatschappelijke uitdagingen: de energietransitie, de woningmarkt, stijgende zorgkosten en onze nationale- en internationale veiligheid. Zonder gezonde werkenden zal er alleen geen enkele grote maatschappelijke of economische ambitie gerealiseerd worden.

Het Verenigd Zorgcollectief, dat ruim 1,5 miljoen werkenden vertegenwoordigt in vitale sectoren als zorg, techniek, energie en veiligheid, roept D66, CDA en VVD daarom op om gezondheidsbeleid net zo belangrijk te maken als innovatie. Het recente rapport Wennink benadrukt ook dat het verdienvermogen van Nederland niet vanzelfsprekend is en productiviteit en menselijk kapitaal onder druk staan.

Investeren in gezondheid is geen kostenpost, maar een randvoorwaarde voor brede welvaart

Nederland behoudt zijn internationale koppositie alleen als mensen productief, inzetbaar en gemotiveerd blijven. In de praktijk zien we echter het tegenovergestelde: stijgende werkdruk, toenemend verzuim en een versnipperd preventiebeleid dat vooral bestaat uit tijdelijke pilots.

Volgens het Verenigd Zorgcollectief is dit geen zorgvraagstuk alleen, maar een **strategische economische keuze**. Zonder fitte zorgmedewerkers, technici en politieagenten stopt de energietransitie, komt de toegankelijkheid van zorg onder druk en verzwakt onze veiligheid.

Dat maakt investeren in gezondheid **geen kostenpost**, maar een **randvoorwaarde** voor brede welvaart en nationale weerbaarheid

Oproep aan de formerende partijen: drie concrete keuzes

Het collectief roept een nieuw kabinet daarom op om preventie structureel te verankeren in haar beleid door de volgende drie keuzes te maken

- 1. Maak preventie fiscaal aantrekkelijk**
Verruim de Werkkostenregeling (WKR) zodat werkgevers structureel kunnen investeren in vitaliteit, mentale gezondheid en duurzame inzetbaarheid – in plaats van incidentele, vrijblijvende initiatieven.
- 2. Maak verantwoord gebruik van zorgdata mogelijk**
Creëer een wettelijke grondslag om geanonimiseerde zorg- en verzuimdata te analyseren. Zo kan eindelijk onderbouwd worden wat werkt als het gaat om preventie en kunnen we goede maatregelen opschalen.
- 3. Verbind arbeidsmarkt-, zorg- en economisch beleid**
Gezond werken moet geen bijzin zijn in beleid, maar een expliciete voorwaarde voor arbeidsmarkt-, innovatie- en industriepolitiek.

Gezondheid als strategische keuze in het regeerakkoord

Het Verenigd Zorgcollectief ziet menselijk kapitaal als de motor van ons verdienvermogen. De formatie biedt een uitgelezen kans om de gezondheid van werkenden niet langer te zien als

individuele verantwoordelijkheid, maar als collectief belang en publieke investering. Wij hopen dan ook dat de drie formerende partijen hier werk van gaan maken.

Meer weten over het Verenigd Zorgcollectief?

Neem contact op met Reinier Rutjens [REDACTED]

p/a Utrechtseweg 310, B-42
6812 AR Arnhem

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Verenigd Zorgcollectief
T.a.v. R. Rutjens
p/a Utrechtseweg 310, B-42
6812 AR Arnhem

Kenmerk: 2026003014

Den Haag, 19 januari 2026

Geachte heer Rutjens,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Sleutels tot succes voor een positieve agenda

202600315

Geachte mevrouw Letschert,

Met veel aandacht hebben wij de eerste plannen voor Nederland gelezen in de agenda die afgelopen 2 december 2025 is gepresenteerd. Dank voor de uitgestoken hand die deze agenda biedt. Deze uitgestoken hand nemen wij graag aan.

Gelderland gaat graag samen met u en andere partijen aan de slag voor een sterker Nederland. En om maar direct met de deur in huis te vallen: letterlijk en figuurlijk kunt u niet om Gelderland heen. Want welke politieke keuzes u ook maakt voor de invulling van het komende regeringsprogramma: uw grote thema's zijn onze grote thema's!

Als grootste provincie van Nederland biedt Gelderland ruimte aan grootschalige woningbouw, economische ontwikkeling, groene uitloopgebieden, defensie en de bereikbaarheid van deze locaties. Gelderland is dé provincie waar vrijwel alle complexe vraagstukken samenkomen, waar we een waardevolle samenwerking met het Rijk en andere overheden hebben opgebouwd in de NOVEX, waar u de sleutels vindt om uw plannen verder in te kleuren, uitvoerbaar te maken en schaa sprong te realiseren.

Met uw plannen om autobelastingen te hervormen is het van belang om juist hier, waar mensen veel afhankelijk zijn van de auto, verbeteringen van infrastructuur en bereikbaarheid op weg en spoor te realiseren. Het knooppunt Hoewelaken en aanpak A1-A30 zijn voor Gelderland topprioriteit, evenals de verbreding A50 tussen Ewijk en Paalgraven en de A2 Deil-Vught. U geeft ook aan minstens 21 grootschalige nieuwbouwlocaties van nationaal belang te willen bouwen. Tot 2030 moeten er in Gelderland ruim 104.000 nieuwe woningen bij komen: snel, betaalbaar, flexibel en duurzaam.

In Gelderland zien wij de komende periode kansen voor grootschalige woningbouw in Apeldoorn, Culemborg, Barneveld en de Liemers.

Economisch gezien is Gelderland de provincie topsectoren Food en Semicon/Hightech, zoals het rapport Wennink afgelopen december heeft benadrukt. Als tweede semicon-sector van Nederland, met grootschalige productie van microchips in Nederland zelf, levert Gelderland een belangrijke bijdrage aan uw wens om verder te investeren in technologie en innovatie. Met onder andere Tennet, Liander, Kema en het Nationaal Expertisecentrum Netcongestie is Gelderland het energiehart van Nederland, werken wij graag met u aan oplossingen voor netcongestie en zien wij kansen voor kernenergie in de vorm van SMR's.

Binnen Gelderland heeft de wolf een steeds grotere impact op onze samenleving. Het is daarom noodzakelijk om beheersmaatregelen te nemen. Wij vragen om een goede juridische basis om incidenten met probleemwolven te voorkomen. Gelderland is ook de provincie waar op en rond de Veluwe de belangrijkste stikstofaanpak voor Nederland plaatsvindt, de provincie waar defensie van oudsher een belangrijke rol in onze samenleving speelt en waar we bekend staan als dé voedselprovincie van Nederland. Drie thema's die voor de toekomst van Nederland van groot belang zijn. Daarom vullen wij uw uitgestoken hand graag met een drietal sleutels waarmee we samen deuren kunnen openen en Nederland van het slot kunnen halen:

≡ provincie
Gelderland

1 Stikstof en Veluwe

In uw agenda voor Nederland geeft u aan dat te veel stikstofuitstoot zowel de vergunningverlening in de agrarische sector, de bouw van woningen als economische ontwikkeling belemmert. Dat u dit probleem samen wil oplossen. Gelderland onderscheidt zich van veel andere provincies door in de stikstofaanpak samen in actie te komen. Met betrokkenheid van waterschappen en draagvlak binnen 21 gemeenten rondom de Veluwe. Een aanpak die voor u klaarligt om verder met ons en andere overheden op te pakken. Wij geven u graag de volgende **Gelderse successleutel** mee met betrekking tot **stikstof**:

Voorsteltekst Regeerakkoord:

“Met goede spelregels, strokenaanpak en investeringen daar waar ze het meeste effect hebben, zorgen we dat Nederland van het stikstofslot komt en boeren weer kunnen gaan verduurzamen en ondernemen. We komen met eenvoudiger regelgeving voor de instandhoudingsdoelen van de natuur en met maatregelen die de landbouw perspectief bieden, zoals een rekenkundige ondergrens, doelsturing, geborgde innovatie en mestverwerking. We investeren in de Veluwe, waar 40% van alle stikstofgevoelige natuur in Nederland en 1800 van de 3000 piekbelasters zich bevinden. We helpen PAS-melders te legaliseren, vergunningverlening op orde te krijgen, bedrijven te verplaatsen of te helpen met vrijwillig stoppen. We herstellen de natuur en zorgen dat Nederland door kan.”

2 Defensie

U geeft aan dat we als samenleving weerbaarder moeten worden. U wilt meer, sneller en beter investeren in defensie. Gelderland is van oudsher al de defensieprovincie van Nederland, het staat midden in onze Gelderse samenleving. Gelderland ligt daarbij centraal tussen Randstad en Rijn-Ruhrgebied. De snelwegen, waterwegen en spoorlijnen die door onze provincie lopen maken deel uit van de belangrijkste Europese goederencorridors voor dagelijkse producten, voor onze voedselvoorziening, maar zeker ook voor militaire mobiliteit. Om te bouwen aan de krijgsmacht van de 21e eeuw geven we u graag de volgende **Gelderse successleutel** voor **defensie** mee:

Voorsteltekst Regeerakkoord:

“We benutten de ruimte die Gelderland als ervaren defensie-provincie biedt om onze krijgsmacht te versterken. Om het draagvlak in de Gelderse samenleving hiervoor te behouden, zorgen we dat bedrijven en kennisinstellingen meeprofiteren, dat de infrastructuur voor militaire mobiliteit op orde is, zodat lusten en lasten in balans zijn. Dit past in een nationale defensie- en veiligheids-industrie, waarvoor we de economische krachten van verschillende regio's optimaal inzetten. Op weg naar een nieuw nationaal defensiebeleid houden we de productiecapaciteit in de Gelderse topsectoren (zoals de groeimarktenstrategie en het rapport Wennink aangeven op Semicon, Food, Energy en Health) hoog en binnen onze landsgrenzen. Dit is belangrijk voor onze autonomie en Europese weerbaarheid.”

3 Voedselproductie

Meten is weten geeft u aan. En dat innovatie de motor is voor onze landbouw. Gelderland is dé voedselprovincie van Nederland. Gelderland is ook de provincie van economische topsectoren Food en Semicon/Hightech, zoals ook Peter Wennink in zijn rapport afgelopen december heeft benadrukt. AI, drones, sensortechnologie, robotisering, biotechnologie/genetica dragen allemaal bij aan de voedselproductie van de toekomst. Juist nu, met toenemende geopolitieke spanningen, is het waarborgen van voedselzekerheid belangrijk. Door te investeren in Food2040 kunnen we als Nederland de wereldwijde koploper blijven in duurzame, technologische voedselproductie. In Gelderland zijn we hier met Wageningen University & Research (WUR) en de Radboud Universiteit (RU) toonaangevend, zoals bij het gezamenlijk opgerichte OnePlanet Research Center. We geven u graag de volgende **Gelderse successleutel** voor voedselproductie mee:

Voorsteltekst Regeerakkoord:

“We investeren – ook naar aanleiding van de groeiemarktenstrategie en het rapport Wennink – in de economische topsector agrofood. We investeren in biotechnologie, innovatieve voedingsmiddelen en procestechnologie voor nieuwe ingrediënten en robotica en AI in onze land- en tuinbouw. We stimuleren de toepassing van fotonische technologie door OnePlanet Research Center om baanbrekende innovaties in gezondheidszorg en landbouw snel naar de markt te brengen. Investerings in agrofood zijn niet alleen goed voor onze economie en verdienvermogen, maar ook voor onze voedselzekerheid en weerbaarheid.”

Neem onze sleutelprojecten vooral mee in de verdere invulling van uw coalitieplannen en beleid voor de komende jaren. U heeft ons nodig en wij hebben stevige stappen vanuit Den Haag nodig. Mocht u verder met ons in gesprek willen over de Gelderse bijdrage aan uw positieve agenda voor Nederland, weet dan dat u geen sleutel nodig heeft. De deur staat altijd open.

Met vriendelijke groet,
College van Gedeputeerde Staten van Gelderland

Daniel Wigboldus
Commissaris van de Koning

Johan Osinga
Secretaris

Provincie Gelderland
Markt 11
6811 CG Arnhem
Postbus 9090
6800 CX Arnhem
026 359 99 99
provincieloket@gelderland.nl
www.gelderland.nl

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Provincie Gelderland
T.a.v. D. Wigboldus
Postbus 9090
6800 GX Arnhem

Kenmerk: 202600316

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte heer Wigboldus,

Beste Daniël

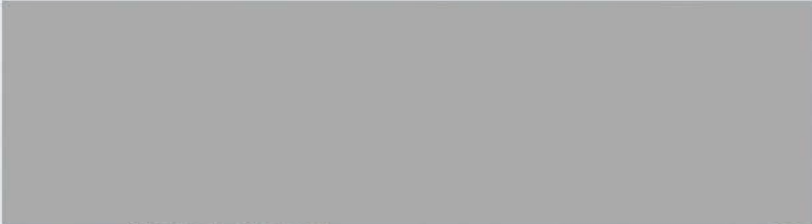
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600317

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

16/01/2026
Utrecht

Namens de convenantpartijen 'Stappen naar een Dierwaardige veehouderij'
t.a.v. de heer Roest
Graadt van Roggenweg 500
3531 AH Utrecht

Onderwerp: Consistent beleid voor het Convenant 'Stappen naar een Dierwaardige
Veehouderij'

Geachte mevrouw Letschert,

Op 28 november 2025 hebben de convenantpartijen bij het Convenant 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij' een brief aan de Tweede Kamercommissie LVVN gestuurd. Graag breng ik, namens de convenantpartijen, deze brief bij u en de formerende partijen onder de aandacht. U treft dit schrijven in de bijlage aan. Namens alle convenantpartijen – bestaande uit veehouderijorganisaties, markt- en ketenpartijen en maatschappelijke organisaties – vragen wij uw inzet en steun voor de verdere implementatie van het Convenant gedurende het traject dat we richting 2040 gaan lopen. We zijn graag bereid om bijgaand schrijven nader toe te lichten.

Met vriendelijke groet,

Elbert Roest
Voorzitter convenant 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij'

28 november 2025, Den Haag.

Aan de leden van de Tweede Kamercommissie LVVN

Betreft: Consistent beleid voor het Convenant 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij'

Geachte Kamerleden,

Van harte gefeliciteerd met uw installatie als lid van de Tweede Kamer.

In juni 2025 is na een intensief traject het Convenant 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij' ondertekend (zie bijlage 1). Zo is -in een unieke samenwerking- een agenda neergelegd tot aan 2040 met stappen ten gunste van het dierenwelzijn van in Nederland gehouden landbouwdieren. Namens alle convenantpartijen- bestaande uit veehouderijorganisaties, markt- en ketenpartijen en maatschappelijke organisaties- vragen wij uw inzet en steun voor de verdere implementatie van het Convenant gedurende het traject dat we richting 2040 gaan lopen.

Binnenkort nodigen wij u ook graag uit voor een ontbijtsessie om u bij te praten over het convenant 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij'

De ambitie

De Nederlandse veehouderij staat voor grote opgaven. Het Convenant is de uitkomst van een zorgvuldig, ruim twee jaar durend proces, waarin de zes RDA-principes voor een dierwaardige veehouderij¹ zijn uitgewerkt voor de melkveehouderij, de pluimveehouderij en de varkenshouderij. De verwachting is dat voor kleinere sectoren, slacht, transport en fok, op niet al te lange termijn ook afspraken worden gemaakt over stappen richting dierwaardigheid. Voor boeren die hun dieren in extensieve en kleinschalige systemen houden, zijn de knelpunten en gewenste oplossingen geïnventariseerd. Alle veehouders, waaronder de pioniers die ook een plek hebben binnen het convenant, hebben last van wetgeving die geen rekening houdt met de stappen die houders dienen te zetten om vooruit te bewegen op het gebied van dierwaardigheid. Het uitblijven van vergunningverlening blokkeert veranderingen.

De Tweede Kamer heeft de opdracht gegeven om binnen redelijke kaders de veehouderij zo te ontwikkelen dat dieren hun soorteigen gedragsbehoeften kunnen uitoefenen zonder ingrepen. Dit betekent voor de sectorplannen (zie bijlagen 2, 3 en 4) onder meer: ontwikkeling naar stallen waarin de leefomstandigheden en voorzieningen zodanig zijn dat daarmee tegemoet wordt gekomen aan de behoeften van de dieren. Denk daarbij

¹) 1) Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier; 2) Goede voeding; 3) Goede omgeving; 4) Goede gezondheid; 5) Natuurlijk gedrag; 6) Positieve emotionele toestand; Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes."

aan voer- en watervoorziening, licht, ruimte, omgevingsverrijking en inrichting van functiegebieden.

Het koplopersplan (zie bijlage 5) formuleert een ambitie voor dierhouderijen waarbij het kalf bij de koe blijft, met geïntegreerde productie van eieren en kippenvlees, en waar alle varkens toegang hebben tot een modderpoel.

De stappen die de sectoren met de Dierenbescherming hebben uitgewerkt, zijn uitdagend en alleen haalbaar als aan cruciale randvoorwaarden wordt voldaan. De convenantpartners hebben de verantwoordelijkheid om stappen te zetten niet alleen bij de veehouders gelegd, maar nemen deze gezamenlijk: zowel van de politiek en de overheid, van de markt en van de maatschappij wordt inzet verwacht.

Wat we u vragen

De belangrijkste randvoorwaarden waarvoor wij uw langdurige inzet nodig hebben, zijn:

- Het beleidsmatig blijven steunen van het Convenant als leidraad naar gezamenlijke stappen voor meer dierenwelzijn. Zowel in Nederlands beleid als wat betreft de Nederlandse inzet om in Europees verband het beoogde hogere niveau van dierenwelzijn te bereiken. Dit in verband met een Europees level playing field.
- Van belang is dat het Convenant door partijen wordt gezien als dé manier om in de gehele veehouderij breed stappen te zetten naar een dierwaardige veehouderij. Waarbij er in de basis wetgeving is (AMvB) en de grote stappen via het Convenant worden gemaakt. Uitsluitend Nederlandse wetgeving gaat namelijk niet bijdragen, aangezien dit de markt en 'fair pricing' doodslaat.
- Het bevorderen van ondersteunend overheidsbeleid (structuurbeleid) ten gunste van de afspraken in het convenant; denk hierbij aan het steunen van voorlopers, gunstige financiering, fiscale regelingen, en aandacht en actie voor grotere bouwblokken om meer plek te genereren voor stappen op dierwaardigheid en - momenteel het meest knellend - het mogelijk maken van vergunningverlening voor diervriendelijke investeringen en veranderingen. Zie voor de doorrekening van de maatregelen (bijlage 6): [Werken aan dierenwelzijn in de veehouderij](#)
- De opgaven voor veranderingen integraal en in balans blijven zien: bij de beoordeling van wettelijke verplichtingen inzake natuur, milieu, klimaat, water, moet het dierenwelzijn volwaardig meetellen, maar ook duidelijke prioriteiten voor dierenwelzijn worden gesteld. Er moet daarom een impactanalyse plaatsvinden voordat maatregelen kunnen worden ingevoerd.
- Inzet en ondersteuning om de marktvraag naar dierwaardige producten in Nederland te vergroten en te streven naar dierwaardigheid in de winkelschappen, instellingen, online-verkoop, export en andere out of home locaties.

- Inzet om ook de Europese marktvraag (met een focus op kansrijke Europese markten) naar dierwaardig geproduceerde producten te ontwikkelen en verder te verbreden.
- Inzet om -zo mogelijk samen met gelijkgestemde landen- een level playing field te bewerkstelligen op basis van de Nederlandse dierwaardigheidsregels in de gehele EU, alsmede het stellen van dezelfde dierwaardigheidseisen aan import uit derde landen.
- Langdurige en afdoende financiering van de werkplaatsen voor sectoren, Dierenbescherming, voorlopers, markt en keten en overheid, praktijkonderzoek en pilots, en procesbegeleiding met o.m. een voorzitter en een secretariaat. Langjarige, stabiele en afdoende financiering van de op te richten Autoriteit Dierwaardige Veehouderij. Dit is een voorwaarde, zie voor de berekening bijlage 6.
- Het Convenant bevat bovenwettelijke afspraken. De voortgang en de invulling van de randvoorwaarden worden bewaakt door een in het leven te roepen onafhankelijke Autoriteit Dierwaardige Veehouderij, in opzet vergelijkbaar met de SDA². Deze Autoriteit i.o. heeft geen handhavingsbevoegdheden of andere publiekrechtelijke taken. De Autoriteit monitort of de uitvoering van de afspraken in een realistisch tempo verloopt en signaleert en adviseert wanneer randvoorwaarden niet worden ingevuld. Ons verzoek is dat u er op toe ziet dat deze Autoriteit conform afspraken wordt opgericht.

Wij dringen er bij u op aan om achter de afspraken in dit Convenant te staan en het vervolg te ondersteunen. Alleen met een duidelijke steun van de overheid en consistentie in het beleid gedurende de korte én lange termijn, kunnen de afgesproken stappen richting dierwaardigheid succesvol en renderend worden gemaakt. Dank u voor uw steun.

Hoogachtend,

Namens de convenantpartijen:

Algemene Nederlandse Vereniging van Eierhandelaren en Eiproductfabrikanten, Werner Buck, voorzitter

Caring Farmers, Hanneke van Ormondt

Centraal Bureau Levensmiddelen, Marc Janssen, directeur

Centraal Organisatie voor de Vleessector, Manon Houben, voorzitter.

Centrale Organisatie voor Broedeieren en Kuikens, Mike van Beek, voorzitter

De melkveehoudersorganisaties DDB, LTO, NMV, NAJK en zuivelverwerkersorganisatie NZO die samenwerken in ZuivelNL, de heer A. Schimmel, voorzitter

² <https://www.autoriteitdiergeneesmiddelen.nl/nl>

Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie, Cees Jan Adema, directeur
LTO/NOP Pluimveehouderij, Kees de Jong, voorzitter
LTO Ger Koopmans voorzitter LTO Nederland
Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt, Amber Laan, Dagelijks Bestuurder
Portefeuillehouder Melkveehouderij
Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt, Wendy Kicken, Dagelijks Bestuurder
Portefeuillehouder pluimvee, varkens en kalverhouderij
Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, Ellen Bien, bestuurder
Producenten Organisatie Varkenshouderij, Linda Verriet, voorzitter

Bijlagen:

1. Convenant.
2. Pluimvee folder (publieksvriendelijke versie)
3. Varkensfolder (publieksvriendelijke versie)
4. Routekaart ZuivelNL
5. Koplopersplan CF/DB
6. Rapport Connecting Agri en Food en WUR: [Werken aan dierenwelzijn in de veehouderij \(https://www.wur.nl/nl/nieuws/dierenwelzijn-kost-wat-en-daarvoor-is-iedereen-aan-zet.htm \)](https://www.wur.nl/nl/nieuws/dierenwelzijn-kost-wat-en-daarvoor-is-iedereen-aan-zet.htm)

Convenant 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij'**Partijen**

1. De Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, handelend in de hoedanigheid van bestuursorgaan, mevrouw F.M. Wiersma, hierna te noemen: "de minister van LNVN".
 2. Land- en Tuinbouworganisatie Nederland, te dezen vertegenwoordigd door de heer G. Koopmans, hierna te noemen: LTO.
 3. Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw W. Aelmans-Kicken (pluimveehouderij), de heer R. Klein Teeselink (melkveehouderij) en de heer T. van der Mark (varkenshouderij), hierna te noemen: NAJK.
 4. Producenten Organisatie Varkenshouderij, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw L. Verriet, hierna te noemen: POV.
 5. LTO vakgroep Pluimveehouderij, te dezen vertegenwoordigd door de heer C. de Jong, hierna te noemen: LTO vakgroep Pluimveehouderij.
 6. Centrale Organisatie voor Broedeieren en Kuikens (COBK), te dezen vertegenwoordigd door de heer M.A.T van Beek, hierna te noemen: COBK .
 7. Algemene Nederlandse Vereniging van Eierhandelaren en Eiproducentfabrikanten (Anevei), te deze vertegenwoordigd door de heer W.S.J.M. Buck, hierna te noemen: Anevei.
 8. De melkveehoudersorganisaties DDB (vertegenwoordigd door mevrouw S. van Keimpema), LTO (vertegenwoordigd door de heer E. Wunnekink), NMV (vertegenwoordigd door de heer H. Endendijk), NAJK (vertegenwoordigd door de heer R. Klein Teeselink), en zuivelverwerkersorganisatie NZO (vertegenwoordigd door de heer R. van Buitenen), die samenwerken in ZuivelNL, te dezen vertegenwoordigd door de heer A. Schimmel, hierna te noemen: ZuivelNL.
 9. C.B.L. Centraal Bureau Levensmiddelenhandel, te dezen vertegenwoordigd door de heer M. Jansen, hierna te noemen: CBL.
 10. Centrale Organisatie voor de Vleessector, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw M. Houben, hierna te noemen: COV.
 11. Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie, te dezen vertegenwoordigd door de heer C.J. Adema, hierna te noemen: FNLI.
 12. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw E.A. Bien, hierna te noemen: De Dierenbescherming.
 13. Stichting Caring Farmers, te dezen vertegenwoordigd door mevrouw A. Harberink, hierna te noemen: Caring Farmers.
-
- Partijen genoemd onder 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8 hierna samen te noemen: Sectorpartijen.
 - Partijen genoemd onder 9, 10 en 11 hierna samen te noemen: Markt- en ketenpartijen.
 - Partijen genoemd onder 12 en 13 hierna samen te noemen: Maatschappelijke partijen.
 - Alle Partijen hierna samen te noemen: "Partijen".

Partijen overwegen het volgende

- A. De veehouderij staat in zijn geheel en per sector voor de grote uitdaging om in 2040 een veehouderij te hebben gerealiseerd, zoals die door de Raad voor Dieraangelegenheden (hierna: RDA) is geschetst in haar zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, waarbij de zes leidende principes¹ als uitgangspunt worden gehanteerd (zie figuur 1). De aanbevelingen uit deze zienswijze vormen het vertrekpunt voor dit Convenant.
- B. Partijen willen samen invulling geven aan stappen naar een dierwaardige veehouderij in de periode 2025-2040. Partijen benadrukken het belang van de samenhang tussen de zes leidende principes van de RDA zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, voor de verdere doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij.
- C. Partijen onderschrijven het belang en de maatschappelijke wens van een versnelde ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij en erkennen de hieruit voortvloeiende uitdagingen. Partijen spreken van 'dierwaardige veehouderij' als voor de desbetreffende diersoort invulling is gegeven aan de zes leidende principes van de RDA zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021.
- D. De stappen die tijdens het convenanttraject worden gezet, zijn elk voor zich bijdragen aan het bereiken van het gewenste eindbeeld. Met dit Convenant wensen de Partijen te komen tot een coherente set van afspraken die recht doet aan de benodigde inspanningen om het bereiken van een dierwaardigere veehouderij eenduidigheid en snelheid te geven.
- E. Partijen erkennen dat het convenanttraject inspanningen vergt van het hele voedselsysteem, waar veehouders, ketenpartijen, overheden, maatschappelijke organisaties en consumenten onderdeel van uitmaken en dat deze inspanningen tezamen het karakter hebben van een continue doorontwikkeling.
- F. Partijen erkennen dat om de afgesproken stappen te kunnen zetten in zijn algemeenheid aan de randvoorwaarden (zie Artikel 8) in dit Convenant moet worden voldaan. De Partijen willen zo veel mogelijk samen optrekken bij het invullen van deze randvoorwaarden.

¹ De RDA komt tot zes leidende principes voor een dierwaardige veehouderij waarin het dier een positieve staat van welzijn ervaart: "Een dierwaardige veehouderij biedt het dier een omgeving die de zes leidende principes waarborgt":

- 1) **Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier**
Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen (snavel behandelen, staarten couperen, onthoornen, e.d.), grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij, en oog voor eigen belangen van het dier.
- 2) **Goede voeding**
Voldoende water en voer van goede kwaliteit.
- 3) **Goede omgeving**
Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).
- 4) **Goede gezondheid**
Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).
- 5) **Natuurlijk gedrag**
Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.
- 6) **Positieve emotionele toestand** het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes."

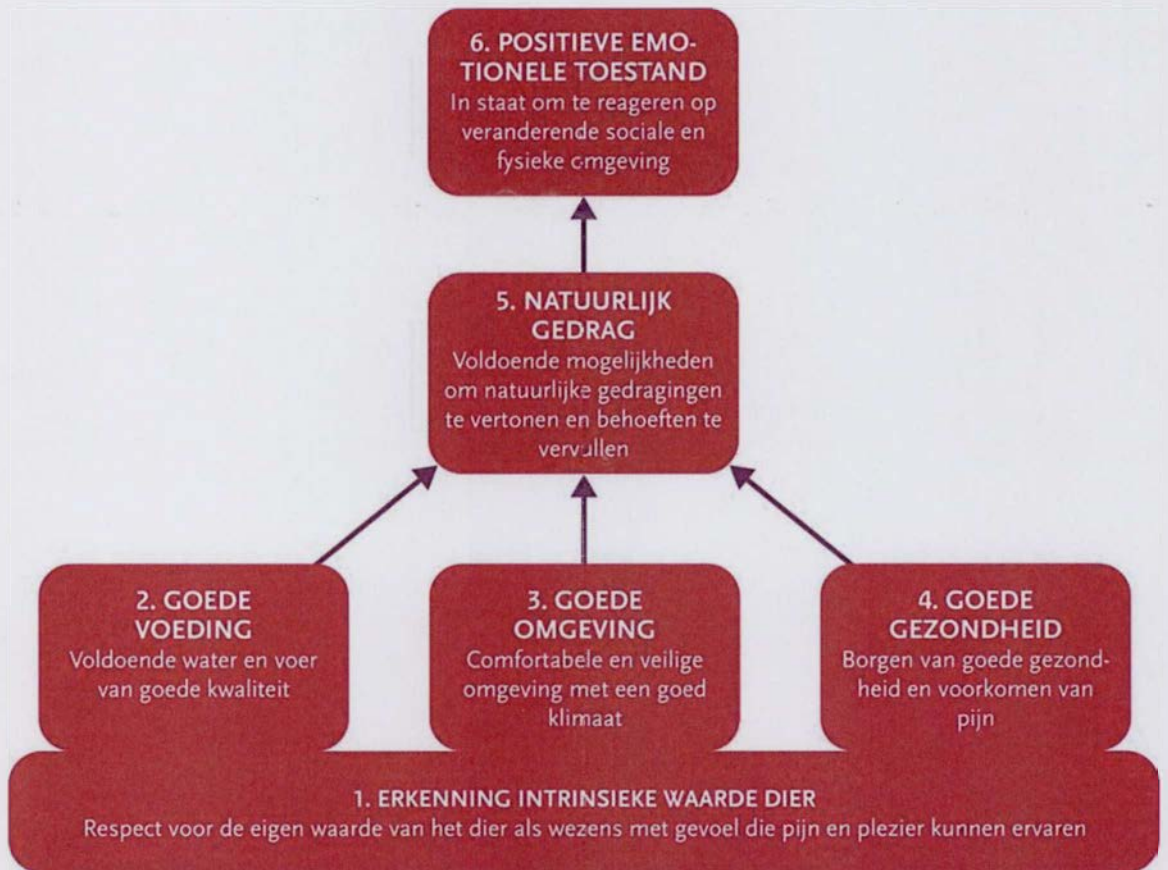
- G. Partijen erkennen dat een van de dragende beginselen van het Convenant is dat de markt producten afneemt tegen een prijs waarbij (primaire) ondernemers - ook bij meerkosten van dierwaardige veehouderij - een redelijk inkomen kunnen verwerven.
- H. Partijen erkennen dat voor de doortontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij de integraliteit van de verschillende opgaven van groot belang is.
- I. Partijen realiseren zich dat de Nederlandse dierlijke productie in en buiten Nederland (Europese Unie en daarbuiten) wordt afgezet. Voor iedere veehouderijsector (en onderdelen daarvan) is de verhouding Nederlandse, Europese en mondiale markt verschillend. Deze verschillen zullen tot uiting komen in de uitwerking van de afspraken binnen het Convenant.
- J. Partijen willen bij de stapsgewijze doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij waar mogelijk aansluiten op al lopende processen.
- K. Partijen erkennen dat bij elke transitie de voorhoede een belangrijke rol speelt en dat daarom extra aandacht nodig is om koplopers (waaronder extensieve en kleinschalige bedrijven) te stimuleren, zich verder te laten ontwikkelen en hobbels voor hen weg te nemen.
- L. De opgave om stappen te zetten naar een dierwaardige veehouderij in 2040 vloeit voort uit de Wet dieren (artikel 2.3a). Partijen benadrukken dat hiervoor redelijke overgangstermijnen nodig zijn, gericht op het kunnen terugverdienen van investeringen die noodzakelijk zijn om aan de regels in de Algemene Maatregel van Bestuur dierwaardige veehouderij (hierna: AMvB) te voldoen. Dit vraagt om permanente bijstelling van de balans tussen dierwaardigheid en economie.
- M. Met de proces- en doelafspraken in dit Convenant en de regels in de AMvB, gaan de Partijen aan de slag. Gedurende het convenanttraject zullen de Partijen hoogstwaarschijnlijk knelpunten tegenkomen. De Partijen spreken vertrouwen uit om deze knelpunten op te lossen in het verband van het Convenant en de afgesproken werkwijze.
- N. Partijen benadrukken dat conform de toelichting op het (gewijzigde) amendement De Groot/Van Campen² in het vervolproces ook voor andere dierlijke sectoren en andere onderwerpen separate afspraken aan de orde zijn.

Samenwerking

Partijen erkennen de volgende waarden voor de samenwerking binnen het Convenant:

- Partijen voeren noodzakelijke discussies met respect voor elkaar.
- Partijen zijn niet gelijk, wel gelijkwaardig.
- Partijen zijn transparant over de bereikte resultaten.
- Partijen worden scherp gehouden door strakke en onafhankelijke monitoring.
- Partijen zullen zich tot het uiterste inspannen; zij zijn echter niet tot het onmogelijke gehouden.

² [Kamerstuk 35746, nr. 30 | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen](#)

Figuur 1. De zes leidende principes als uitgangspunt van een dierwaardige veehouderij.

Partijen spreken het volgende af

Artikel 1. Doel en reikwijdte

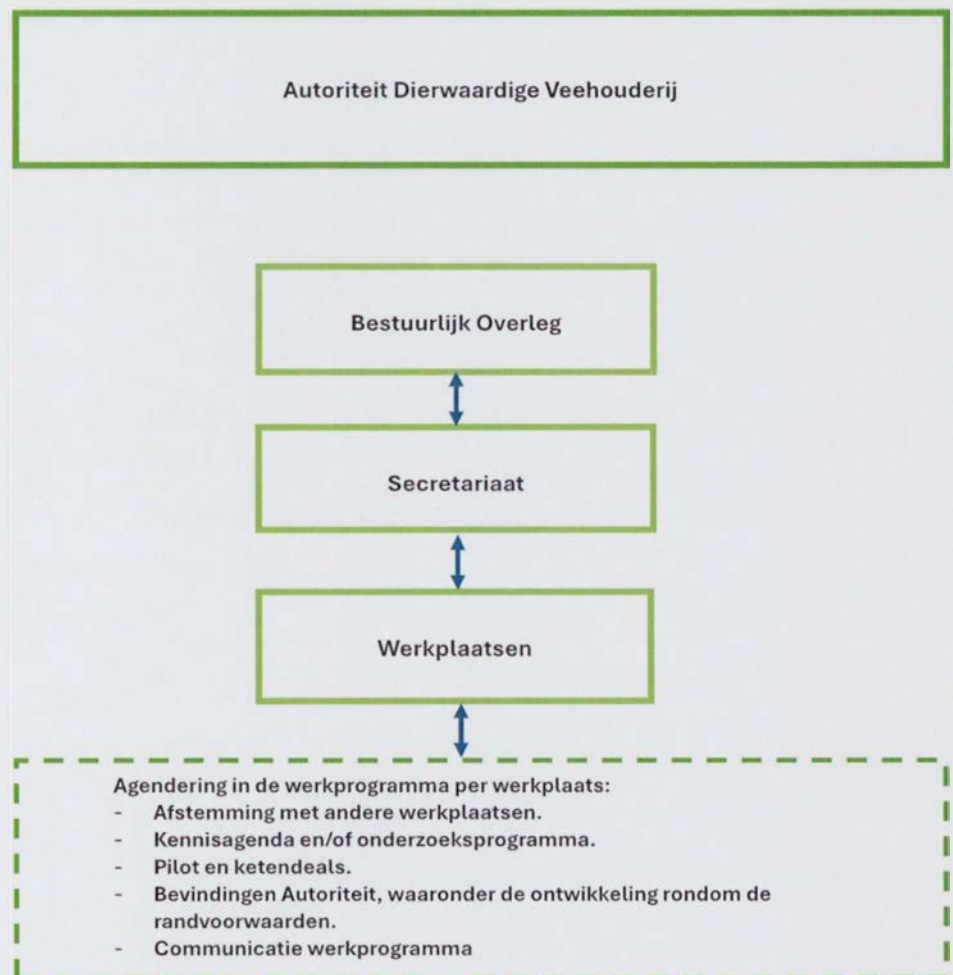
1. Partijen streven naar een dierwaardige veehouderij, zoals die door de RDA is geschetst in haar zienswijze "Dierwaardige veehouderij" uit 2021, waarbij de zes leidende principes als uitgangspunt worden gehanteerd. De aanbevelingen uit deze zienswijze vormen het vertrekpunt voor dit Convenant.
2. Partijen hebben met dit Convenant tot doel om samen te komen tot een situatie, waarin alle dieren -in bij dit Convenant aangesloten sectoren- in de Nederlandse veehouderij worden gehouden in diergericht ontworpen systemen, zoals beschreven in de RDA zienswijze dierwaardige veehouderij, 2021.
3. Partijen hebben met dit Convenant daarbij als doel om samen te komen tot een situatie waarin alle Nederlandse markt- en ketenpartijen die betrokken zijn bij de afzet van producten -uit bij dit Convenant aangesloten primaire sectoren- van de Nederlandse veehouderij een evenredige bijdrage leveren aan het streven naar 100% dierwaardigheid in de Nederlandse winkelschappen, instellingen en andere out of home locaties en - voor zover aan de orde - aan het vergroten van de marktvaart naar dierwaardige producten in Europa en het bevorderen van de afzet van Nederlandse dierwaardige producten met een focus op kansrijke afzetmarkten in Europa.
4. Dit Convenant heeft betrekking op alle diercategorieën die gehouden worden in de sectoren pluimveehouderij (legpluimvee (incl. opfok) en vleeskuikens (incl. ouderdieren)), melkveehouderij en varkenshouderij. Voor de kalversector is een door de Dierenbescherming, Stichting Brancheorganisatie Kalversector (SBK), ZuivelNL, COV en de minister van LNV ondertekend addendum aan dit Convenant gehecht met de afspraak om voor alle RDA principes op korte termijn tot overeenstemming te komen over concrete stappen.
5. Met dit convenant wordt gewerkt aan stappen richting een situatie, waarin dieren worden gehouden in diergericht ontworpen systemen. Partijen benadrukken dat voor de verdere invulling van een dierwaardige veehouderij ook de andere dierlijke sectoren, andere markt- en ketenpartijen en andere onderwerpen (transport, slacht, fokkerij, maar ook het terugdringen van veelvoorkomende aandoeningen en ziektes bij dieren in de veehouderij of het stoppen met het fokken en houden van dierrassen met kenmerken die schadelijk zijn voor hun welzijn of gezondheid) relevant zijn. Deze andere onderwerpen kunnen in de toekomst onderwerp zijn van afspraken tussen Partijen.

Artikel 2. Belangrijke bouwstenen van het Convenant

1. Partijen werken gezamenlijk aan verschillende bouwstenen die bijdragen aan een gefaseerde aanpak, waarbij stapsgewijs wordt toegewerkt naar een dierwaardigere veehouderij. De bouwstenen zijn aan elkaar verbonden als een totaalpakket.
2. De belangrijke bouwstenen van het convenant zijn:
 - a. Governance Convenant
 - b. Werkprogramma per werkplaats
 - c. Kennisagenda en onderzoeksprogramma
 - d. Pilots en Ketendeals
 - e. Autoriteit Dierwaardige veehouderij (hierna: Autoriteit)
 - f. Randvoorwaarden
 - g. Markt en keten
 - h. Communicatie
3. In dit Convenant worden onder andere afspraken gemaakt over de uitwerking van de onder lid 2 genoemde bouwstenen.

Artikel 3. Governance Convenant

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. de structuur van uitvoering en aansturing van het totaalpakket aan onderdelen en activiteiten in dit Convenant bestaat uit een Bestuurlijk Overleg (hierna: BO), een secretariaat, werkplaatsen en de Autoriteit (Figuur 2);
 - b. het BO bestaat uit maximaal twee vertegenwoordigers per Partij en staat onder voorzitterschap van een nader te bepalen, door Partijen aangewezen, onafhankelijke voorzitter. Hiermee vervalt de Hoofdtafel Convenant dierwaardige veehouderij;
 - c. het BO als taak heeft om overkoepelend kaders en prioriteiten te stellen, doelen te formuleren en afspraken te maken met de Partijen over het stapsgewijs toewerken naar een dierwaardige veehouderij;
 - d. de minister van LNV de organisatie van het BO en het secretariaat faciliteert;
 - e. de voorzitter en het secretariaat minimaal twee keer per jaar een vergadering van het BO organiseren en voorbereiden.

Figuur 2: Governance van het Convenanttraject "Stappen naar een dierwaardige veehouderij"

Artikel 4. Werkprogramma per werkplaats

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. er werkplaatsen komen, waarin wordt samengewerkt aan de uitwerking en uitvoering van een werkprogramma voor stappen naar een dierwaardige veehouderij. Het betreft een werkplaats per veehouderijsector, een werkplaats voor 'dieren in natuurlijke systemen', een werkplaats voor markt en keten en een werkplaats voor het Ministerie van LVVN;
 - b. de werkplaatsen toegankelijk zijn voor alle Partijen;
 - c. de werkplaatsen gebruik kunnen maken van een vorm van een flexibele schil van partijen die situationeel worden gevraagd om aan te sluiten of mee te denken;
 - d. het voorzitterschap van de werkplaatsen in overeenstemming met de betrokken Partijen per werkplaats wordt ingevuld;
 - e. in en tussen de werkplaatsen de advisering van en kennisuitwisseling tussen de Partijen een doorlopende samenwerking is;
 - f. de werkplaatsen het secretariaat informeren voor de voorbereiding van het BO, waarbij de voorzitter van de werkplaats verantwoordelijk is voor de rapportage over de voortgang via het secretariaat naar het BO.

Werkprogramma

2. Partijen komen overeen dat:
 - a. er per werkplaats een (jaarlijks) werkprogramma wordt opgesteld;
 - b. het werkprogramma per werkplaats ter accordering wordt voorgelegd aan het BO;
 - c. het werkprogramma per werkplaats wordt betrokken bij het toetsen van de voortgang door de Autoriteit;
 - d. het werkprogramma voor zover van toepassing, zowel de vastgestelde tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij uit de afspraken in de plannen van aanpak of routekaarten die onderdeel zijn van het Convenant (zie bijlagen), als de implementatie van de regels in de AMvB bevat.
 - e. er bij de invulling van het werkprogramma per werkplaats worden gezien of er kan worden voortgebouwd op reeds lopende programma's binnen de betreffende sector³;
 - f. de werkprogramma's voor het jaar 2026, uiterlijk 31 december 2025 klaar zijn.

Artikel 5. Onderzoek en kennisoverdracht

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. kennis van belang is als het gaat om integraal onderzoek (dierinhoudelijk en duurzaamheidsopgaves, markt en keten en randvoorwaarden), zowel praktische kennis als wetenschappelijk kennis:
 - i. Er komt met inbreng van o.a. de Partijen een eerste kennisagenda⁴. Deze is medio 2025 gereed en zal periodiek moeten worden herhaald/onderhouden.
 - ii. In de werkplaatsen krijgt de kennisagenda een plek, waarin onderzoeksprojecten en pilotprojecten op een kwalitatief goede manier verder worden uitgewerkt.
 - iii. Onderzoeken worden breed uitgevoerd door kennisinstellingen.

³ Zoals de Coalitie Vitale Varkenshouderij (Coviva), het Programma Duurzame Zuivelketen en het sectorplan Veal Forward

⁴ Opgesteld door de WUR

- iv. Op basis van huidige en nog beschikbaar te stellen onderzoeksbudget/regeling kunnen deze onderzoeken ten uitvoer worden gebracht.
- b. er voortgebouwd wordt op lopende onderzoeksprogramma's en gebruik wordt gemaakt van bestaande kennis;
- c. dierwaardigheid wordt ingebed in kennis- en innovatieprogramma's die worden uitgevoerd in het kader van de integrale verduurzaming van de landbouw, om te zorgen voor oplossingen die integraal goed werken, op een wijze die ervoor zorgt dat kennisontwikkeling en kennisdeling ook integraal worden bekeken;
- d. de minister van LNV onderwijsinstellingen vraagt om te zorgen dat kennis over dierwaardige veehouderij goed landt in het (landbouw)onderwijs en er voldoende koppeling is tussen theorie en praktijk. Hierbij zal ook aandacht worden gegeven aan verplichte scholing, opleiding en vaardigheden voor erfbetreders om goed te kunnen adviseren over het toepassen van dierwaardige veehouderij in de landbouwpraktijk;
- e. Partijen het delen van kennis over dierwaardige veehouderij willen stimuleren. Voor het vormgeven van deze kennisdeling kan de kennisbehoeften in de praktijk, zoals bijvoorbeeld de kennisbehoefte van de consument en eerdere publiekscampagnes helpen voor de verdere invulling ervan.

Artikel 6. Pilots en ketendeals

1. Partijen komen overeen dat:
 - a. veehouderijen innovatieve technieken kunnen testen en meten. Partijen bezien of de bestaande mogelijkheden toereikend zijn en verkennen of deze mogelijkheden indien nodig kunnen worden uitgebreid;
 - b. "pilots en ketendeals⁵ nodig zijn om een experimenteeromgeving te creëren, waarin verschillende partijen samenwerken om maatregelen naar een dierwaardigere veehouderij in de praktijk te kunnen ontwikkelen en testen en zich voordoende knelpunten oplossen;
 - c. in de werkplaatsen de voorstellen worden uitgewerkt voor pilots en ketendeals, waarbij relevante deskundigen, zoals onafhankelijke (praktijk-) wetenschappers worden betrokken voor de borging van de kwaliteit;
 - d. bij de uitwerking van de ketendeals afstemming plaats vindt met het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten;
 - e. op basis van huidige en nog beschikbaar te stellen pilot-en ketendeals, budgetten/regelingen deze voorstellen ten uitvoer worden gebracht;
 - f. er daar waar mogelijk wordt voortgebouwd op bestaande proeflocaties en bestaande kennis.

Artikel 7. Autoriteit Dierwaardige Veehouderij

1. Partijen onderschrijven de noodzaak om voorgenomen stappen en resultaten van ontwikkelingen te laten monitoren en in onderlinge samenhang te toetsen door de Autoriteit.
2. Partijen stellen daartoe een Autoriteit in, die een publiek-private rechtsvorm krijgt, die:
 - a. onafhankelijk opereert van partijen die een belang hebben in de ontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij;
 - b. de integrale ontwikkeling naar dierwaardige veehouderij overziet en handelt vanuit de volle breedte van deze opgave;
 - c. transparantie biedt;

⁵ Voorbeelden in rapport 'Naar toegevoegde waarde(n) door samenwerking in de keten' maart 2023: https://cms.dierenbescherming.nl/assets/common/default/Documenten/20230323_Rapport_Dierenbescherming_Verbeteren-verdienmodel.pdf

- d. de minister van LNVN heeft een daartoe geëigende procedure te doorlopen.
3. Partijen komen overeen dat de taken van de Autoriteit zijn:
 - a. monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de voortgang van de gemaakte afspraken binnen het convenant tussen partijen. Op veehouderijsectorniveau, welke stappen er worden gerealiseerd richting een dierwaardige veehouderij, zoals vastgelegd in de plannen van aanpak, de Routekaarten van de verschillende partijen en de AMvB;
 - b. monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de mate, waarin de voorwaarden worden gerealiseerd, met name vergunningverlening, markt en financiering, knellende regelgeving en transparantie over de vergoeding voor extra eisen gesteld aan de primaire producenten;
 - c. monitoren, rapporteren en signaleren van de voortgang van partijen buiten het convenant, die in de gehele keten van productie tot en met verkoop van voedselproducten van dierlijke oorsprong betrokken zijn;
 - d. monitoren van de ontwikkelingen van en tussen Nederlandse keurmerken voor dierwaardige producten aan de hand van een nog te ontwikkelen systeem van ranking, die het mogelijk maakt om op een transparante wijze Nederlandse keurmerken voor dierwaardige producten in de markt en keten te vergelijken, zodat spelers in de markt- en keten kunnen beoordelen wat dit betekent voor hun prestaties in de dedicated supply chains⁶;
 - e. inschatten van de ontwikkelingen en adaptatie van hogere standaarden voor dierenwelzijn in de relevante markten waar de producten terecht komen (absorptievermogen en bereidheid markt voor een bredere standaard);
 - f. periodieke analyse en advies geven richting Partijen/BO en daarmee indirect ook richting parlement over next steps (liggen op koers, markt ontwikkelt sneller, dus hoe versnellen, of markt ontwikkelt minder snel en wat zijn daarvan de oorzaken en de consequenties);
 - g. gevraagd en ongevraagd advies geven aan Partijen/BO.
4. Om aan rol en taken te kunnen voldoen komen de Partijen overeen dat de Autoriteit:
 - a. een onafhankelijke efficiënte werkorganisatie inricht;
 - b. in het kader van transparantie, wordt voorzien van benodigde data, producten, systemen en overige informatie, nodig voor het monitoren, rapporteren, evalueren en signaleren van de voortgang van de gemaakte afspraken in het Convenant door actieve medewerking van partijen;
 - c. een daartoe strekkend budget tot haar beschikking heeft, waarbij de financiering van de Autoriteit⁷ breed is. De financiering moet gedragen worden door meerdere partijen (breder dan het convenanttraject), waarbij de bijdrage van het bedrijfsleven en de staatssteuntoets kan doorstaan.
5. Partijen komen overeen dat een verkenner/kwartiermaker wordt aangesteld om de opzet van de werkzaamheden van de Autoriteit voor te bereiden.
6. Partijen komen overeen dat nadere vormgeving en werkwijze van de Autoriteit door een aan te stellen verkenner/kwartiermaker wordt uitgewerkt.
7. Er wordt een commissie van toezicht ingesteld die toezicht houdt op de onafhankelijkheid van de Autoriteit.
8. De rapportages van de Autoriteit zijn openbaar en inzichtelijk voor het publiek.

⁶ In dedicated supply chains, ook wel strategische ketensamenwerking, wordt gewerkt binnen vaste ketenrelaties met langjarige contracten en duidelijke levering- en afnamegaranties. Daarbij is ook aandacht voor het verdienvermogen en krijgen boeren een eerlijke beloning voor hun investeringen.

⁷ Zodra duidelijk is wat de kosten gaan zijn, moet nadere besluitvorming nog plaats vinden.

Artikel 8. Randvoorwaarden

1. Partijen zijn van mening dat de doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij gelijk moet oplopen met de realisatie van de randvoorwaarden. Partijen zijn van mening dat de Autoriteit zich bij de fasering van stappen van zowel het Convenant als de AMvB, daarover uitspreekt.
2. Partijen stellen vast dat voor het zetten van stappen naar een dierwaardige veehouderij binnen de kaders van dit Convenant de volgende randvoorwaarden cruciaal zijn:
 - a. Benodigde investeringen kunnen in zijn algemeenheid worden gedaan.
 - b. Een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, kan in zijn algemeenheid verkregen worden voor de noodzakelijke wijzigingen in bestaande en nieuwe stallen.
 - c. Er is een markt met een positieve business case voor dierwaardig geproduceerde producten die opschaling mogelijk maken.
 - d. De doorontwikkeling naar een dierwaardige veehouderij vindt plaats in samenhang met de toekomstige eisen voor emissies en andere duurzaamheidsopgaven.
3. Met betrekking tot lid 2a (investeringen) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. De Minister van LNV spant zich in dat, binnen de budgettaire kaders, in bestaande en nieuwe relevante subsidie- en/of andere regelingen, de doorontwikkeling naar dierwaardige veehouderij een volwaardige en expliciete plek krijgt in de belangenafweging, zodat die regelingen potentieel benut kunnen worden voor de doorontwikkeling en de uitrol van bewezen en praktijkrijpe dierwaardige systemen.
 - b. Partijen spannen zich in om samenwerking te zoeken met banken en andere financiële instellingen met als doel om private financiële ondersteunende instrumenten te ontwikkelen die bijdragen aan de doorontwikkeling van een dierwaardige veehouderij, in de vorm van de uitrol van bewezen en praktijkrijpe dierwaardige systemen.
 - c. Partijen erkennen dat de benodigde investeringen gedaan moeten kunnen worden passend bij de afschrijvingstermijn van het bedrijf en binnen het natuurlijk investeringsritme of binnen de facetten die de markt de primaire bedrijven biedt. Stappen naar een dierwaardige veehouderij kunnen sneller genomen worden, indien primaire bedrijven financiële tegemoetkoming ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken⁸.
4. Met betrekking tot lid 2b (vergunningen) stellen de Partijen het volgende vast:
 - a. Om stappen te kunnen zetten richting een dierwaardige veehouderij is het voor veehouders noodzakelijk om binnen de geldende beslistermijnen een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, te krijgen voor het uitvoeren van benodigde aanpassingen.
 - b. De Minister van LNV zet -in het kader van ministeriële commissie Economie en Natuurherstel- er samen met het bevoegd gezag (provincie, gemeenten) en andere departementen maximaal op in, dat bestaande en nieuwe knelpunten aanzien van het verkrijgen van een (omgevings-)vergunning voor één of meer activiteiten als die vergunningsplichtig zijn, om een stal aan te passen om stappen te zetten naar een dierwaardige veehouderij, worden geadresseerd en weggenomen.

⁸ Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van financiële resultaten binnen de sector te hanteren in overeenstemming met de KWIN-normen.

5. Met betrekking tot lid 2c (verdienmodellen) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. Partijen zetten in op een gelijk Europees speelveld. Daartoe wordt ingezet op het zoveel mogelijk harmoniseren en verbeteren van de Europese dierenwelzijnswet- en regelgeving. Inzet is om het vijf-domeinenmodel van Mellor (in de interpretatie van de RDA zoals toegepast in de zes leidende principes) als uitgangspunt te hanteren bij de herziening van de EU-dierenwelzijnsregelgeving.
 - b. Partijen zetten zich in om de marktvraag naar dierwaardig geproduceerde producten in Nederland te ontwikkelen en verder te verbreden naar alle relevante afzetkanalen voor dierlijke producten. Daartoe wordt de samenwerking gezocht met partijen die nog niet betrokken zijn bij dit Convenant.
 - c. Partijen zetten zich in om ook de Europese marktvraag (met een focus op kansrijke Europese markten) naar dierwaardig geproduceerde producten te ontwikkelen en verder te verbreden, o.a. via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten.
 - d. Partijen zetten zich in, zo mogelijk samen met gelijkgestemde landen, om een level playing field te bewerkstelligen op basis van de Nederlandse dierwaardigheidsregels in de gehele EU, alsmede het stellen van dezelfde dierwaardigheidseisen aan import uit derde landen.
 - e. Partijen zetten zich in om private kwaliteitssystemen en keurmerken in te zetten en binnen de kaders van de mededingingswetgeving op elkaar afgestemd om te bevorderen dat bovenwettelijke eisen met betrekking tot stappen naar een dierwaardige veehouderij, een plek verwerven en behouden in de markt, zodat zij op die manier als voorlopers bijdragen aan de verdere doorontwikkeling en de markt voor dierwaardige producten wordt vergroot.
6. Met betrekking tot lid 2d (verbinding emissies en andere duurzaamheidsopgaven) komen de Partijen het volgende overeen:
 - a. Partijen spannen zich ervoor in dat innovaties op andere duurzaamheidsopgaven ook bijdragen aan dierwaardige veehouderij en in ieder geval niet ten koste gaan van dierwaardigheid.
7. Partijen zetten erop in dat stappen naar dierwaardige veehouderij ook voor koplopers, waaronder kleinschalige extensieve bedrijven, kunnen worden gezet.
8. De minister van LNV spant zich ervoor in om het ontwerp van de AMvB zodanig in te richten dat rekening wordt gehouden met (a) de onzekerheden die er op dit moment zijn omtrent de gevolgen van de regels in die AMvB voor duurzaamheidsopgaven, waaronder emissies van ammoniak, fijnstof, geur en broeikasgassen (b) de onzekerheden ten aanzien van de vergunningverlening en (c) de terugverdientijd van investeringen om aan die regels te kunnen voldoen en die te betrekken bij het bepalen van de lengte van overgangstermijnen.
9. De minister van LNV spant zich ervoor in om in de AMvB waar mogelijk met doelvoorschriften te werken. Waar met doelvoorschriften wordt gewerkt, nemen sectorpartijen in de werkplaatsen het voortouw om met relevante partijen en onafhankelijke deskundigen onder andere Gidsen voor Goede Praktijken met goede praktijkvoorbeelden op te stellen en getoetst conform artikel 8.44 Wet Dieren en deze ter beschikking van de sector/veehouders te stellen. Een Gids voor Goede Praktijken als bedoeld in het achtste lid is een leidraad met een privaat karakter om goede praktijken aan houders aan te bevelen.
10. De Minister van LNV spant zich ervoor in om een evaluatiebepaling op te nemen in de AMvB die inhoudt dat periodiek een verslag wordt opgesteld over de regels in de AMvB die nog niet in werking zijn getreden, dat in elk geval informatie zal bevatten over de

bevindingen van de rapportages van de Autoriteit, de inzichten met betrekking tot emissies en vergunningverlening en het kunnen terugverdienen van investeringen die noodzakelijk zijn om aan de regels in de AMvB te voldoen.

11. Partijen komen overeen dat de voortgang van bovenstaande afspraken worden teruggekoppeld binnen het BO.

Artikel 9. Markt- en keten

1. Markt- en ketenpartijen met ondersteuning van alle partijen spreken binnen de mededingingsrechtelijke ruimte -ieder vanuit haar specifieke taakgebied, scope en verantwoordelijkheid- de ambitie uit om gedurende de looptijd van het convenant:
 - a. de markt vraag naar dierwaardige producten in Nederland te vergroten en te streven naar 100% dierwaardigheid in de Nederlandse winkelschappen, instellingen, online-verkoop en andere out of home locaties;
 - b. zich in te zetten om meerdere partijen aan te laten sluiten zoals aangegeven in artikel 14 lid 1;
 - c. zich in te zetten om de positie van primaire producent en ketenpartijen die investeren in dierwaardigheid te verbeteren door bindende afspraken in de keten te bevorderen;
 - d. langjarige samenwerking en afspraken in onder andere dedicated supply chains (upstream en downstream ten opzichte van de veehouder) te stimuleren, de mogelijke meerkosten om te voldoen aan dierwaardigheid zo laag mogelijk te houden en primaire producenten meerkosten die voortvloeien uit investeringen in dierwaardige veehouderij terug te laten verdienen;
 - e. zich in te zetten om de afspraken uit het Convenant te verwerken in bestaande (top)keurmerken en standaarden, waarbij aandacht is voor verdienvermogen van de veehouder;
 - f. zich in te spannen om te borgen dat producten worden verkocht die daadwerkelijk voldoen aan dierwaardige standaarden waarvoor zij worden verhandeld. Daarvoor wordt in de keten instrumentaria ontwikkeld op basis van bestaande en eventueel nieuwe technieken en (data)systemen, enerzijds ter borging en anderzijds om oneigenlijk en/of misleidend gebruik te identificeren en waar nodig Autoriteit Consument en Markt (ACM) te verzoeken om een toets uit te voeren;
 - g. een systeem van informatieoverdracht in de keten te promoten waarmee de herkomst en productiewijze van dierwaardige producten transparant inzichtelijk wordt gemaakt, zodat de afnemer en consument een bewuste keuze kan maken voor welke productkwaliteit zij kiest. Dat vraagt transparante en betrouwbare/verifieerbare gegevens van alle schakels in de dierwaardige keten: toeleveranciers van de primaire producent, zakelijke dienstverleners, primaire producent, (tussen)handel, verwerkers (van tussenproducten en eindproducten), groothandel en aanbieders aan de consument;
 - h. wat betreft lid f en g in dit artikel geldt bij voorkeur aan te sluiten op bijvoorbeeld bestaande kritische prestatie indicatoren (KPI's), op de ontwikkeling rond de Corporate Sustainability Reporting Directive- (CSRD) regelgeving en keurmerken;
 - i. afspraken te maken voor een periodieke benchmark die de Nederlandse dierwaardigheidseisen vergelijkt met de eisen in andere landen binnen de EU, waaronder (daar waar mogelijk) een kostenanalyse;
 - j. een kostprijsberekening (en transparantie ervan) van aanvullende investeringen en operationele kosten voor dierwaardigheid te promoten om onderdeel te zijn van de langjarige samenwerking en afspraken, zoals opgenomen in lid c in dit artikel;

- k. de markt vraag naar dierwaardige producten in Europa te vergroten en de afzet van Nederlandse dierwaardige producten op kansrijke afzetmarkten in Europa onder andere via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke producten te bevorderen;
 - l. in te zetten op productontwikkeling uit de vierkantsverwaarding om het aandeel dierwaardig geproduceerde producten in het schap te vergroten;
 - m. in te zetten op productontwikkeling van producten van mannelijke dieren en/of dubbeldoeldieren.
2. De afstemming over de afspraken vindt plaats in de werkplaats Markt en keten, waarbij de verbinding wordt gezocht met het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten.
 3. Markt- en ketenpartijen voeren gegeven ieders verantwoordelijkheid de afspraken uit, waarbij de voortgang van deze afspraken vanuit de werkplaats wordt teruggekoppeld binnen het BO.

Artikel 10. Communicatie

1. Partijen komen overeen dat;
 - a. alle partijen beseffen dat communicatie essentieel is voor het slagen van dit Convenant.
 - b. communicatie een wezenlijk onderdeel is van elk werkprogramma binnen de werkplaatsen (en daarmee ook wordt gemonitord door de Autoriteit);
 - c. Partijen zelf invulling geven aan de communicatie, waarbij waar mogelijk wordt bijgedragen aan communicatie over:
 - i. een dierwaardige veehouderij, met als doel de achterban te informeren en te stimuleren;
 - ii. de impact van Nederlandse dierwaardige producten in het binnen- en buitenland met de focus op de Europese markt.
 - d. in aanvulling op lid c, waarbij na afstemming in het BO ook de mogelijkheid bestaat om collectief te communiceren;
 - e. Partijen uit eigen kracht communiceren en niet ten koste van andere Partijen communiceren.

Artikel 11. Overige zaken

1. Sectorpartijen stimuleren waar nodig hun achterban van veehouders om gebruik te maken van het Vertrouwensloket Welzijn Landbouwhuisdieren en TABOER. Sectorpartijen en de minister van LNV zullen, indien dat nodig blijkt, de capaciteit van het Vertrouwensloket en TABOER uitbreiden.
2. Partijen spreken af dat de verdere stappen naar een dierwaardige veehouderij die bovenwettelijk worden afgesproken en die om significante investeringen vragen, niet verwacht worden van veehouders die schriftelijk kenbaar maken hun bedrijf te gaan stopzetten. De exacte termijnen en/of tijdlijnen hiervoor, wordt per regeling, maatregel en situatie bekeken en uitgewerkt in de werkplaatsen.
3. Partijen zien dat er in alle sectoren koplopers zijn die met hun investeringen, bijvoorbeeld in stalsystemen, significant vooruitlopen op het peloton en erkennen het belang van innoveren en het aantrekkelijk houden daarvan, zodat daarvoor perspectief blijft en desinvesteringen worden vermeden. De minister van LNV zal bij nieuwe dierenwelzijnsregelgeving zoveel mogelijk inzichtelijk maken wat de consequenties zijn voor deze groep en waar nodig en mogelijk daarmee rekening houden bij het ontwerpen van nieuwe regelgeving, bijvoorbeeld door middel van het treffen van langere overgangstermijnen en/of andere passende voorzieningen.

Artikel 12. Financiering

Partijen spannen zich in om de financiën die nodig zijn voor de uitvoering van dit Convenant beschikbaar te stellen.

Artikel 13. Wijzigingen

1. Elke Partij kan de andere Partijen schriftelijk verzoeken om het Convenant te wijzigen. De wijziging behoeft de schriftelijke instemming van alle Partijen.
2. Partijen treden in overleg wanneer de ontwerp-AMvB significant verandert, waardoor de aansluiting met dit Convenant wordt geraakt.
3. Partijen treden in overleg binnen zes weken nadat een Partij de wens daartoe aan de andere Partijen schriftelijk heeft medegedeeld.
4. De wijziging en verklaringen tot instemming worden in afschrift als bijlagen aan dit Convenant gehecht.

Artikel 14. Verbreding Partijen

1. Partijen spreken de noodzaak uit tot een brede vertegenwoordiging van relevante organisaties in dit Convenant te komen, zowel als het gaat om veehouderijsectoren als om markt- en ketenpartijen en zetten zich daarvoor in.
2. Er kunnen nieuwe partijen toetreden tot dit Convenant.
3. Een nieuwe partij maakt haar verzoek tot toetreding schriftelijk bekend aan de onafhankelijke voorzitter van het BO. De partij laat in dit verzoek minimaal weten dat zij de inhoud van het convenant onderschrijft, en geeft aan op welke manier zij wil bijdragen aan de uitvoering ervan.
4. Zodra alle Partijen schriftelijk hebben ingestemd met het verzoek tot toetreding, ontvangt de toetredende partij de status van Partij van het Convenant en gelden voor die Partij de voor haar uit het Convenant voortvloeiende rechten en verplichtingen.
5. Het verzoek tot toetreding en de verklaring tot instemming worden als bijlage aan dit Convenant gehecht.

Artikel 15. Evaluatie

Partijen stellen evaluatiemomenten vast aan de hand waarvan de afspraken in het Convenant gemeten kunnen worden en sluiten hierbij aan de momenten zoals genoemd in de Nota van Toelichting aan de AMvB.

Artikel 16. Geschillen

1. Dit Convenant is niet in rechte afdwingbaar.
2. Een partij die meent dat een geschil bestaat, deelt dat schriftelijk aan de andere partijen mee. De mededeling bevat een aanduiding van het geschil.
3. Binnen 20 werkdagen na de dagtekening van de in het tweede lid bedoelde mededeling zendt elke partij zijn zienswijze omtrent het geschil, alsmede een voorstel voor een oplossing daarvan, aan de Partijen.
4. Binnen 20 werkdagen na afloop van de in het derde lid genoemde termijn overleggen Partijen over een oplossing van het geschil. Elke partij kan zich door deskundigen doen bijstaan. Indien één van de Partijen binnen 10 werkdagen na afloop van de in het derde lid genoemde termijn de wens daartoe kenbaar maakt, wordt het overleg voorgezeten door een door Partijen gezamenlijk of, bij gebreke van overeenstemming daarover binnen twee werkdagen na deze termijn, door een door de minister van LNV te benoemen voorzitter.
5. Elke partij draagt de eigen kosten, voortvloeiend uit de procedure van het tweede tot en met het vierde lid. De kosten van de in het vierde lid bedoelde voorzitter worden door elke partij voor een gelijk deel gedragen.

Artikel 17. Opzegging

Elke Partij kan dit Convenant met inachtneming van een opzegtermijn van zes weken schriftelijk opzeggen.

Artikel 18: Openbaarmaking

1. Binnen 6 weken na inwerkingtreding van dit Convenant wordt de tekst daarvan gepubliceerd in de Staatscourant.
2. Van wijzigingen in het Convenant wordt melding gemaakt in de Staatscourant.

Artikel 19: Inwerkingtreding en convenantcyclus

Dit Convenant treedt in werking met ingang van de dag na ondertekening door alle Partijen en eindigt op 1 januari 2040. Partijen treden uiterlijk 2 jaar voor laatstgenoemde datum in overleg over voortzetting van dit Convenant en betrekken daarbij de evaluaties.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend,

Op 24 juni 2025 te Streefkerk

De Minister van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

F.M. Wiersma

.....

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland

G. Koopmans

Voorzitter

.....

Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt

R. Klein Teeselink (bestuurder), T. van der Mark (afgevaardigde varkenshouderij),

te dezen vertegenwoordigd door W. Aelmans-Kicken

Vicevoorzitter

.....

Producenten Organisatie Varkenshouderij

L. Verriet

Bestuurder

.....

Land- en Tuinbouworganisatie Nederland vakgroep

Pluimveehouderij/NOP

C. de Jong

Voorzitter

.....

Centrale Organisatie voor Broedeieren en Kuikens

M.A.T. van Beek

Voorzitter

.....

**Algemene Nederlandse Vereniging van Eierhandelaren en
Eiproductfabrikanten**

W.S.J.M. Buck

Voorzitter

.....

ZuivelNL

Melkveehoudersorganisaties DDB (S. van Keimpema),
LTO (E. Wunnekink), NMV (H. Endendijk),
NAJK (R. Klein Teeselink) en
zuivelverwerkersorganisatie NZO (R. van Buitenen),
te dezen vertegenwoordigd door A. Schimmel (ZuivelNL)
Voorzitter

.....

Centraal Bureau Levensmiddelenhandel

M. Jansen
Directeur

.....

Centrale Organisatie voor de Vleessector

M. Houben
Voorzitter

.....

Federatie Nederlandse Levensmiddelen Industrie

C.J. Adema
Directeur

.....

Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren

E.A. Bien
Bestuurder

.....

Stichting Caring Farmers

A. Harberink
Bestuurslid

.....

Bijlagen

De afspraken in de plannen van aanpak en routekaart met de tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij zijn onderdeel van het Convenant.

- Caring Farmers heeft het [plan van aanpak](#)⁹ "Voorwaarts mars naar een dierwaardigere veehouderij" gepubliceerd.
- De melkveesector heeft de gezamenlijke [routekaart](#)¹⁰ van de bij ZuivelNL aangesloten partijen en De Dierenbescherming gepubliceerd.
- De varkenssector en de pluimveesector hebben samen met de Dierenbescherming de gezamenlijke tussendoelen van de stappen naar een dierwaardige veehouderij vastgesteld. Een samenvatting van beide plannen van aanpak zijn als bijlagen toegevoegd aan het Convenant.

⁹ <http://caringfarmers.nl/wp-content/uploads/2025/06/250618-Koplopersplan-Caring-Farmers-Convenant-Dierwaardige-Veehouderij.pdf>

¹⁰ [ZuivelNL-Routekaart-naar-een-dierwaardiger-en-toekomstbestendige-melkveehouderij-online.pdf](#)

LTO Pluimveehouderij

PLAN VAN AANPAK DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

Stappen naar een dierwaardige pluimveehouderij

INLEIDING

De Nederlandse pluimveehouderij heeft door de jaren heen stappen gezet om het welzijn van pluimvee te verbeteren. Deze inspanningen, regelmatig in samenwerking met de Dierenbescherming, hebben geleid tot een sector waar al bovenwettelijk gewerkt wordt aan dierenwelzijn, bijvoorbeeld door middel van keurmerken en marktconcepten.

De maatschappelijke aandacht voor dierenwelzijn is de afgelopen decennia toegenomen en de wetenschap levert steeds meer inzicht in de behoeften van dieren en de samenhang tussen verschillende aspecten van dierenwelzijn zoals gezondheid, stalomgeving en management.

In de Nederlandse pluimveehouderij hebben deze ontwikkelingen onder andere geleid tot:

- meer daglicht en frisse lucht voor de dieren door overdekte en vrije uitlopen;
- een groeiend aandeel trager groeiende vleeskuikens;
- het stoppen met diverse ingrepen zoals de snavelbehandeling bij leghennen;
- aandacht voor bio-veiligheid om besmettelijke dierziekten tegen te gaan;
- een daling in antibioticagebruik.

LTO/NOP, NAJK en de Dierenbescherming hebben voor 2040 niet op alle punten hetzelfde streefbeeld en erkennen die verschillen. Omdat belangrijke stappen worden gezet, worden die verschillen van inzicht geaccepteerd. Op basis van ontwikkelingen in de komende jaren zullen die streefbeelden opnieuw worden bekeken.

Dit Plan van Aanpak Dierwaardige Pluimveehouderij is onderdeel van het Convenant 'Stappen naar een dierwaardige veehouderij'. Dit convenant is opgesteld door sectororganisaties, marktpartijen, ministerie van LNV en de Dierenbescherming.

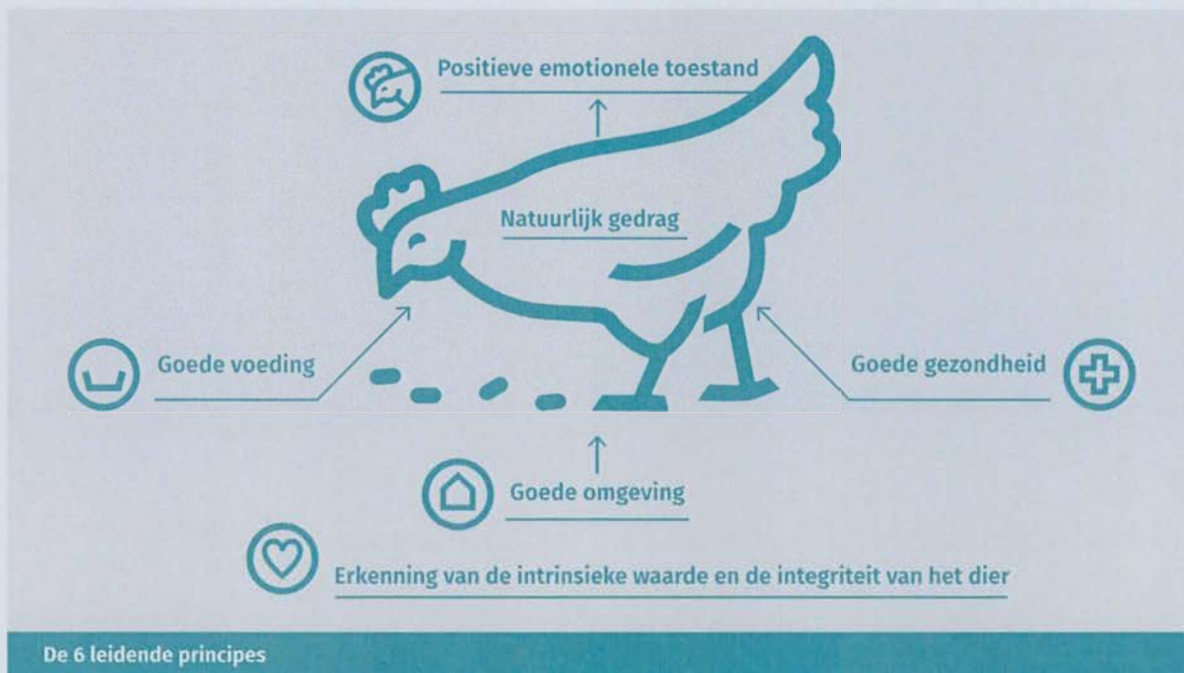

LTO/NOP, NAJK en de Dierenbescherming vinden dat de Nederlandse pluimveehouderij al een sterke basis heeft. Maar er zijn nog belangrijke stappen nodig om een toekomstbestendige en dierwaardigere veehouderij te realiseren. De organisaties streven afzonderlijk én gezamenlijk naar een dierwaardigere veehouderij. Dit Plan van Aanpak is een volgende stap in deze gezamenlijke ambitie. Gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' van de Raad voor Dierenaangelegenheden 2021 (RDA), biedt dit een gezamenlijk plan met onderzoek en experimenteeruimte, en met concrete maatregelen en doelen.

DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ - 6 LEIDENDE PRINCIPES

De RDA beschrijft in de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' 6 leidende principes voor een dierwaardige veehouderij, te weten:

1. Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier - Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen, grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij en oog voor eigen belangen van het dier.

2. Goede voeding - Voldoende water en voer van goede kwaliteit.

3. Goede omgeving - Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).

4. Goede gezondheid - Een goede gezondheid waarborgen en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).

5. Natuurlijk gedrag - Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.

6. Positieve emotionele toestand - Waarbij het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('a life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes.

RANDVOORWAARDEN & KERNPUNTEN

Om een gezonde en vitale pluimveesector te kunnen zijn en behouden in 2040, zal er voldaan moeten worden aan randvoorwaarden en voorwaardelijkheden. Deze worden ook benoemd in het RDA-rapport. Binnen het convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij worden randvoorwaarden gesteld en daar worden afspraken over gemaakt. De randvoorwaarden geven comfort aan de gehele keten. De invulling van deze randvoorwaarden is essentieel. Als de bij een stap horende randvoorwaarden onvoldoende ingevuld zijn, kan de stap niet (door alle bedrijven) worden gezet.

De belangrijkste randvoorwaarden zijn:

1. Marktopname en verdienvermogen binnen de gehele keten, waarbij een label voor het niveau van dierenwelzijn helpt om de zichtbaarheid te verbeteren voor consumenten.
2. Vergunningverlening is mogelijk, waarbij tevens de integrale aanpak met andere duurzaamheidsdossiers (zoals stikstof, klimaat etc.) wordt meegenomen.
3. Financiering moet mogelijk zijn en er wordt rekening gehouden met het normale investeringsritme van bedrijven. Voor versnelling is ondersteuning nodig door onder andere investeringssubsidies, versnelde afschrijvingen etc.
4. Innovatie wordt gestimuleerd en blijft mogelijk.
5. Stoppende bedrijven worden geholpen en worden niet belast met onnodige investeringen.
6. Onafhankelijk deskundig praktijkonderzoek, waarbij op praktijkbedrijven getoetst wordt.

Het volledige overzicht van de randvoorwaarden is te vinden in Bijlage 1.

ONAFHANKELIJKE AUTORITEIT

Niemand is gehouden aan het onmogelijke. Daarom is de oprichting van een onafhankelijke autoriteit die meet, monitort en inzicht geeft in de voortgang van de afgesproken stappen naar een dierwaardigere pluimveehouderij essentieel. De eerste uitwerking binnen het convenant geeft een richting waar de autoriteit zich mee zal bezighouden. De autoriteit is een transparante organisatie die boven alle partijen van het convenant staat. Meer over de rol en taken van de autoriteit is te vinden in de hoofdstuk van het Convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij.

INHOUD PROGRAMMA

De scope van het programma voor de pluimveehouderij omvat onderliggende plannen van aanpak voor de deelsectoren: leghennen, opfokleghennen, vleeskuikens en vleeskuikenouderdieren (incl. opfok). Overige pluimveesectoren (zoals eenden en kalkoenen) zijn hiervan dus geen onderdeel.

GIDS VOOR GOEDE PRAKTIJKEN

Omdat het niet mogelijk of wenselijk is om alle doelen in detail uit te werken, wordt voor meerdere zaken gebruikt gemaakt van de Gids voor Goede Praktijken (GvGP). Dit biedt meer ruimte voor ondernemerschap en innovatie, maar de doelen zijn geen vrijblijvende open normen. Met een GvGP krijgen pluimveehouders via *best practices* mogelijkheden aangereikt hoe de doelen op het bedrijf kunnen worden bereikt.

BELANGRIJKSTE PUNTEN IN PLANNEN VAN AANPAK

Hieronder staan de belangrijkste punten die LTO/NOP, de Dierenbescherming en NAJK in de plannen van aanpak hebben opgenomen:

- **Lagere bezettingsgraad: aantal dieren/m² en kg/m²**
De bezettingsgraad van alle diercategorieën zal in 2040 in meer of mindere mate zijn verlaagd. In sommige gevallen is nog onderzoek nodig. Verdienvermogen is hier een belangrijke randvoorwaarde om aan te werken.
- **Stoppen met lichamelijke ingegrepen bij vleeskuikenouderdieren en legouderdieren**
In 2040 geen ingrepen meer uitvoeren, als dit verantwoord kan.
- **Functiegebieden binnen de stal**
In 2040 worden dieren gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices* en opgenomen in de GvGP.
- **Uitfasering kooien**
Huidige systemen die onvoldoende mogelijkheden bieden om aan de behoeften van het dier te voldoen worden uit gefaseerd.
- **Verhoogde rustplaatsen**
In 2040 worden alle dieren gehouden in stallen die zijn ingericht met verhoogde rustplaatsen conform de meest recente *best practices*. De GvGP is hiervoor leidend.
- **Omgevingsverrijking**
Omgevingsverrijking die voorziet in de behoeften van de dieren (bijv. ruwvoerbalen, graan, pikstenen) wordt aangeboden op basis van de *best practices* die uit onderzoek zijn voortgekomen. Deze worden toegevoegd aan de GvGP.
- **Sterke rassen**
Onafhankelijke experts stellen parameters op waaraan getoetst kan worden welke rassen passen in een dierwaardige veehouderij, waarna het aandeel van deze rassen kan groeien.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

Elk plan van aanpak heeft doelen gekoppeld aan jaartallen waarin stappen worden gezet. Deze stappen kunnen alleen worden gezet als aan de eerdergenoemde randvoorwaarden is voldaan.

1 | STOPPEN MET LICHAAMELIJKE INGREPEN

Vleeskuikenouderdieren en legouderdieren

RDA-PRINCIPES

Erkenning intrinsieke waarde, goede gezondheid

AMBITIE

In 2030 worden de snavels van moederdieren van trager groeiende vleeskuikens niet meer behandeld. In 2030 wordt de behandeling van de achterste teen van mannelijke vleeskuikenouderdieren niet meer uitgevoerd. In 2040 wordt snavelbehandeling bij legouderdieren niet meer uitgevoerd.

AANPAK

Vleeskuikenouderdieren: Met name via de bestaande Stuurgroep Ingrepen pluimvee wordt onderzoek uitgevoerd naar het achterwege laten van de snavelbehandeling bij moederdieren van trager groeiende vleeskuikens, en naar het achterwege laten van de behandeling van de achterste teen bij vaderdieren van reguliere en trager groeiende vleeskuikens. Fokkerijorganisaties doen onderzoek naar de mogelijkheden van genetische selectie in relatie tot het achterwege laten van ingrepen. Op basis van onderzoeksresultaten worden richtlijnen opgenomen in de GvGP.

Legouderdieren: Onderzoek wordt in gang gezet om te achterhalen hoe pikgedrag kan worden voorkomen (welk deel via management, fokkerij etc.). Fokkerijorganisaties spelen hier een actieve rol in. In 2030 is duidelijk, door onderzoek, hoe pikgedrag bij legouderdieren kan worden voorkomen. Dit vergt waarschijnlijk aanpassingen in huisvesting, management, voeding en fokkerij. Deze aanpassingen worden vervolgens doorgevoerd op de legouderdierbedrijven.

2 | GENETICA

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Intrinsieke waarde, goede voeding, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

We streven naar gezonde kippen, uitgaande van gezonde rassen die geen overmatige (dat wil zeggen: leidend tot inherente problemen voor welzijn en gezondheid) groeisnelheid of productie kennen en waarbij de ouderdieren niet beperkt gevoerd hoeven te worden. In de vleeskuikensector wordt gebruik gemaakt van een trager groeiend ras (richtlijn: max. 45 gram groei per dag, tenzij onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek uitwijst dat eenzelfde welzijnsniveau bereikt kan worden bij een iets hogere groeisnelheid. Hierbij worden gegevens uit de praktijk betrokken).

2040:

- Alle vleeskuikens die in Nederland worden gehouden zijn van een ras dat voldoet aan de welzijnsparameters.
- Vleeskuikenouderdieren die in Nederland worden gehouden zijn van een ras dat voldoet aan de welzijnsparameters. De pluimveesector ziet 25% van alle vleeskuikenouderdieren (het gedeelte dat voor binnenlandse productie wordt gehouden) als een realistisch doel, de Dierenbescherming streeft naar 100%.
- Alle (opfok)legghennen zijn van een robuust ras conform de richtlijnen in de GvGP.

AANPAK

Bij de invulling wordt - waar mogelijk - weg gebleven van een middelvoorschrift. Het eindbeeld wordt verwoord in de vorm van een doelvoorschrift. Welzijnsparameters voor toetsing van rassen nemen we op in een GvGP. Parameters voor de toetsing van rassen worden ontwikkeld door onafhankelijke experts, met betrokkenheid van relevante partijen zoals fokkerijorganisaties, vertegenwoordigers van de pluimveesector en de Dierenbescherming. Rassen worden getoetst aan deze parameters.

3 | RUIMTE VOOR ETEN EN DRINKEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, natuurlijk gedrag

AMBITIE

In 2026 hebben dieren de volgende ruimte voor eten en drinken:

- Leghennen: 10 cm voerlijn/dier of 4 cm/dier bij een ronde voerpan.
- Opfoklegghennen: 4,5 cm voerlijn/dier vanaf 50 dagen leeftijd.
- Vleeskuikens: 4,5 cm voerlijn/dier of 6,6 mm/kg bij een ronde voerpan.
- Vleeskuikenouderdieren: 15 cm voerlijn/dier of 10 cm/dier bij een ronde voerpan.
- Alle dieren: max. 10 dieren per nippeldrinker. In 2040 wordt (naast nippeldrinkers) in alle stallen een vorm van open water aangeboden.

AANPAK

Kippen hebben behoefte om hun eetgedrag te synchroniseren. Daarom moet er voor de kippen voldoende ruimte bij de voerbakken zijn om tegelijkertijd te kunnen eten.

Opfoklegghennen: Onderzoek wordt uitgevoerd naar de leeftijdsspecifieke behoeften qua voerruimte.

Vleeskuikenouderdieren: Onderzoek wordt uitgevoerd naar het effect van voerbaklengte op (gedrag van) de dieren (verdringen, pikken, op elkaar springen rond de voerbak, bevedering) bij reguliere en traaggroeiende ouderdieren.

Op basis van de onderzoeksresultaten wordt de norm voor deze diercategorieën eventueel bijgesteld.

Indien kippen de keuze krijgen, hebben ze voorkeur om te drinken van open water ten opzichte van nippeldrinkers, waarschijnlijk omdat ze het natuurlijke drinkgedrag (scoopen) kunnen vertonen. Open water biedt echter uitdagingen op het gebied van hygiëne en vermorsing (ook ten aanzien van ammoniakvorming). Onderzoek wordt uitgevoerd naar hoe ook open water aangeboden kan worden (voor natuurlijk drinkgedrag).

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

4 | ADEQUATE VOER- EN WATERTOEGANG

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Water tijdens de lichtperiode wordt onbeperkt verstrekt.

2035: Dieren worden gevoerd naar hun nutritionele- en gedragsbehoeften.

AANPAK

2026: Onderzoek/praktijkproeven worden uitgevoerd naar manieren om ad lib waterversprekking tijdens de lichtperiode mogelijk te maken. Deze onderzoeken worden opgenomen in de GvGP.

2026: Er wordt onderzoek gestart om meer inzicht te krijgen in de indicatoren die aantonen dat is voldaan aan de voedingsbehoeften van vleeskuikenouderdieren. Ook komt er onderzoek naar de factoren die van invloed zijn op of voorzien in de nutritionele en gedragsbehoeften (genetica, beschikbaarheid voer etc.).

5 | BEZETTING

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

	2026	2030	2035	2040
Leghennen (m²)		Max. 8 dieren /m ²	Sector*: max. 8 dieren /m ² DB: max. 7 dieren /m ²	Sector*: max. 8 dieren /m ² DB: max. 6 dieren /m ²
Opfokleghennen (m²)	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Toenemend aantal bedrijven voldoet aan norm 2040	Dag 15-50: max. 30 dieren/m ² Dag 50+: max. 18 dieren /m ²
Vleeskuikens (kg/m²)	60% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max. 25 kg/m ²	70% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max.25 kg/m ²	80% van de Nederlandse vleeskuikens wordt gehouden op max. 25 kg/m ²	Alle vleeskuikens worden gehouden op max. 25 kg/m ² . De Dierenbescherming acht dit een haalbaar doel. De sector committeert zich aan minimaal 80% (zoals in 2035) maar zal ook streven naar de 100% indien de conditionaliteiten zijn ingevuld.
Vleeskuiken-ouderdieren (m²)	Onderzoek wordt uitgevoerd naar bezetting in relatie tot dierenwelzijn	De onderzoeksresultaten worden omgezet in richtlijnen in de GvGP Sector: 15% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: min. 33% van de dieren wordt gehouden conform GvGP	Sector: 20% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: min. 66% van de dieren wordt gehouden conform GvGP	Sector: 25% van de dieren wordt gehouden conform GvGP DB: alle dieren worden gehouden conform GvGP

* Sector: LTO/NOP en NAIK; DB: Dierenbescherming

AANPAK

Het verlagen van de bezetting is één van de maatregelen met de grootste kostenstijging voor pluimveehouders tot gevolg. Het creëren van marktvaag waarbij de meerkosten worden vergoed, is daarom van groot belang. Voor de belangrijkste afzetmarkten (in ieder geval Duitsland en Verenigd Koninkrijk) wordt gezamenlijk gewerkt aan het creëren van meer vraag naar producten van dieren die op een lagere bezetting worden gehouden. Dit kan bijvoorbeeld door in deze landen marktconcepten met een lagere bezetting aan te jagen, of door het gezamenlijk pleiten voor het gelijkstellen van de betreffende nationale norm met de Nederlandse situatie.

Het is belangrijk dat de Nederlandse overheid zich inzet om de Nederlandse norm ook de nieuwe Europese norm te maken en bij een minder vergaande EU-norm om meer Noordwest-Europese landen mee te krijgen naar de bezetting conform dit plan. Tevens is het belangrijk dat de Nederlandse overheid zich inzet voor handelsverdragen waarin gelijkwaardige dierenwelzijnsstandaarden worden gesteld aan derde landen, incl. op het gebied van bezetting.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

6 | KOOISYSTEMEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

Systemen die onvoldoende mogelijkheden bieden om in de behoeften van het dier te voorzien, worden uit gefaseerd. Hieronder vallen in ieder geval de koloniekooien. Vanaf 2027 vindt geen nieuwbouw meer plaats van systemen die niet in de behoeften van kippen kunnen voorzien. In 2035 zijn die systemen (zo goed als) uit gefaseerd.

AANPAK

Er worden geen nieuwe stallen met koloniekooien meer gebouwd. Pluimveehouders met kooisystemen die hun bedrijf willen voortzetten, zullen een vergunningaanvraag moeten doen om om te schakelen naar alternatieve huisvesting. Het is afhankelijk van de snelheid van de vergunningverlening hoe snel dit kan worden gerealiseerd.

Van nieuwe huisvestingsystemen moet vastgesteld worden dat ze kunnen voldoen aan de behoeften van de dieren en zo passen in een dierwaardige veehouderij.

7 | VERTICALE RUIMTE

Leghennen en opfoklegghennen

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

Pluimveesector: In alle stallen wordt voldaan aan de minimale hoogtes conform EU-wetgeving. De Dierenbescherming: vanaf 2026 wordt bij ver- en nieuwbouw voldaan aan de minimale hoogtes conform het advies van EFSA (Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid). In 2040 voldoen alle stallen hieraan.

AANPAK

De minimale verticale ruimte in voliëresystemen, om de dieren gelegenheid te geven alle natuurlijke gedragingen uit te voeren, is volgens EFSA 55 cm voor volwassen hennen, 45 cm voor opfoklegghennen en 77 cm voor legouderdieren. De Dierenbescherming wil graag bij dit advies aansluiten.

De sector verwacht dat de fabrikanten van voliëresystemen zich vooral zullen baseren op de EU-wetgeving. Daardoor zal de beschikbaarheid van voliëresystemen conform EFSA-advies beperkt zijn.

8 | ZITSTOKKEN / VERHOOGD RUSTEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026:

- Minimaal 15 cm zitstok per leghen.
- Minimaal 7,5 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd)*.

2030:

- Minimaal 17 cm zitstok per leghen.
- Bij nieuwbouw en/of nieuwe inrichting: minimaal 10 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd).
- Bij nieuwbouw en/of nieuwe inrichting: zitstokken met voldoende comfort voor de kip, zoals beschreven in de GvGP (onder andere materiaal dat grip biedt, 3-6 cm in diameter (legghennen), ovaal of 'mushroom-shaped' van vorm).

2040:

- Minimaal 14 cm zitstok per opfokleggen (vanaf 50 dagen leeftijd)*.
- (Opfok)leg: Alle stallen: zitstokken met voldoende comfort voor de kip, zoals beschreven in de GvGP (onder andere materiaal dat grip biedt, 3-6 cm in diameter (legghennen), ovaal of 'mushroom-shaped' van vorm).
- Vleeskuikenouderdieren: een toenemend aantal (pluimveesector)/alle (de Dierenbescherming) bedrijven voldoet aan de richtlijnen in de GvGP.
- Vleeskuikens: alle vleeskuikens worden gehouden in stallen die zijn ingericht met verhoogde rustplaatsen conform de meest recente *best practices*, deze worden verzameld in de GvGP.

* Afschrijvingstermijn van de oude inrichting wordt gerespecteerd. Inschatting is dat in 2040 maximaal 5% van de bedrijven nog geen nieuwe inrichting heeft aangeschaft.

AANPAK

(Opfok)leg: Onderzoek wordt uitgevoerd naar vormen van zitstokken en *best practices* worden opgesteld en verzameld in de GvGP.

Vleeskuikens en vleeskuikenouderdieren: Onderzoek wordt uitgevoerd hoeveel cm² verhoogde rustplaats per dier nodig is. Ook wordt onderzocht hoe dit samengaat met praktische uitdagingen. Bijvoorbeeld bij het vangen/laden en schoonmaken.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

9 | LICHT

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030:

- Bij nieuw- en verbouw worden stallen ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. Een geschikte lichtvoorziening is hier onderdeel van.
- Alle vleeskuikenbedrijven voldoen aan de GvGP met betrekking tot de donkerperiode.

2040:

- Alle stallen zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. Een geschikte lichtvoorziening is hier onderdeel van.

AANPAK

2026:

- Onderzoek wordt uitgevoerd naar de behoeften van pluimvee wat betreft licht (intensiteit, spectrum, daglicht) en hoe dit gebruikt kan worden om functiegebieden te creëren.
- Onderzoek wordt uitgevoerd naar mogelijk negatieve effecten van 8 uur donkerperiode bij vleeskuikens en mogelijke oplossingen daarvoor. De *best practices* uit dit onderzoek worden opgenomen in de GvGP. Donkerperiode is minimaal 7-8 uur per 24 uur.

10 | STROOISEL

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Pluimvee krijgt de beschikking over geschikt strooisel vanaf dag 1. In het aanbieden van strooisel zijn de behoeften leidend. Richtlijnen van de GvGP worden geïmplementeerd in de praktijk.

2035: Alle bedrijven voldoen aan de GvGP.

AANPAK

2026:

- Onderzoek wordt uitgevoerd om inzicht te krijgen in de materialen die geschikt zijn als strooisel om stofbadgedrag en/of scharrelgedrag te faciliteren (waarbij ook gelet wordt op synchronisatie van gedrag). Welke lichtomstandigheden zijn nodig en in welke mate voldoen de materialen aan de randvoorwaarden (voedselveiligheid, diergezondheid, milieu-impact, stalklimaat, duurzame herkomst, mestverwerkingsmogelijkheden). Ook wordt onderzocht hoe strooisel het best in de verschillende functiegebieden aangeboden kan worden (bijv. verschillende types en/of dieptes). Daaruit wordt een aantal *best practices* geformuleerd en verzameld in de GvGP.
- Onderzoek wordt uitgevoerd om inzicht te krijgen in de geschiktheid van de mestschuifel¹ en mogelijk andere veelbelovende dierwaardige technieken voor scharrelgedrag en de potentie op de andere randvoorwaarden van deze innovatie. Dit onderzoek wordt daarna in de GvGP opgenomen.

¹ De mestschuifel is een innovatie die mest uit het strooisel filtert en daarmee emissies reduceert. Door deze in combinatie met een stofbadgelegenheid aan te bieden, kunnen zowel emissies worden gereduceerd als dierenwelzijn verbeterd. Zie ook [Praktijkpilot Mestschuifel en stofbadhuis - WUR](#).

11 | STALKLIMAAT

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, goede omgeving

AMBITIE

2026:

- Op stalniveau wordt gemonitord en bijgestuurd: temperatuur, relatieve luchtvochtigheid en CO₂.
- Alle bedrijven hebben een plan van aanpak voor het voorkómen van hittestress. Dit wordt opgenomen in de GvGP.

2030:

- Op stalniveau wordt op basis van de uit onderzoek voortgekomen protocollen gemonitord en bijgestuurd: temperatuur, relatieve luchtvochtigheid, NH₃, fijnstof en CO₂ (mits technisch haalbaar).
- De ammoniakconcentratie is max. 10-15 ppm op dierhoogte. Dit wordt berekend op basis van een uurgemiddelde. Deze range kan verder worden aangescherpt op basis van onderzoeksresultaten.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar NH₃- en fijnstofmetingen. De protocollen die uit dit onderzoek naar voren komen, worden onder andere gebruikt om de NH₃ sensor op een goede plek in of bij de stallen te hangen. In de protocollen worden ook eventuele toelaatbare, tijdelijke overschrijdingen opgenomen. Dit wordt allemaal samengevat in de GvGP.

12 | LEGNESTEN

Leghennen en vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Bij ver- en nieuwbouw: Op de bodem van het legnest ligt comfortabel, manipuleerbaar materiaal voor nestbouwgedrag. Vóór de nesten bevinden zich plateaus die zo zijn ontworpen dat de kippen de nesten goed kunnen bereiken en elkaar kunnen passeren.

2035: Alle stallen: Op de bodem van het legnest ligt comfortabel, manipuleerbaar materiaal voor nestbouwgedrag. Vóór de nesten bevinden zich plateaus die zo zijn ontworpen dat de kippen de nesten goed kunnen bereiken en elkaar kunnen passeren. *Best practices* uit het onderzoek naar materiaal voor nestbouwgedrag worden toegepast en verzameld in de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar wat goede materialen zijn voor in het nest in relatie tot gedrag, voedselveiligheid en diergezondheid.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

13 | FUNCTIEGEBIEDEN

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

In 2030 worden alle (opfok)leghennen en vleeskuikens gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP.

In 2030 acht de pluimveesector het realistisch dat 25% van de vleeskuikenouderdieren wordt gehouden in stallen die zijn ingericht met functiegebieden conform de meest recente *best practices*, verzameld in de GvGP. De Dierenbescherming wil dat alle vleeskuikenouderdieren op deze manier gehuisvest worden.

AANPAK

Tot 2030 wordt onderzoek uitgevoerd naar hoe stallen ingericht kunnen worden met functiegebieden voor onder andere eten/drinken, rusten, scharrelen/exploreren en stofbaden. Hierbij wordt rekening gehouden met de behoefte om gedrag te synchroniseren. *Best practices* worden opgesteld. Dit onderzoek wordt opgenomen in de GvGP.

14 | OMGEVINGSVERRIJKING

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026:

- Vleeskuikens: vanaf 14 dagen leeftijd 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren. Dagelijks graan of voer strooien.
- Leghennen en vleeskuikenouderdieren: 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren, dagelijks graan of voer strooien.
- Opfokleghennen: vanaf 50 dagen leeftijd 1 ruwvoerbaal per 1000 dieren, dagelijks graan of voer strooien.

2030:

- Omgevingsverrijking die voorziet in de behoeften van de dieren (bijv. ruwvoerballen, graan, pikstenen, etc.) wordt aangeboden op basis van de *best practices* die uit onderzoek zijn voortgekomen en opgenomen in de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd naar (alternatieve en/of meer) verrijkingsmaterialen die voldoen aan de gedrags- en gezondheidsbehoeften. De afvoer van mest mag niet gehinderd worden.

15 | OVERDEKTE / VRIJE UITLOOP

Alle diercategorieën

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede omgeving, natuurlijk gedrag

De meerwaarde van een uitloop zit onder andere in: zonlicht, daglicht, frisse lucht, goed strooisel, mogelijkheid om actief te zijn, keuzevrijheid, scharrelen en rennen en meer ruimte. Pluimvee-sector en de Dierenbescherming herkennen deze meerwaarde beide, maar verschillen van mening over de noodzaak van een (overdekte) uitloop voor dierwaardigheid. De Dierenbescherming vindt uitloop een voorwaarde, terwijl de pluimvee-sector de uitloop als een vrijwillige, extra toevoeging ziet.

AMBITIE

2040:

- De Dierenbescherming: alle dieren hebben toegang tot een overdekte uitloop of tot een vrije uitloop met minimaal 50% beschutting in de vorm van bomen/struiken.
- Pluimvee-sector: het percentage dieren dat toegang heeft tot een overdekte uitloop wordt bepaald door de markt.

AANPAK

Onderzoek wordt uitgevoerd naar alternatieve mogelijkheden om dieren op een verantwoorde manier toegang te geven tot een overdekte uitloop (of andere vorm van voldoende direct frisse lucht, daglicht, invallend zonlicht, strooisel en ruimte conform de GvGP). De resultaten van dit onderzoek worden opgenomen in de GvGP.

De Dierenbescherming zet zich in voor onderzoek naar nieuwe manieren om dieren een vorm van vrije uitloop te geven, waardoor dit voor meer bedrijven haalbaar kan worden.

16 | AFSTEMMING OPFOK- EN LEGFASE

Leghennen en opfokleggenen

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede gezondheid, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026: De *best practices* worden toegepast (voor investeringsgebonden zaken: bij ver- en nieuwbouw).
2040: De *best practices* worden toegepast op alle bedrijven.

AANPAK

Een betere afstemming tussen de opfok- en legfase van hennen biedt potentieel voordelen. De overgang kan een risicomoment vormen omdat deze gepaard gaat met een verandering in omgeving en management en extra transport. Betere afstemming kan stress reduceren en problemen zoals verenpikken verminderen. Betere afstemming kan bijvoorbeeld gaan over het laten aansluiten van de huisvestingssystemen, management, voer (type, schema), licht (type, schema), etc. De meest verregaande vorm van afstemming tussen opfok- en legfase is de integratie hiervan op één locatie, waarbij de diergezondheidsstatus wel een belangrijk aandachtspunt is.

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar het verbeteren van de aansluiting tussen de opfok- en legfase. De resultaten hiervan worden opgenomen in de GvGP. De Dierenbescherming wil hierbij ook bekijken of het wenselijk is vanuit welzijns- en gezondheidsoogpunt om de opfokfase en legfase op één locatie, dan wel in één stal te hebben.

PLANNEN VAN AANPAK

VOOR EEN DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ

17 | NATUURLIJKE OPFOK (DARK BROODERS, MATERNALE ZORG)

Vleeskuikens en opfokleghennen

RDA-PRINCIPES

Goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Bij nieuw- en verbouw worden *dark brooders*² toegepast conform de meest recente *best practices* (voor opfok) en verzameld in de GvGP.

2035: Alle stallen voor opfokleghennen en vleeskuikens zijn uitgerust met *dark brooders* of eventueel andere vormen van maternale zorg, conform de meest recente *best practices* en verzameld in de GvGP.

AANPAK

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar manieren om maternale zorg toe te passen in praktijksituaties. Hierbij moet diergezondheid als belangrijke weegfactor meegenomen worden. Dit onderzoek wordt opgenomen in de GvGP.

² Een *dark brooder* is een beschermt, donker, warm gebied in de stal. Door deze eigenschappen wordt een gedeelte van de maternale zorg nagebootst. Kuikens hebben de vrije keus om zich onder de *dark brooder* of zich elders in de stal te bevinden. Onderzoek laat zien dat dit kan leiden tot minder verenpikkerij bij hennen. Daarnaast biedt dit kansen voor energiebesparing, omdat niet de gehele stal verwarmd hoeft te worden.

18 | UITKOMST IN DE STAL

Vleeskuikens en opfokleghennen

RDA-PRINCIPES

Goede voeding, goede omgeving, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2026: Kuikens hebben in ieder geval direct na uitkomen toegang tot voer en water (uitkomst in de stal of *early feeding* op de broederij).

2040: Pluimveeouders laten alle kuikens uitkomen in de stal (voorwaarde: betrouwbare vaccinatie van de nodige vaccins in de stal mogelijk).

Pluimveesector: broederijen die kuikens produceren voor niet-Nederlandse pluimveeouders bieden de kuikens direct na uitkomen toegang tot voer en water, of leveren 18-daagse bebroede eieren, waardoor de kuikens niet in Nederland uitkomen.

AANPAK

We bieden het jonge dier altijd goede zorg, ongeacht of ze in de stal uit het ei komen of in de broederij. Goede zorg betekent in ieder geval dat ze vanaf het moment van uitkomen water en voer verstrekt krijgen. Wanneer de nodige vaccinaties ook (betrouwbaar) kunnen worden gedaan bij kuikens die in de stal uitkomen, werken we toe naar het uitkomen van de kuikens in de stal.

2026: Uit te voeren onderzoek geeft inzicht in de (huidige en mogelijk toekomstige) mogelijkheden op het vlak van vaccineren in de stal, waardoor de route van uitkomen in de stal haalbaarder wordt. Er wordt een routeplan uitgewerkt voor het uitkomen in de stal. Deze resultaten worden opgenomen in de GvGP.

19 | NATUURLIJK PAARGEDRAG

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Goede gezondheid, natuurlijk gedrag

AMBITIE

2030: Het aantal gedwongen paringen wordt - conform verwacht uitkomst van onderzoek - verminderd van 90% naar 45% of lager. Resultaten van het onderzoek worden omgezet in ambities en toegevoegd aan de GvGP.

AANPAK

2026: Onderzoek wordt uitgevoerd om het aantal gedwongen paringen terug te dringen. Hierin wordt onder andere gekeken naar het percentage hanen, huisvesting, management en genetica. De resultaten van dit onderzoek worden daarna toegevoegd aan de GvGP.

20 | BEVEDERING

Vleeskuikenouderdieren

RDA-PRINCIPES

Intrinsieke waarde, goede gezondheid

AMBITIE

2030: Resultaten van het onderzoek worden omgezet in ambities en toegevoegd aan de GvGP.
2040: Betere bevedering is bereikt door aanpassingen in onder andere genetica, huisvesting en management.

AANPAK

Slechte bevedering is een welzijnsissue bij vleeskuikenouderdieren. Het maakt de dieren kwetsbaarder voor verwondingen door paringen. De fokkerij speelt een belangrijke rol in het verbeteren van de bevedering en is hier ook al mee bezig.

2026: Er wordt onderzoek uitgevoerd naar het verbeteren van de bevedering van de vleeskuikenouderdieren, met name door fokkerij, maar ook op het gebied van huisvesting en management. De onderzoeksresultaten worden na afloop toegevoegd aan de GvGP.

BIJLAGE 1

RANDVOORWAARDEN

a. De ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij vraagt om aanpassingen aan veehouderijsystemen en bij andere schakels in de keten. Om deze aanpassingen te kunnen doen, gelden de volgende randvoorwaarden:

- I. Een veehouder moet aanpassingen kunnen doen binnen zijn investeringsritme of binnen de facetten die de markt hem biedt. Indien de ontwikkeling sneller moet verlopen, dient de veehouder financiële tegemoetkoming te ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken. Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van een financiële resultaten binnen de sector te hanteren. Hierbij worden de KWIN-normen gehanteerd;
- II. Een veehouder moet uit onafhankelijk, deskundig praktijkgericht onderzoek de zekerheid kunnen ontlenen dat de benodigde aanpassingen in zijn bedrijf, eventueel na een invoerings- en gewenningsperiode, tot het gewenste effect leiden. Zonder dat dit gepaard gaat met problemen in zijn bedrijfsvoering;
- III. Een veehouder moet de aanpassingen in het kader van dierwaardigheid van tevoren kunnen toetsen op integraliteit met andere dossiers als stikstof en klimaat, waarbij eventuele trade-offs in beeld gebracht worden en de veehouder een verantwoorde en duurzame keuze kan maken;
- IV. Een veehouder moet de mogelijkheid houden om op meerdere manieren tot het doel te komen waarmee handelingsperspectief blijft bestaan voor de veehouder en mogelijkheid voor innovatie open blijft;
- V. Voor regelgeving die boven het EU level playing field gaat, wordt een impactanalyse gedaan. En worden in publiek-private afstemming oplossingen gezocht voor risico's en meerkosten;
- VI. Een veehouder moet een vergunning kunnen krijgen (onder meer een omgevingsvergunning, N2000-vergunning) en vergroten van bouwblok voor de benodigde aanpassingen van het bedrijf;
- VII. Een veehouder moet de financiering van de benodigde aanpassingen rond kunnen krijgen;
- VIII. Een veehouder moet de getroffen aanpassingen in zijn bedrijf kunnen terugverdienen uit de markt door afzet voor een zodanige prijs en periode, passend bij een natuurlijk investeringsritme per sector, dat een structureel rendabele exploitatie geborgd is. Bijvoorbeeld:

- door afzetzekerheid en deel te nemen aan een z.g. 'dedicated supply chain';
 - en/of door bescherming van afspraken in het kader van artikel 210bis van de Europese Gemeenschappelijke Marktverordening van landbouwproducten;
 - en/of doordat import uit derde landen en inkoop van dierlijke producten van dieren die niet in gelijkwaardige systemen zijn gehouden geweerd worden, het zij door de overheid en/of door afspraken met inkopers van retail en foodservice;
 - en/of doordat vaststaat dat de aanpassingen onderdeel worden van EU-regelgeving, waarmee een nieuw level playing field voor de EU-markt ontstaat;
 - en/of doordat de markt het vraagt;
 - en/of geen belemmering ondervinden rondom prijsfluctuaties in verband met vierkantsverwaarding.
- IX. Een veehouder moet de zekerheid hebben dat de overheid bij invoering van nieuwe afspraken en regels een overgangsregeling hanteert die hem de tijd geeft conform de in de sector geldende financieringsnormen
- (KWIN: Kwantitatieve Informatie Veehouderij, jaarlijkse uitgave WUR) eerst eerder gedane investeringen terug te verdienen, dan wel dat de overheid hem financieel helpt met versnelde afschrijving, afkoop hiervan of de meerkosten vergoedt;
- X. Een veehouder moet gebruik kunnen maken van financiële ondersteuning bij de overgang naar een diergericht ontworpen veehouderij, zoals, investeringssubsidies, investeringsafspraken en -bijdragen van derden (bv NGO's), versnelde afschrijving, fiscale regelingen (MIA/Vamil) en overheidsgarantie.
- b. Veehouders welke uit ondernemerschap besluiten om het bedrijf te beëindigen, moeten hier financieel ondersteund worden en niet worden belast met onnodige investeringen.
- c. De veehouderijproducten moeten voorzien zijn van een kenteken of label waardoor consumenten het niveau van dierenwelzijn bij hun productaankopen en foodservicekeuzes kunnen herkennen.
- d. De voorwaarden voor alle systeempartners in de voedselketen dienen op een gelijkelijke manier in wet- en regelgeving opgenomen te worden en spelen een gelijkelijke rol bij de monitoring.

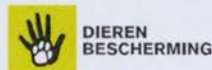

LTO Pluimveehouderij

DIERWAARDIGE PLUIMVEEHOUDERIJ: DAAR WERKEN WE SAMEN AAN!

PLAN VAN AANPAK DIERWAARDIGE VARKENSHOUDERIJ

Samen bouwen aan een toekomstbestendige varkenshouderij met gezonde, robuuste dieren in een diervriendelijke omgeving.

AMBITIES VAN DE VARKENSHOUDERIJ

De Nederlandse varkenshouderij werkt aan ambitieuze doelen: gezonde dieren, gezonde leefomgeving, gesloten kringlopen, vitale dieren en een diervriendelijke houderij. Daarbij horen ook aantrekkelijke verdienmodellen voor varkenshouders, een stevige positie op de markt én een positieve bijdrage aan het klimaat.

POV, Vereniging Biologische Varkenshouders, NAIK en de Dierenbescherming erkennen dat de Nederlandse varkenshouderij al een sterke basis heeft en verdere stappen wil zetten naar een toekomstbestendige, dierwaardige varkenshouderij met gezonde en robuuste dieren. Dit Plan van Aanpak beschrijft de volgende vervolgstappen voor de gezamenlijke ambitie en wordt de komende jaren gezamenlijk uitgevoerd binnen de Coalitie Vitale Varkenshouderij (CoViVa).

Het streven is een varkenshouderij die wereldwijd voorop loopt in zorg voor en behoud van de integriteit van het varken.

- Het welzijn van de varkens is geborgd, ze worden gehouden in een veilige omgeving, met sociaal contact en hebben goede kwaliteit eten en drinken, gegeven op een wijze die past bij het eet- en drinkgedrag van een varken.
- De dieren presteren optimaal met een krulstaart, doordat ze in een stal worden gehouden waar het varken zich comfortabel voelt, kan voldoen aan zijn eigen individuele gedragsbehoeftes en synchronisatie van gedrag mogelijk is door duidelijke functiegebieden.
- Hierbij hoort een gezond stalklimaat met oog voor bijvoorbeeld hitte- en koudestress.
- Ook krijgen ze de juiste zorg op het juiste moment. Ziekten worden zoveel mogelijk voorkomen door individuele zorg en een diergerichte aanpak.

Dit Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is onderdeel van het Convenant Stappen naar een dierwaardige veehouderij. Dit convenant is opgesteld door sectororganisaties, marktpartijen, ministerie LNV en de Dierenbescherming.

DIERWAARDIGE VARKENSHOUDERIJ

De varkenssector laat al jaren zien dat zij in staat is om grote veranderingen door te voeren. Zo is het antibioticagebruik sinds 2009 met meer dan 70% teruggedrongen. Varkenshouders tonen aan dat zij doelen het beste kunnen behalen wanneer zij ruimte krijgen voor maatwerk, innovatie en ondernemerschap.

De sector toont ambitie door samen met de Dierenbescherming een plan op te stellen en het voortouw te nemen in de ontwikkeling naar een dierwaardige varkenshouderij. In samenwerking met maatschappelijke partners, wordt gewerkt aan een toekomst waarin dierenwelzijn, gezondheid en economische haalbaarheid hand in hand gaan.

Met dit Plan van Aanpak zet de sector verdere stappen richting een toekomstbestendige bedrijfsvoering met gezonde en robuuste dieren.

Proces van transitie

De uitvoering van het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij ligt bij de sector zelf en wordt gecoördineerd vanuit CoViVa. Het transitieproces ziet er als volgt uit:

Fase 1: Binnen de varkenshouderij zijn er marktconcepten die vooroplopen en als eerste invulling kunnen geven aan het Plan van Aanpak.

Fase 2: Na (door)ontwikkeling van dierwaardige praktijken binnen de marktconcepten kunnen steeds meer marktpartijen hierom vragen en kunnen meer en meer varkenshouders deze praktijken overnemen. Stapsgewijs wordt de dierwaardige varkenshouderij onderdeel van het ketenkwaliteitssysteem **Holland Varken Quality**.

Fase 3: Wanneer de overgrote meerderheid is overgestapt, volgt wetgeving als sluitstuk om ook de achterblijvers mee te nemen.

Nieuwe stappen in de uitvoering worden gezet op basis van monitoring en/of het mogelijk is gemaakt om de stappen te zetten. Deze monitoring wordt uitgevoerd door een onafhankelijke autoriteit die alle partijen overstijgt, vergelijkbaar met de Autoriteit Diergeneesmiddelen (SDa). De overheid ondersteunt de transitie met investerings-subsidies en hulp bij vergunningverlening. **De eerste stappen zijn gezet. Nu is het moment om door te pakken.**

DE 6 LEIDENDE RDA-PRINCIPES

Het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige veehouderij' van de Raad van Dieraangelegenheden (RDA). De zienswijze is samengevat in 6 leidende RDA-principes. Deze zijn opgesteld in 2021:

Voor varkenshouders vormen deze RDA-principes de basis voor een dierwaardige varkenshouderij. Ze helpen richting te geven aan:

Stalontwerp: Denk aan vrijloopkraamhokken, duidelijke functiegebieden en een optimaal stalklimaat.

Management: Aandacht voor individuele dierzorg, stresspreventie en soorteigen gedrag.

Marktpositie: Voldoen aan maatschappelijke verwachtingen en inspelen op de consumentenvraag. Meerkosten die het gevolg zijn van aanvullende eisen vanuit de markt, worden door de markt vergoed aan de varkenshouder.

Invulling RDA-principes: De RDA-principes zijn leidend in het convenant Dierwaardige Veehouderij en komen terug in sectorplannen zoals het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij.

Hoe varkenshouders de 6 RDA-principes op het eigen bedrijf kunnen toepassen, wordt vastgelegd in de **Gids voor Goede Praktijken**; een praktisch vertaalslag van de RDA-principes en het Plan van Aanpak.

RANDVOORWAARDEN

Om stappen naar een meer dierwaardige varkenshouderij te zetten, moet een aantal randvoorwaarden worden ingevuld. Deze randvoorwaarden gelden voor de hele keten, maar zeker ook voor de individuele varkenshouder om stappen te kunnen zetten naar het einddoel. Niemand is immers gehouden aan het onmogelijke. We zetten de randvoorwaarden kort op een rij:

1. Marktopname en verdienvermogen binnen de gehele keten met vergoeding van meerkosten voor de varkenshouder uit de markt, waarbij een label voor het niveau van dierenwelzijn helpt om de zichtbaarheid te verbeteren voor consumenten.
2. Vergunningverlening is mogelijk, waarbij tevens de integrale aanpak met andere duurzaamheidsdossiers (zoals stikstof, klimaat etc.) wordt meegenomen.
3. Financiering moet mogelijk zijn en er wordt rekening gehouden met het normale investeringsritme van bedrijven.

Daarnaast wordt er ondersteuning geboden door o.a. investeringssubsidies, versnelde afschrijvingen en fiscale regelingen voor dierenwelzijn.

4. Innovatie voor dierwaardigheid wordt gestimuleerd en blijft mogelijk.
5. Stoppende bedrijven hoeven de benodigde stappen niet meer door te voeren.
6. Onafhankelijk deskundig praktijkonderzoek, waarbij op praktijkbedrijven wordt getoetst en praktijkervaring wordt meegenomen.

NIEUWBOUW OF RENOVATIE?

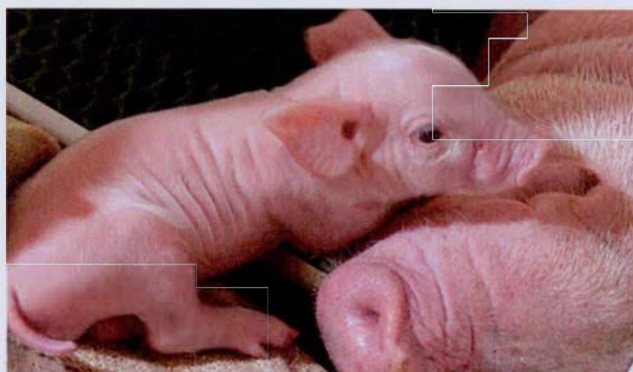
Het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is doorgerekend. **Nieuwbouw is aanzienlijk goedkoper dan aanpassingen binnen bestaande stallen.** Aanpassingen doen in bestaande varkensstallen is moeilijk door de constructie van varkensstallen en veroorzaakt suboptimale omstandigheden. De berekende bedragen* zijn voor een gemiddeld bedrijf met behoud van hetzelfde aantal dieren en nieuwbouw:

- Zeugenbedrijf - investering van 1,1 miljoen euro + jaarlijkse kostprijstoename van 21%
- Vleesvarkensbedrijf - investering van 310.000 euro + jaarlijkse kostprijstoename van 12%

Zonder extra opbrengst uit de markt zijn de toegenomen kosten respectievelijk 175% en 51%. Voor uitvoering van het Plan van Aanpak is het belangrijk dat de **randvoorwaarden** worden ingevuld, vooral als het gaat om marktopname en het verdienvermogen van varkenshouders.

ONAFHANKELIJKE AUTORITEIT

Voor een evenwichtige en voortvarende uitvoering van het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij is een nieuwe, onafhankelijke autoriteit nodig. Deze autoriteit staat boven alle convenantpartijen, bewaakt de voortgang en ziet toe op de stappen die worden gezet door zowel de varkenshouderij als de marktpartijen en de overheid. Dit is volgens de afspraken in het convenant. Stappen naar een dierwaardige veehouderij.

*Bron: Werken aan dierenwelzijn in de veehouderij; een sociaal-economische impactanalyse van Wageningen University & Research en Connecting Agri & Food.

GIDS VOOR GOEDE PRAKTIJKEN

In de transitie naar een dierwaardige varkenshouderij wordt gestuurd op het behalen van duidelijke doelen, niet op het voorschrijven van het exacte middel om deze doelen te bereiken. Immers, ieder bedrijf is anders en vraagt om een andere invulling om de zes leidende RDA-principes toe te passen.

Om varkenshouders ruimte voor maatwerk en innovatie te geven, wordt de Gids voor Goede Praktijken (GvGP) ontwikkeld. Deze gids bundelt bewezen werkwijzen en actuele kennis uit de praktijk. Varkenshouders kunnen hiermee zelf kiezen welke aanpak het beste past bij de eigen bedrijfssituatie, zolang het eindresultaat aansluit bij het Plan van Aanpak Dierwaardige Varkenshouderij.

De GvGP is een levend document: het wordt voortdurend aangevuld met inzichten uit onderzoek, praktijkervaring en bestaande innovatieprogramma's. Zo ondersteunt het varkenshouders bij het maken van dierwaardige keuzes die zowel effectief als haalbaar zijn.

STOPPEN MET INGREPEN

VARKENS MET STAARTEN EN (ZOVEEL MOGELIJK) BALLEN

AMBITIE

Het doel is om de leefomstandigheden van het varken zó te verbeteren dat staartbijten niet meer ontstaat, of - als het toch voorkomt - snel en effectief kan worden gestopt. Waarbij niet-castreren van varkens de standaard is binnen de varkenshouderij. Alleen in natuurlijke houderijsystemen, waar meer kans is op ongewenst berengedrag, wordt aan de hand van een ethisch afwegingsmodel bepaald of castratie noodzakelijk is vanuit dierenwelzijnsperspectief. Als castratie onvermijdelijk is, gebeurt dit altijd onder verdoving en met langdurige napijnbestrijding.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

De krulstaart is een goede indicator voor hoe het varken zich voelt en is het vliegwielt voor:

1. Een **goede gezondheid** en de afwezigheid van (chronische) stress - ook bij de zeug tijdens de dracht.
2. Een **passende huisvesting met duidelijke functiegebieden** voor rusten, spelen en exploreren, eten en drinken, en mesten en urineren.
3. Een **prettig stalklimaat** met schone lucht, een aangename temperatuur en **voldoende daglicht**.
4. **Goed management** en vakmanschap van de varkenshouder.
5. Optimale **voeding** en goede **genetica**.

TOELICHTING:

- Varkensbedrijven starten met één van de **krulstaartroutes** (zie: www.krulstaartroutes.nl) om stap voor stap toe te werken naar het houden van varkens met krulstaarten. Staartbijten is een complex en multifactorieel probleem. Elke varkenshouder moet bepalen welke factoren op zijn bedrijf een rol spelen en hoe deze het beste kunnen worden aangepakt. Dit kan betrekking hebben op één of meerdere onderdelen uit de bovenstaande vijf punten.
- Geleerde 'do's & don'ts' en praktische tips worden via de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)** breed gedeeld binnen de sector.
- Er wordt onderzoek opgezet naar het houden van ongecastreerde beren op bedrijven waar factoren zoals ruimte, daglicht en leeftijd vaker leiden tot ongewenst gedrag.
- Er wordt een **afwegingskader** ontwikkeld dat helpt bij de keuze tussen het al dan niet castreren van beren in meer natuurlijke houderijsystemen.

TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026-2030	• Ontwikkelen van handelingsperspectief bij staartbijten	Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Doorontwikkelen staartlengte meten aan de slachtlijn	Praktijkrijpheid innovatie
	• Start kennisdelen over houden van varkens met krulstaart	
	• Onderzoek naar managen van beren	Financiering onderzoek
	• Opstellen ethisch afwegingskader	
2027	• Alle varkensbedrijven zijn gestart met ervaring opdoen	
2030	• Alle varkenshouders houden alle varkens met krulstaarten	Meerkosten worden betaald Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Slachterijen monitoren de krulstaart	
	• 66% van de varkensbedrijven castrereert niet meer	Markt accepteert berenvlees
2040	• Alle varkenshouders houden alle varkens met krulstaarten	Meerkosten worden betaald Knelpunten NVWA keuring Transportwaardigheid geregeld
	• Niet-castreren van varkens is de standaard, tenzij castratie aantoonbaar beter is voor het welzijn	Markt accepteert berenvlees

FUNCTIEGEBIEDEN

KEUZEMOGELIJKHEDEN EN RUIMTE VOOR SOORTEIGEN GEDRAG

AMBITIE

Het doel is om hokken zo in te richten dat er een duidelijke indeling ontstaat in lig-, eet-, speel-, exploreer- en mestruimte (de zogenaamde "varkens-wc"). Zo worden varkens gestimuleerd om op de juiste plek te mesten of urineren. De rest van het hok blijft daardoor schoner en kan beter worden ingericht voor andere gedragsbehoeften.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

Door hokken naar zindelijkheidsgedrag, ligcomfort en exploratiegedrag van het varken aan te passen, ontstaat ruimte voor:

- 1 Het gericht inzetten van **brongerichte maatregelen** om ammoniakuitstoot te beperken (zoals dagontmesting). Dit verbetert het stalklimaat en verlaagt de uitstoot naar de omgeving.
- 2 Een betere **inrichting van de lig-, eet-, speel- en exploreerruimten**, zodat:
 - varkens tegelijk kunnen rusten of actief zijn;
 - er voldoende, goed bereikbare voer- en drinkplekken zijn die passen bij het soorteigen eetgedrag;
 - de vloer geschikt is voor hokverrijking én goed is voor het klauw- en beenwerk.
- 3 Het verbeteren van de **leefomgeving** door:
 - actief stalklimaat te monitoren en bij te sturen;
 - hittestress zoveel mogelijk te voorkomen;
 - lichtvoorziening en dag/nachtritme te optimaliseren via daglicht en kunstlicht.

Kortom: een hok waarin varkens hun soorteigen gedrag kunnen uiten - van rusten en spelen tot eten, exploreren en mesten - draagt bij aan het houden van tevreden varkens met een **krulstaart**.

TOELICHTING:

Er loopt aanvullend onderzoek naar:

- de invloed van vloertypen op lig- en mestgedrag,
- innovatieve systemen voor ammoniakreductie (zoals dagontmesting en mestkoeling),
- het effect van dichte vloer, roostertype, hokindeling, hokbevuiling en onderkruipmogelijkheden,
- het optimaliseren van voer- en drinksystemen op basis van gedrag en behoefte van het varken.

Resultaten worden opgenomen in de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)**. Op basis daarvan worden ambities verder aangescherpt. Daarnaast implementeren alle varkensbedrijven binnen vijf jaar de uitkomsten van het onderzoek naar voer- en drinksystemen. Ook wordt hokverrijking verstrekt volgens de geactualiseerde **brochure Hokverrijking** (Wageningen University & Research), die onderdeel is van de GvGP.

TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026	<p>Gids voor Goede Praktijken (GvGP) beschrijft:</p> <ul style="list-style-type: none"> • locatie en invulling ligplek • verstrekken van hokverrijking • voer- en drinksystemen en kwaliteit voer en drinkwater • verschillende manieren voor het inrichten van de varkens-wc en sturing van het mestgedrag van het varken • het bevorderen van de luchtkwaliteit, stalklimaatsturing en het verminderen van het ammoniakgehalte in de stal 	
2025	Alle varkenshouders verstrekken hokverrijking conform GvGP.	
2026-2030	Uitvoering onderzoek naar vloer (materiaal en uitvoering), ammoniakreductie, mestgedrag, hokbevuiling, hokindeling, onderkruip en voer-/drinksystemen	Financiering voor onderzoek en pilots
2030	<ul style="list-style-type: none"> • Alle varkensbedrijven hebben voer- en drinksystemen conform GvGP • Alle varkenshouders monitoren regelmatig het stalklimaat d.m.v. een digitale sensoren of monitoringssysteem • Minimaal 33% van de varkensbedrijven heeft een 'varkens-wc' • Bij nieuwbouw wordt overgestapt op systemen als dagontmesting i.p.v. diepe mestputten • In minimaal 33% van de bestaande stallen worden maatregelen genomen om luchtkwaliteit te optimaliseren • Onderzoeksresultaten m.b.t. vloer, hokindeling en ammoniakreductie worden opgenomen in GvGP • (Keten/sector)Ambitie m.b.t. implementatie onderzoeksresultaten vloer, hokindeling en ammoniakreductie wordt opgesteld 	<p>Praktijkrijpheid innovatie Vergunningverlening Meerkosten worden betaald uit de markt</p> <p>Praktijkrijpheid innovatie Vergunningverlening Meerkosten worden betaald uit de markt</p>
2035	<ul style="list-style-type: none"> • In minimaal 66% van de bestaande stallen zijn maatregelen genomen om luchtkwaliteit te optimaliseren • Natuurlijke uitfasering oude mestafvoersystemen bij nieuwbouw • Uitzoek onderzoeksresultaten m.b.t. vloer, hokindeling en ammoniakreductie conform opgestelde ambitie 2030 	<p>Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening</p> <p>Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening</p> <p>Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening</p>
2040	<ul style="list-style-type: none"> • Natuurlijke uitfasering oude mestafvoersystemen bij nieuwbouw 	Praktijkrijpheid innovatie Meerkosten worden betaald uit de markt Vergunningverlening

TRANSITIE HUISVESTING KRAAMZEUGEN: LOS IN HET KRAAMHOK

AMBITIE

Het doel is om zeugen na een kraambedperiode van maximaal vijf dagen los te huisvesten. De zeug krijgt daarbij voldoende ruimte om te liggen, te staan en zich te draaien op een vloer met goede grip. Het kraamhok is zodanig ingericht dat biggen op een veilige manier kunnen slapen, spelen, eten en drinken. Ook wordt gebruik gemaakt van voersystemen die de biggen stimuleren om vast voer en water op te nemen.

OPGAVEN EN DOELSTELLINGEN

Het los houden van de zeug tijdens de kraamperiode is het vliegwiel voor:

1. **Meer bewegingsvrijheid** voor de zeug en de mogelijkheid om **nestmateriaal** aan te bieden.
2. **Intensiever moedercontact**, zodat de band tussen zeug en big wordt versterkt.
3. **Zeug leert biggen eten**; biggen leren **sociaal gedrag**.
4. Het creëren van **meer leefruimte**, waardoor biggen langer bij de zeug kunnen blijven.
5. Een betere **indeling van functiegebieden**, waardoor een microklimaat mogelijk wordt: voldoende warmte voor de biggen in een afgeschermd nest en een koelere zone voor de zeug.
- 6 Het bieden van **goede zorg aan jonge dieren** door bescherming van de biggen en nog betere overlevingskans tijdens de kraamperiode.

TOELICHTING:

- Er wordt aanvullend onderzoek gedaan naar de praktische inrichting en het managen van vrijloopkraamhokken, vrijloop kraamopfokhokken en groepskraamhokken.
- De opgedane kennis – inclusief tips, do's & don'ts – worden gebundeld in de **Gids voor Goede Praktijken (GvGP)**. De gids beschrijft wat al bekend is over oppervlaktes, functiegebieden, interactie tussen zeug en biggen, leren vast voer opnemen en het aanleren van normaal sociaal gedrag.
- Door meer leefruimte kunnen de biggen in een vrijloopkraamhok langer bij de zeug blijven. Een inventarisatie brengt de praktische mogelijkheden in beeld. De resultaten worden opgenomen in de GvGP.

TIJDPAD, ACTIES EN VOORWAARDEN

Tijd	Acties	Voorwaarde
2026-2030	<ul style="list-style-type: none"> Gids voor Goede Praktijken (GvGP) beschrijft reeds bekende goede praktijken voor functiegebieden zeug/big en bijbehorende maatvoeringen, en zeug/big-interactie voor de diverse typen vrijloopkraamhokken 	
	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoek naar de praktische inrichting en de do's en don'ts van het managen van vrijloopkraamhokken o.a. lengte kraambederperiode, vrijloop kraamopfokhokken en groepskraamhokken 	Financiering onderzoek: Voldoende capaciteit bij stallenbouwers om de aangepaste kraamhokken te kunnen realiseren. Innovatiekracht bij stalinrichters vereist financiële ondersteuning.
	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoek naar juiste vloeruitvoering voor zowel zeug als big 	Financiering onderzoek
	<ul style="list-style-type: none"> Inventarisatie van knelpunten bij overgang naar 28 dagen speenleeftijd en oplossingen daarvoor 	Financiering onderzoek
	<ul style="list-style-type: none"> Alle zeugen krijgen voor het werpen nestbouw materiaal 	
2030	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoeksresultaten worden opgenomen in de GvGP Vrijloopkraamhokken verplicht bij nieuwbouw 	Vergunningverlening voor nieuwbouw met vergroot bouwblok waar nodig. Meerkosten worden betaald.
	<ul style="list-style-type: none"> Overstap naar minimaal 28 dagen speenleeftijd gekoppeld aan vrijloopkraamhok 	Oplossing voor de knelpunten uit inventarisatiestudie. Meerkosten worden betaald uit de markt.
	<ul style="list-style-type: none"> Onderzoek gestart naar nut en haalbaarheid van nog latere speenleeftijd, inclusief welzijnsimpact. Hiervoor wordt (praktijk)onderzoek opgezet t.a.v. welzijn zeug en biggen, invloed huisvesting en impact op andere integrale onderwerpen zoals bestaande huisvesting en bedrijfseconomische consequenties 	Financiering onderzoek en pilots
2035	<ul style="list-style-type: none"> Natuurlijke uitfasering van traditionele kraamhokken bij nieuwbouw of verbouw 	Vergunningen worden vrijgegeven voor nieuwbouw met vergroten bouwblok waar nodig.
	<ul style="list-style-type: none"> Alle bedrijven zijn overgestapt op minimaal 28 dagen speenleeftijd 	Meerkosten worden betaald uit de markt. Oplossing voor de knelpunten uit inventarisatiestudie. Meerkosten worden betaald uit de markt. Overgang naar vrijloopkraamhok.

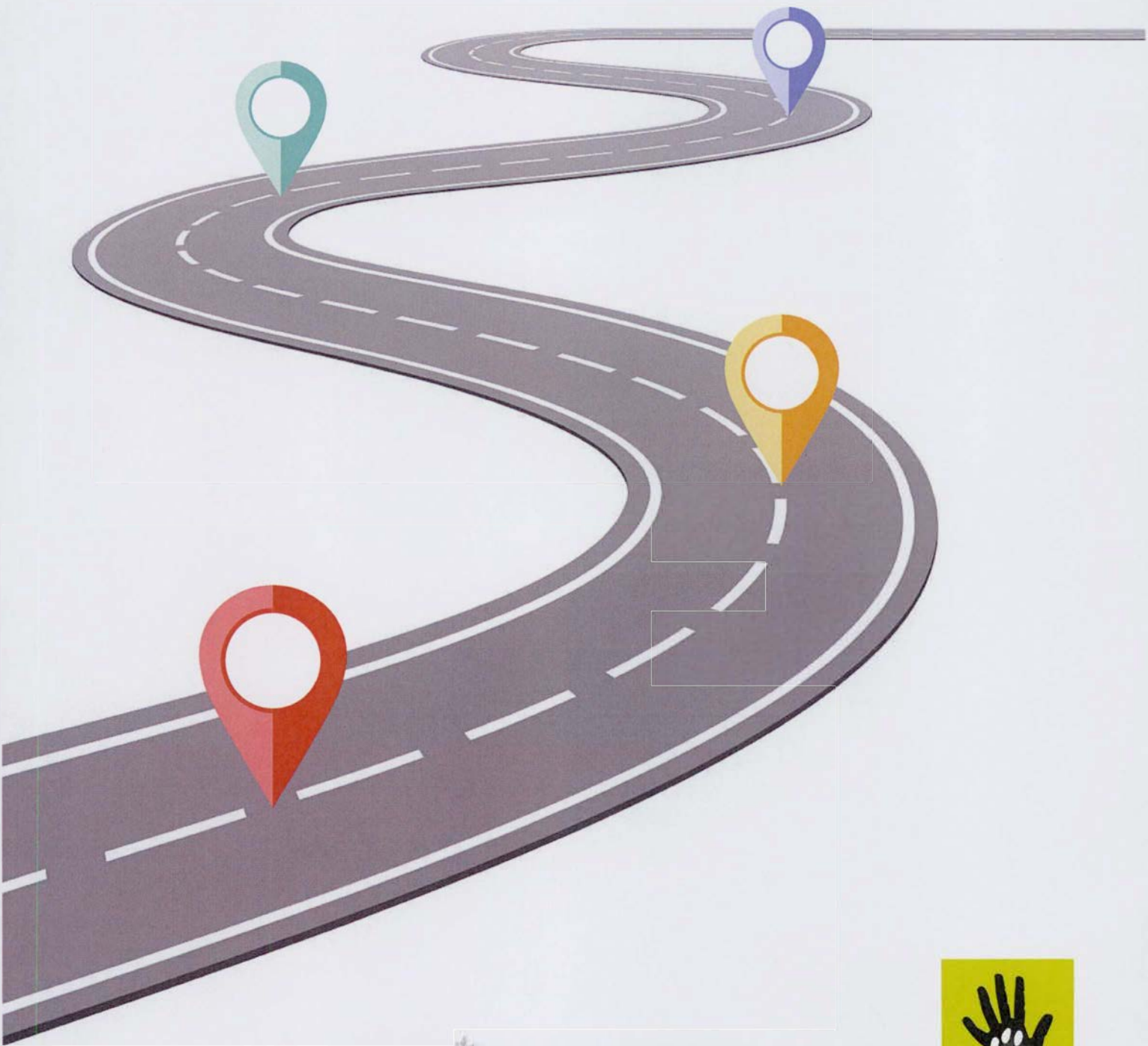
Nu is het moment om door te pakken.
Denk vooruit. Werk dierwaardig.

www.vitalevarkenshouderij.nl

mei 2025

ROUTEKAART

naar een dierwaardiger en
toekomstbestendige melkveehouderij

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1. Ambitieuus en realistisch	5
1.2. Bijsturen op basis van optredende ontwikkelingen	6
1.3. Belangrijke rol voor koplopers	6
1.4. Van koploper naar brede implementatie	7
1.5. Waar nodig experimenteerruimte voor praktijkgericht onderzoek	8
1.6. Monitoren voortgang door onafhankelijke autoriteit	9
2. Inhoudelijk programma	9
2.1. Erkenning intrinsieke waarde	10
2.1.1. Onthoornen	10
Ambitie	10
A. Experimenteerruimte	10
B. Marktconcepten	11
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	11
D. AMvB	12
2.2. Goede voeding	12
Ambitie	12
A. Experimenteerruimte	12
B. Marktconcepten	12
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	13
D. AMvB	13
2.3. Goede omgeving	13
Ambitie	13
2.3.1. Weidegang melkvee stimuleren	13
Ambitie	13
A. Experimenteerruimte	14
B. Marktconcepten	14
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	14
D. AMvB	15
2.3.2. Weiden jongvee	15
Ambitie	15
A. Experimenteerruimte	15
B. Marktconcepten	16
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	16
D. AMvB	16
2.3.3. Doorontwikkelen stalhuisvesting	16
Ambitie	16
A. Experimenteerruimte	17
B. Marktconcepten	18
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen	18
D. AMvB	19

2.3.4. Aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren	<u>20</u>
Ambitie.....	<u>20</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>20</u>
A.1. Praktijkgericht onderzoek droge koeien.....	<u>20</u>
B. Marktconcepten.....	<u>20</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>21</u>
D. AMvB.....	<u>21</u>
2.3.5. Groepshuisvesting jonge kalveren	<u>21</u>
Ambitie.....	<u>21</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>21</u>
B. Marktconcepten.....	<u>22</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>23</u>
D. AMvB.....	<u>23</u>
2.3.6 Voldoende thermisch comfort	<u>24</u>
Ambitie.....	<u>24</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>24</u>
B. Marktconcepten.....	<u>24</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>24</u>
D. AMvB.....	<u>24</u>
2.4. Goede gezondheid	<u>24</u>
Ambitie.....	<u>24</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>25</u>
B. Marktconcepten.....	<u>25</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>25</u>
D. AMvB.....	<u>26</u>
2.5. Natuurlijk gedrag	<u>26</u>
2.5.1. Kalf bij de koe	<u>26</u>
Ambitie.....	<u>26</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>26</u>
B. Marktconcepten.....	<u>27</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>27</u>
D. AMvB.....	<u>28</u>
2.5.2. Vachtverzorging	<u>28</u>
Ambitie.....	<u>28</u>
A. Experimenteerruimte.....	<u>28</u>
B. Marktconcepten.....	<u>28</u>
C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen.....	<u>28</u>
D. AMvB.....	<u>28</u>
3. Randvoorwaarden	<u>29</u>

1. Inleiding

De Nederlandse melkveehouderij heeft door de jaren heen aanzienlijke stappen gezet om het welzijn van melkvee continu te verbeteren. Deze inspanningen, regelmatig in samenwerking met de Dierenbescherming, hebben geleid tot een sector die voldoet aan nationale en Europese regelgeving en aanvullende eisen vanuit zuivelkwaliteitssystemen en deels vanuit keurmerken. De maatschappelijke aandacht voor dierenwelzijn is de afgelopen decennia toegenomen en de wetenschap levert steeds meer inzicht in de behoeften van dieren en de samenhang tussen verschillende aspecten van dierenwelzijn zoals gezondheid, stalomgeving en management. In de Nederlandse melkveehouderij hebben deze ontwikkelingen geleid tot meer daglicht en frisse lucht voor de dieren, aandacht voor goede voeding, toegenomen weidegang, meer aandacht voor het jonge dier en een daling in antibioticagebruik. ZuivelNL¹ en de Dierenbescherming erkennen dat de Nederlandse melkveehouderij al een sterke basis heeft, maar dat er nog belangrijke stappen nodig zijn om een toekomstbestendige en dierwaardiger veehouderij te realiseren. Beide organisaties streven afzonderlijk én gezamenlijk naar een dierwaardige veehouderij. Deze routekaart is een volgende stap in deze gezamenlijke ambitie. Gebaseerd op de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' van de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA), biedt deze routekaart een gezamenlijk plan met praktijkonderzoek en experimenteerruimte, en met concrete maatregelen en doelen. Het doel is om een melkveehouderij te creëren waarin dieren hun natuurlijke gedragsbehoeften kunnen uitoefenen zonder ingrepen, en waarin welzijn, gezondheid, stalomgeving en management in harmonie zijn.

Om de stappen die in de routekaart beschreven staan te kunnen zetten, zal voldaan moeten worden aan randvoorwaarden. Deze zijn opgenomen in de routekaart en komen overeen met de randvoorwaarden in het Convenantstraject dierwaardige veehouderij. Ook in de adviezen van de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij van de RDA worden deze benoemd. Als de randvoorwaarden van een specifieke stap niet zijn ingevuld, kan de stap niet worden gezet. Met deze routekaart tonen ZuivelNL en de Dierenbescherming hun eigenaarschap, ambitie en vastberadenheid om samen te werken aan een dierwaardiger en toekomstbestendige melkveehouderij. Dit vereist niet alleen inspanningen van melkveehouders, maar ook van de toeleverende en verwerkende industrie, de markt en de overheid. Om deze transitie succesvol en renderend te maken, is het essentieel dat een duidelijke, langdurig bestendige lijn wordt uitgezet door overheid, markt- en ketenpartijen, waarbij passende (financiële) ondersteuning en beloningen voorzien worden.

Deze routekaart is ons kompas dat ons door de komende jaren zal leiden om samen te werken aan een melkveehouderij waarin dierenwelzijn centraal staat en waarin investeringen in welzijn renderen.

¹ In ZuivelNL werken de belangenorganisaties voor melkveehouders LTO Melkveehouderij, NMV, DDB en NAJK, en de belangenorganisatie voor zuivelverwerkers NZO samen.

Dierwaardige veehouderij - 6 leidende principes

De RDA beschrijft in de zienswijze 'Dierwaardige Veehouderij' uit 2021 6 leidende principes voor een dierwaardige veehouderij, te weten:

- 1. Erkenning van de intrinsieke waarde en de integriteit van het dier** - Respect voor de eigen waarde van het dier als wezens met gevoel die pijn en plezier kunnen ervaren. Dit betekent geen ingrepen (zoals in de rundveehouderij onthoornen), grenzen aan het aanpassen van het dier via fokkerij, en oog voor eigen belangen van het dier.
- 2. Goede voeding** - Voldoende water en voer van goede kwaliteit.
- 3. Goede omgeving** - Een comfortabele en veilige omgeving met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).
- 4. Goede gezondheid** - Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).
- 5. Natuurlijk gedrag** - Voldoende mogelijkheden om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en behoeften te vervullen: rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.
- 6. Positieve emotionele toestand** - Waarbij het dier in staat is om te reageren op de veranderende sociale en fysieke omgeving en een toestand bereikt die het als overwegend positief ervaart ('A life worth living'). Deze toestand komt voort uit het voldoen aan alle voorgaande principes.

1.1. Ambitieuw en realistisch

De routekaart is ambitieus én realistisch. De routekaart weerspiegelt een ambitieus streven naar omvangrijke veranderingen binnen de melkveehouderij. Deze veranderingen omvatten onder andere het stoppen met onthoornen, de doorontwikkeling van stalsystemen, en meer inzicht vergaren over het bij elkaar houden van kalf en koe. Tegelijkertijd is het plan realistisch, omdat het erkent dat dergelijke significante veranderingen enkel haalbaar zijn als wordt voldaan aan diverse randvoorwaarden op het gebied van innovatie, financiering, vergunningen en markttoegang (voor een uitgebreide beschrijving van deze randvoorwaarden, zie hoofdstuk 3). De gemaakte keuzes in deze routekaart rusten op de pijlers van wetenschappelijke onderbouwing, integraliteit en haalbaarheid.²

Bij de invulling en uitwerking van de routekaart worden de volgende niveaus onderscheiden:

1. Zaken die ingrijpend zijn en/of waar eerst nog verder praktijkgericht onderzoek nodig is vanwege bestaande onduidelijkheden of onzekerheden (experimenteer ruimte).
2. Zaken die klaar zijn om in de praktijk te worden toegepast, maar die tijd en financiële middelen vereisen voor de implementatie. Dit kan in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen (praktijk) en in marktconcepten.
3. Zaken die klaar zijn om sectorbreed ingevoerd te worden en die in wetgeving verankerd kunnen worden om te verzekeren dat alle melkveehouders daaraan voldoen. Verankering in de wet op hoofdlijnen kan, waarbij de nadere invulling plaatsvindt in een gids voor goede praktijken.

² Dit is in lijn met de benadering die het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) ook toepast bij de implementatie van de Algemene Maatregelen van Bestuur (AMvBs).

De technische toelichting op deze benadering staat in paragraaf 1.4 uitgewerkt, en dat wordt in hoofdstuk 2 – in toegepaste vorm - nog een keer beschreven.

Een onderwerp kan verschillende fases doorlopen, variërend van praktijkonderzoek en marktconcepten tot duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen, en de integratie in een AMvB. Echter, de volgorde van deze fases staat niet vast; het is mogelijk om een ander traject te volgen of 1 of 2 stappen over te slaan.

1.2. Bijsturen op basis van optredende ontwikkelingen

ZuivelNL en de Dierenbescherming kiezen voor heldere streefbeelden en doelen. Bewust van het feit dat de weg naar een doel zelden recht en volgens een vaste planning verloopt, hanteren we een dynamische aanpak. Door voortdurende monitoring en het oordeel van experts (expert judgement) volgen we de ontwikkelingen nauwlettend. We houden de doelen scherp voor ogen en we reageren gericht met een flexibele responsstrategie op mee- en tegenvallers. Onze benadering kenmerkt zich door een 'geduldig ongeduld', met een sterke focus op het vergroten van de marktpositie voor producten met een hoge dierenwelzijnskwaliteit, terwijl we maatschappelijke trends en marktbewegingen scherp in de gaten houden. We nodigen objectieve partijen uit die in staat zijn om ons regelmatig een spiegel voor te houden. Daarbij overwegen we (binnen het kader van het convenant³) de oprichting van een onafhankelijke autoriteit naar het voorbeeld van de Stichting Autoriteit Diergeneesmiddelen (SDa).

1.3. Belangrijke rol voor koplopers

Het verleden toont aan dat succes te behalen valt met een aanpak waarin koplopers de bewegingsruimte krijgen om vernieuwende praktijken (next practices) te ontwikkelen en daarvan de effectiviteit te bewijzen. Dit omvat zowel het genereren van kennis over het succesvol implementeren van welzijnsmaatregelen, als het ontwikkelen van innovatieve oplossingen die deze maatregelen integreren, terwijl tegelijkertijd aan uitgebreide milieudoelstellingen op het gebied van natuur, water, klimaatverandering en biodiversiteit wordt voldaan.

De focus richt zich niet alleen op de voorlopers of best practices, maar ook op wat nodig is voor een bredere implementatie van deze nieuwe praktijken.

Koplopers spelen een cruciale rol in de transitie naar een meer dierwaardige veehouderij in Nederland, door te fungeren als bron van inspiratie, versneller en wegbereider. Om verdere ontwikkeling in dierwaardigheid te realiseren, is het essentieel om koplopers in een sterke positie te plaatsen.

In deze routekaart is een belangrijke rol weggelegd voor koplopers. Koplopers zijn er in vele soorten en maten en iemand kan koploper zijn op het ene gebied, maar een gemiddelde speler of zelfs een achterblijver zijn op een ander gebied. De term 'koploper' dient niet als waardeoordeel; het beschrijft in de context van deze gezamenlijke aanpak melkveehouders

³ www.rijksoverheid.nl/documenten/convenanten/2022/11/04/convenant-dierwaardige-veehouderij

die het initiatief nemen om verregaande stappen richting een meer dierwaardige veehouderij als eerste uit te proberen en te implementeren. Dit vaak in samenwerking met verwerkers of binnen een marktconcept. De onderwerpen zijn vaak nieuw, uitdagend en er is weinig ervaring mee. Koplopers en praktijkonderzoek/experimenteerruimte zijn dan een randvoorwaarde om de uitrol naar de volgende fase te kunnen bewerkstelligen. ZuivelNL en de Dierenbescherming hebben daarom deze routekaart opgesteld om de koplopers te ondersteunen en om zo het proces te stimuleren. Uiteindelijk wordt de hele melkveehouderij stapsgewijs nog dierwaardiger. Het gaat in deze routekaart om de invulling van 6 leidende principes die horen bij een dierwaardige veehouderij.

1.4. Van koploper naar brede implementatie

In de transitie van koploper naar sectorbrede implementatie binnen de melkveehouderij kunnen volgens de systeemanalyse uit Changing the Game⁴ 4 fases worden onderscheiden. Deze fases corresponderen met de in het routeplan benoemde niveaus: praktijkonderzoek/experimenteerruimte, marktconcepten, praktijk (duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen) en wetgeving. ZuivelNL en de Dierenbescherming vervullen binnen deze fases elk een eigen rol en verantwoordelijkheid.

De Dierenbescherming kan de brug slaan tussen burger, consument en de retail. De Dierenbescherming kenmerkt zich door samenwerking met verschillende partijen om gezamenlijk concreet stappen te zetten om dierenwelzijn te verbeteren. Partijen lopen uiteen van overheid, sectorpartijen, wetenschappers tot ketenpartijen (zoals ketenpartijen met Beter Leven keurmerk). Concreet denkt de Dierenbescherming ook mee over de ontwikkeling van instrumenten of indicatoren en het opzetten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte om bepaalde zaken te toetsen en praktijkrijp te maken.

ZuivelNL richt zich op het ontwikkelen, beheren, onderhouden en beschikbaar stellen van pre-competitieve instrumenten en indicatoren voor de sector, en adviseert. Activiteiten zijn het financieren en initiëren van onderzoek en innovatie in de melkveehouderij en zuivelketen, het financieren en het faciliteren van de ontwikkeling en het programmamanagement op het gebied van duurzaamheid en diergezondheid en dierenwelzijn. Een voorbeeld hiervan is het programma Duurzame Zuivelketen.

- 1. Inceptiefase** - Deze fase omvat onderzoek naar de technische en economische haalbaarheid van maatregelen richting een meer dierwaardige melkveehouderij. Waar nodig worden deze maatregelen eerst op een of meer melkveebedrijven via praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte getest. Doel hiervan is om cruciale inzichten te verkrijgen over de praktische uitvoerbaarheid, financieringsmogelijkheden en potentiële rendementen. De uit deze praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte verkregen kennis wordt vervolgens breed onder melkveehouders gedeeld bijvoorbeeld via open dagen, filmpjes en publicaties. ZuivelNL en de Dierenbescherming hebben in deze fase een gedeelde verantwoordelijkheid.

⁴ Changing the Game. Lucas Simon, André Nijhof (Nijenrode Business University)

2. Concurrentievoordeelfase - In deze fase beginnen de eerste marktproposities zich te onderscheiden. Via deze marktproposities en/of directe afspraken met concrete keurmerken zoals Beter voor, het Beter Leven keurmerk en het keurmerk On the Way to Planet Proof, Biologisch, of het marktconcept Kalverliefde worden maatregelen door marktpartijen geïncorporeerd en gefinancierd.

De Dierenbescherming vervult een duale rol binnen deze fase: enerzijds faciliteert zij dialogen en verbindt zij belanghebbenden met elkaar. Anderzijds ontwikkelt ze, in haar rol als houder van het Beter Leven keurmerk, criteria, indicatoren en instrumenten ter ondersteuning van de maatregelen.

ZuivelNL biedt haar leden (melkveehouderij en zuivelverwerkende bedrijven) ondersteuning door het aanbieden van indicatoren, instrumenten en adviezen die bijdragen aan de ontwikkeling van marktproposities.

3. Pre-concurrentiefase - In deze fase worden afspraken gemaakt tussen stakeholders, inclusief de overheid. Deze afspraken zijn gebaseerd op gemeenschappelijke definities, met als doel gezamenlijk stappen te zetten. Voorbeelden hiervan zijn het Convenant Weidegang en het Convenant Antibioticaresistentie (ABRES). De verantwoordelijkheden in deze fase zijn gelijk aan die in fase 2.

4. Institutionaliseringsfase - In deze fase zullen ZuivelNL en de Dierenbescherming de overheid, zowel gevraagd als ongevraagd, adviseren over de vraag of aan alle randvoorwaarden is voldaan om bepaalde maatregelen sectorbreed verplicht te stellen en hoe deze het beste kunnen worden geïmplementeerd. Met andere woorden: de overheid pakt de freeriders aan die niet aan de gestelde eisen voldoen.

Per onderwerp verschilt het of en hoe deze fases worden doorlopen.

1.5. Waar nodig experimenteerruimte voor praktijkgericht onderzoek

Wanneer nodig worden stappen naar een meer dierwaardige melkveehouderij eerst getoetst middels een op zo kort mogelijke termijn te starten praktijkgericht onderzoek, met als doel onder andere de volgende aspecten te onderzoeken en in kaart te brengen:

- Impact op dierwaardigheid, beoordeeld aan de hand van de 6 RDA-principes.
- Do's en dont's bij het doorvoeren van aanpassingen in de bedrijfsvoering inclusief de integraliteit.
- Mogelijkheden voor financiering en de opties voor de terugverdiensten.

Deze onderzoeken worden uitgevoerd door onafhankelijke deskundigen met kennis van zaken. Waar relevant wordt het ministerie van LNV uitgenodigd deel te nemen. De onderzoeken worden begeleid door een project- en stuurgroep met vaste vertegenwoordiging vanuit ZuivelNL en de Dierenbescherming. Wanneer gewenst wordt per onderzoek een klankbordgroep samengesteld, waarbij relevante partijen voor het specifieke onderzoek worden uitgenodigd om deel te nemen. Een dergelijk praktijkgericht onderzoek wordt als geslaagd gezien als het antwoord geeft op de vraag of een bepaalde aanpassing technisch uitvoerbaar is op melkveebedrijven en als een duidelijk overzicht van de kostprijs en/of benodigde investeringen in beeld zijn gebracht.

De precieze uitwerking van de experimenteerruimte met de praktijkgerichte onderzoeken, inclusief financiering en de rolverdeling tussen overheid, ZuivelNL en de Dierenbescherming, moet nog verder ingevuld worden.

1.6. Monitoren voortgang door onafhankelijke autoriteit

Voor het beoordelen van de voortgang in het realiseren van de gestelde doelen, is de ontwikkeling van indicatoren essentieel. Deze indicatoren zijn relevant voor verschillende aspecten:

- a. Bewaken van de voortgang van de afspraken in deze routekaart.
- b. Uitrollen van de resultaten van praktijkonderzoeken in de melkveehouderij.
- c. Monitoren of aan de randvoorwaarden (zie hoofdstuk 3) wordt voldaan die de basis vormen voor verdere stappen in de melkveehouderij en zuivel. Het is begrijpelijk dat de voorwaarden niet in alle gevallen volledig kunnen worden toegepast; er moet naar redelijkheid worden gehandeld.

ZuivelNL en de Dierenbescherming willen deze monitoring bij voorkeur beleggen bij een (in het kader van het convenant) op te richten onafhankelijke autoriteit. De autoriteit kan zoveel mogelijk gebruikmaken van gegevens die al verzameld worden, of waar nodig nieuwe indicatoren voor monitoring ontwikkelen.

2. Inhoudelijk programma

Met een focus op zowel ambitie als realisme, en afgeleid van het model zoals beschreven in paragraaf 1.4, hebben ZuivelNL en de Dierenbescherming gezamenlijk de volgende stappen geformuleerd:

- 1. Experimenteerruimte** - In deze fase wordt praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte opgezet of wordt geleerd van do's en dont's uit de al bestaande praktijk, om te bepalen hoe specifieke aanpassingen rond dierenwelzijn uitpakken. De ambitie is om in 2025 hiermee te beginnen. Succesvolle innovaties of verbeteringen die eruit voortkomen, worden vervolgens naar de markt gebracht.
- 2. Marktconcepten** - Fase waarin marktconcepten of marktproposities innovatie en verbetering organiseren door middel van 'trekkracht' uit de markt. Het doel is om de resultaten uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte uiterlijk 2030 hierin te integreren. Er bestaan verschillende van deze marktproposities en/of directe afspraken met concrete keurmerken waaronder 'On the way to Planet Proof', 'Beter voor' en 'Beter Leven keurmerk'. Voor de Dierenbescherming geldt dat de marktnorm ten minste gelijkstaat aan het huidige instapniveau van 1 ster van het Beter Leven keurmerk.
- 3. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen** - In deze fase kunnen binnen de duurzaamheidsprogramma's van zuivelverwerkers, veehouders die niet kunnen deelnemen aan een marktconcept toch worden beloond voor het nemen van extra maatregelen. Binnen zuivelkwaliteitssystemen is het mogelijk om maatregelen op te nemen die de zuivelsector essentieel acht voor het verder waarborgen van kwaliteit, veiligheid en duurzaamheid. De verantwoordelijkheid voor het integreren van deze maatregelen in de diverse zuivelkwaliteitssystemen ligt bij de eigenaren van deze systemen, die elk hun eigen proces van besluitvorming volgen. Het proces om een nieuwe maatregel op te nemen in de zuivelkwaliteitssystemen duurt gemiddeld 1,5 tot 2 jaar. Als het niet mogelijk of wenselijk is om maatregelen, die inmiddels standaardpraktijk zijn geworden, op te nemen in de zuivelkwaliteitssystemen, kan worden overwogen deze via doelvoorschriften in de wet vast te leggen.

Het streven is om maatregelen die tegen 2030 in marktconcepten zijn geïmplementeerd en een substantieel deel van de markt bestrijken, en daarmee standaardpraktijk zijn geworden, tegen 2035 in zuivelkwaliteitssystemen op te nemen. Deze tijdlijn is indicatief; de haalbaarheid voor (een deel van) de markt wordt bepaald op basis van de context en monitoring door de bevoegde autoriteit of, bij afwezigheid daarvan, op basis van informatie van ZuivelNL en de Dierenbescherming.

- 4. Wetgeving, AMvB** - In deze fase worden binnen de Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) zowel korte- als (middel-)langetermijndoelstellingen en maatregelen behandeld. De kunst van de AMvB is het vinden van de balans. Enerzijds gaat het om het bereiken van het doel, anderzijds is de handhaafbaarheid belangrijk. De ruimte voor het vinden van nieuwe en betere invullingen moet er echter blijven. Het doel van de AMvB is het vaststellen van een toekomstvisie en het tegengaan van lacunes die freeriders kunnen benutten. Details en uitvoeringsvragen worden in een gids voor goede praktijken uitgewerkt. Deze gids wordt samengesteld door onafhankelijke deskundigen op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn, zoals de experts van Wageningen Livestock Research (WLR) en de Faculteit Diergeneeskunde van Universiteit Utrecht (FD). Als een veehouder afwijkt of af wil wijken van deze praktijken, moet deze afwijking beoordeeld worden door onafhankelijke deskundigen (zoals WLR en FD). Wanneer de afwijking als adequaat wordt beoordeeld, wordt deze toegevoegd aan de opties in de gids. De gids voor goede praktijken wordt jaarlijks herzien en bijgewerkt in overleg met een klankbordgroep bestaande uit vertegenwoordigers van de melkveehouderijsector en de Dierenbescherming. Daarbij wordt aansluiting gezocht met bestaande initiatieven, zoals het KPI-kernset project. In deze routekaart wordt aangegeven wat ZuivelNL en de Dierenbescherming – voor deze thema's – zien als mogelijke invulling van een AMvB. Uiteindelijk gaat de overheid over de invulling van de AMvB.

Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

2.1. Erkenning intrinsieke waarde

Met erkenning van de intrinsieke waarde van het dier wordt onder meer bedoeld dat er geen fysieke ingrepen meer worden gedaan aan het dier om het aan te passen aan het houderijsysteem.

2.1.1. Onthoornen

Ambitie

ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af om het onthoornen geleidelijk uit te faseren en uiteindelijk te stoppen met onthoornen in 2040, dus binnen 15 jaar.

A. Experimenteerruimte

Op een beperkt aantal melkveebedrijven in Nederland wordt niet meer onthoorned: deels zijn dat bedrijven waar koeien hun hoorns behouden en deels bedrijven waar via hoornloos

fokken ervoor gezorgd is dat geen dieren meer aanwezig zijn met hoorns. Bij deze koplopers worden waardevolle inzichten (do's en dont's) verzameld over diverse aspecten zoals:

- Introduceren van gehoornde dieren in koppels zonder hoorns.
- Versneld invoeren van genen voor hoornloosheid.
- (Versneld) fokken op 'vriendelijkere' hoorns (hoorns die geen schade kunnen toebrengen).

Deze inzichten kunnen vervolgens gedeeld worden met andere melkveehouders via middelen zoals open dagen, filmpjes en publicaties. Voor deze kennisdeling wordt in 2025 een project opgezet. Beide partijen vinden het essentieel om de voortgang goed te bewaken en verdere afspraken te maken over de voorwaarden waaronder onthoornen toch toegestaan blijft mocht er na 2040 incidenteel nog een kalf met hoorns worden geboren op een bedrijf dat normaal gesproken uitsluitend hoornloze dieren heeft.

Voor het inkruisen van hoornloosheid of het fokken op specifieke hoornvormen, moet een plan opgesteld worden in samenwerking met fokkerijorganisaties. Dit plan behandelt minimaal de volgende vragen:

- Wat is het huidige aanbod van fokstieren die hoornloosheid doorgeven, en hoe varieert dit aanbod tussen verschillende rassen?
- Wat zijn mogelijke negatieve of positieve effecten van het fokken op hoornloosheid op andere eigenschappen en genetische diversiteit binnen de rassen?
- Welke maatregelen kunnen worden getroffen om eventuele negatieve effecten te mitigeren?
- Welke kosten zijn geassocieerd met de overstap naar hoornloosheid, zowel op korte als lange termijn? Is het mogelijk om via het Marktprogramma Verduurzaming Dierlijke Producten afzetmarkten te verkennen?
- Hoe snel kan het percentage hoornloze dieren binnen de melkveestapel verantwoord verhoogd worden door gericht te fokken?

Het plan moet eveneens aandacht besteden aan het ontsluiten en verspreiden van de kennis en kunde.

Beide partijen vinden het essentieel om de voortgang goed te bewaken en verdere afspraken te maken over de voorwaarden waaronder onthoornen toch toegestaan blijft mocht er na 2040 incidenteel nog een kalf met hoorns worden geboren op een bedrijf dat normaal gesproken uitsluitend hoornloze dieren heeft of als een koe met hoorns agressief verdrag vertoont in de koppel.

B. Marktconcepten

In verschillende marktconcepten wordt de manier van (niet meer) onthoornen in criteria opgenomen. Indicatief jaartal hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat:

- De methode van onthoornen.
- De leeftijd van het kalf waarop onthoornen plaatsvindt.
- Het gebruik van verdoving en langdurige pijnbestrijding.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Door de jaren heen heeft de Nederlandse melkveesector zelf het initiatief genomen om bij onthoornen, naast de wettelijk verplichte verdoving en methode, ook langdurige

pijnbestrijding te verplichten. Dit is nu de standaard in Nederland. Dit is een praktijk die nu in meer West-Europese landen wordt opgepakt, bijvoorbeeld binnen keurmerken. Om recht te doen aan de intrinsieke waarde van het dier (zoals omschreven door de RDA) zou het een goede stap zijn om het onthoornen uit te faseren.

De Dierenbescherming faciliteert gesprekken, verbindt partijen, en ontwikkelt in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL biedt haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan. Het streven is om, gebaseerd op marktconcepten, resultaten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte in duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen op te nemen zoals het stoppen met onthoornen, verantwoord hoornloos fokken, en het behouden van hoorns met aangepaste huisvesting en "vriendelijke hoorns" (die geen schade kunnen toebrengen). Het streefjaar hiervoor is 2035⁵.

D. AMvB

Per 2026 wordt langdurige pijnstilling bij onthoornen overgenomen in de AMvB. Eindbeeld 2040: er wordt niet meer onthoorned. Deze eindambitie kan worden opgenomen in de AMvB inclusief invulling gids voor goede praktijken. In deze gids staat onder andere opgenomen onder welke voorwaarden onthoornen toch toegestaan blijft.

2.2. Goede voeding

Ambitie

Het waarborgen van voldoende water en voer van goede kwaliteit, passend bij de gedragsbehoeftes. Grazen is onderdeel van goede voeding.

A. Experimenteerruimte

Er is geen onderzoeksvraag gedefinieerd.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die gericht zijn op goede voeding. Het streefjaar hiervoor is indicatief 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau ten minste gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat:

- Er zijn voldoende vreetplaatsen beschikbaar voor het aantal koeien.
- Omdat koeien per dag grote hoeveelheden water drinken zijn voldoende drinkpunten aanwezig.
- Melkkoeien en jongvee krijgen weidegang.
- Jonge kalveren krijgen melk in een natuurlijke zoogpositie uit een speen.

Kalveren in de leeftijd van 2-15 weken hebben toegang tot ruwvoer. Hiervoor gelden kwalitatieve en kwantitatieve normen.

⁵ Expliciet wordt vermeld dat de inschatting van wanneer een bepaalde stap in de markt of in duurzaamheidsprogramma's - of zuivelkwaliteitssystemen wordt gezet, indicatief is. De beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming monitoren de voortgang, en ZuivelNL en de Dierenbescherming wegen die informatie.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten al in de bestaande kwaliteitssystemen opgenomen. Alle melkveebedrijven worden gecontroleerd op de volgende aspecten:

- Vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- Een goede voedingstoestand van de dieren.

Sinds 2016 wordt hierbij onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren/pinken/overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan de bewustwording van de specifieke zorg voor laatstgenoemde categorie dieren.

De Dierenbescherming faciliteert gesprekken, verbindt partijen en ontwikkelt in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL biedt haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan.

Samen streven de Dierenbescherming en ZuivelNL ernaar om normen voor goede voeding in de marktconcepten op te nemen, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in de kwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁶.

D. AMvB

Vanaf 2026 hebben koeien permanente toegang tot schoon water om te drinken, zowel in de stal als in de weide. Er is onbeperkte toegang tot ruwvoer van goede kwaliteit, passend bij de leeftijd en het lactatiestadium van de koe.

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk. Het exacte aantal uren weidegang kan afhangen van de regio en de omvang van de huiskavel van een bedrijf. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. Voor ZuivelNL staat centraal dat het aan de veehouder is om te beslissen hoe hij/zij het beste invulling kan geven aan weidegang op zijn/haar bedrijf en dat keuze van het dier hierin meegenomen kan worden (bijvoorbeeld via vrij koeverkeer).

De ruimte die de Algemene Maatregel voor Bestuur biedt, maakt het mogelijk voor marktconcepten invulling te geven aan de verschillende markt vragen.

2.3. Goede omgeving

Ambitie

Het creëren van een comfortabele en veilige omgeving (onder meer het voorkomen van verwondingen en verdrinking/ predatorgevaar) met een goed klimaat (temperatuur, frisse lucht, bioritme).

2.3.1. Weidegang melkvee stimuleren

Ambitie

Het doel is om het aantal weidende koeien te verhogen en de duur van de weidegang substantieel te verlengen. Hoewel niet elke regio en huiskavel dezelfde mogelijkheden biedt, is overal ruimte voor verbetering. In sommige regio's kan het aantal weide-uren oplopen tot 1.500 uur per jaar, terwijl in andere regio's 2.500 uur haalbaar is. Hier willen we met

⁶ Expliciet wordt vermeld dat de inschatting van wanneer een bepaalde stap in de markt of in duurzaamheidsprogramma's - of zuivelkwaliteitssystemen wordt gezet, indicatief is. De beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming monitoren de voortgang, en ZuivelNL en de Dierenbescherming wegen die informatie.

elkaar aan werken. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. Voor ZuivelNL staat centraal dat het aan de veehouder is om te beslissen hoe hij/zij het beste invulling kan geven aan weidegang op zijn/haar bedrijf.

A. Experimenteerruimte

Op basis van de antwoorden op onderstaande vragen dienen nieuwe doelen ontwikkeld en geconcretiseerd te worden voor het [Convenant Weidegang](#).

- Een SWOT-analyse van de mogelijkheden voor verschillende bedrijfstypen, regio's en grondsoorten om (meer) te weiden en de borging hiervan.
- Welke gevolgen heeft meer weiden voor het milieu, waaronder het klimaat en de biodiversiteit, en wat zijn de implicaties van de omgevingsvergunning?
- Hoe kunnen we bedrijven maximaal faciliteren om weidegang te stimuleren? Overweeg aspecten zoals ruilverkaveling, behoud van agrarische grond voor de agrarische sector, subsidie op kavelpaden, afrastering, en tunnels/oversteekplekken en mobiele melkapparatuur.
- Een kosten- en batenanalyse maken van meer weidegang.

Een van de denkrichtingen is de beloning op weidegang te differentiëren, hoe meer weidegang hoe meer beloning. Dit gesprek moet ook binnen het Convenant Weidegang gevoerd worden. ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af dat zij zich gezamenlijk zullen inzetten voor deze differentiatie en het terugverdienen van deze vergoeding in de markt door (gezamenlijk) gesprekken te voeren met (super)marktpartijen.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Ook marktpartijen zijn ondertekenaars van het Convenant Weidegang en hebben zich gecommitteerd bij te dragen aan het doel.

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit de experimenteerfase, opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt concreet in dat sprake is van gemiddeld minimaal 120 dagen per jaar weidegang met een minimum van 6 uur per dag. Jongvee krijgt minstens 100 dagen weidegang in 2 jaar.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het Convenant Weidegang, samen met alle gerelateerde inspanningen gericht op behoud en herstel van weidegang, heeft geleid tot een toename in het aantal melkveebedrijven dat hun koeien laat weiden. Zo worden melkveebedrijven die weidegang toepassen onder andere beloond in duurzaamheidsprogramma's.

Het doel van het huidige Convenant Weidegang – ten minste behoud van het percentage weidende bedrijven in 2012 van 81,2% – is bereikt. Alle 83 ondertekenaars van het convenant hebben zich gecommitteerd bij te dragen aan het doel. Na jaren van daling is dit percentage gestegen en heeft zich nu gestabiliseerd. Het aantal uren weidegang vertoont echter wel een neergaande trend. De sector wordt geconfronteerd met steeds veranderende omstandigheden, zoals het wegvallen van de derogatie en calamiteiten zoals de wolf, blauwtong en extreem

weer. Om deze dalende trend te doorbreken zijn nieuwe doelen en initiatieven vereist, ondersteund door betrokkenheid vanuit de markt en integrale regelgeving. Actuele cijfers over het weiden van koeien zijn te vinden in de jaarlijkse CBS-cijfers graslandgebruik en de [jaarlijkse sectorrapportage van het ZuivelNL-programma de Duurzame Zuivelketen](#).

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden. Samen streven de Dierenbescherming en ZuivelNL ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁷.

D. AMvB

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk. Het exacte aantal uren weidegang kan afhangen van de regio en de omvang van de huiskavel van een bedrijf. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. Voor ZuivelNL staat centraal dat het aan de veehouder is om te beslissen hoe hij/zij het beste invulling kan geven aan weidegang op zijn/haar bedrijf en dat keuze van het dier hierin meegenomen kan worden (bijvoorbeeld via vrij koeverkeer). De ruimte die de AMvB biedt, maakt het mogelijk voor marktconcepten invulling te geven aan de verschillende marktfragen.

2.3.2. Weiden jongvee

Ambitie

Alle bedrijven die hun melkkoeien weiden zullen ook hun jongvee weiden in 2030. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. Voor ZuivelNL staat centraal dat het aan de veehouder is om te beslissen hoe hij/zij het beste invulling kan geven aan weidegang op zijn/haar bedrijf.

A. Experimenteerruimte

Er zal worden ingezet op onderzoek gericht op het optimaliseren van weidegang, variërend over verschillende methoden voor jongvee, en de impact hiervan op zowel het welzijn als de gezondheid van de jonge dieren. Daarnaast wordt in kaart gebracht welke mogelijke effecten deze weidegang heeft op het milieu, inclusief aspecten als klimaat en biodiversiteit. Ook wordt bekeken hoe deze activiteiten de omgevingsvergunning kunnen beïnvloeden en op welke manier eventuele extra kosten terugverdiend kunnen worden. Do's en dont's rond weidegang van jongvee worden in beeld gebracht en gedeeld. De samenwerking bij deze analyses zal plaatsvinden tussen Stichting Weidegang, de Dierenbescherming en ZuivelNL.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

⁷ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die voortkomen uit de resultaten van het project. Het streefjaar hiervoor is indicatief 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau ten minste gelijk aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer in dat jongvee in de eerste 2 levensjaren voldoende (minstens 100 dagen) weidegang krijgt.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Voor jongvee geldt, net als bij melkvee, dat op een goede manier beweiden kan bijdragen aan een positief emotioneel welzijn (RDA). Daarnaast wordt het veelal verstandig geacht indien melkvee wordt geweid om jonge dieren ook weidegang aan te bieden. Het weiden van jongvee, waarbij de weideduur kan variëren al naar gelang de periode waarin een kalf geboren is, (zie info van de Stichting Weidegang ter zake⁸) is momenteel nog geen algemeen toegepaste standaard. ZuivelNL en de Dierenbescherming spreken af dat ze zich gezamenlijk willen inzetten voor het zoveel mogelijk stimuleren van het (goed) beweiden van jongvee. De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te voeren en partijen met elkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar ontwikkelt zij criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om indicatoren, instrumenten en adviezen aan haar leden beschikbaar te stellen. Samen streven de ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035⁹.

D. AMvB

Eindbeeld 2040: Koeien hebben zoveel weidegang als mogelijk gegeven de omvang van de huiskavel. Het exacte aantal uren weidegang kan variëren per regio. Al het jongvee wordt geweid, waarbij de weideduur kan variëren al naar gelang de periode waarin een kalf geboren is. De ambitie van de Dierenbescherming is dat op termijn alle dieren in de melkveehouderij kunnen weiden. Voor ZuivelNL staat centraal dat het aan de veehouder is om te beslissen hoe hij/zij het beste invulling kan geven aan weidegang op zijn/haar bedrijf en dat keuze van het dier hierin meegenomen kan worden (bijvoorbeeld via vrij koeverkeer). De ruimte die de AMvB biedt, maakt het mogelijk voor marktconcepten invulling te geven aan de verschillende marktfragen.

2.3.3. Doorontwikkelen stalhuisvesting

Ambitie

- Een stal waar koeien al hun natuurlijke gedragsbehoeften kunnen vervullen zoals geformuleerd door de RDA. Deze behoeften omvatten rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal

⁸ Handleiding jongvee weiden, Stichting Weidegang.
www.stichtingweidegang.nl/images/downloads/Brochure-Jongveeweiden.pdf

⁹ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

gedrag. Hoewel nestbouwgedrag geen gebruikelijke term is voor runderen, omvat natuurlijk gedrag rond afkalven het afzonderen van de kudde en het zoeken van een beschutte plek.

- Voor een optimale gezondheid moeten koeien goed kunnen lopen. Dit vereist een ondergrond die zowel stroef als schoon is, wat bijdraagt aan een goede klauwgezondheid van melkkoeien.
- Vanaf 2028 moet voor elke koe minstens 1 ligplaats beschikbaar zijn met afmetingen die passen bij het dier. Dit betekent dat koeien de mogelijkheid hebben om verschillende ligposities in te nemen, zoals borstligging, zijdeligging, het uitstrekken van een voorbeen.

A. Experimenteerruimte

De omslag naar stallen waar koeien vrij kunnen lopen, eten en liggen is nooit verplicht gesteld. In enkele decennia is de overgang gemaakt doordat melkveehouders de voordelen van dit type stal zagen. De omslag is dus voortgekomen uit intrinsieke motivatie en is tijdens natuurlijke investeringsmomenten tot stand gekomen (zie ontwikkeling bij praktijk). ZuivelNL en de Dierenbescherming zien 2 ontwikkelpaden voor deze aanpak. Voor deze ontwikkelpaden moet de AMvB ruimte geven.

1) Doorontwikkelen van de vrijloopstal - met ligboxen

Op dit moment houdt het overgrote deel van de melkveehouders zijn vee in zogenoemde ligboxenstallen. Door de jaren heen zijn deze stallen doorontwikkeld en steeds ruimer en diervriendelijker geworden. Maar ook deze stallen zijn nooit uitontwikkeld en er is ruimte voor verbetering. De inzet van ZuivelNL en de Dierenbescherming is om in een praktijkproject de bestaande ligboxenstal verder door te ontwikkelen. Beide partijen zetten zich ervoor in dat de uitkomsten van dit praktijkgerichte onderzoek/experimenteerruimte opgenomen worden in de Maatlat Duurzame Veehouderij. Uiteindelijk is het streven om zoveel mogelijk nieuwbouw en grote renovaties volgens deze Maatlat te realiseren.

2) Doorontwikkelen van de vrijloopstal - zonder ligboxen

Vrijloopstallen met uiteenlopende soorten ondergronden zijn zowel nationaal als internationaal al in gebruik. De uitdaging ligt in het vinden van het optimale materiaal en het creëren van voldoende ruimte en een efficiënte indeling, zodat de stallen – en in het bijzonder de vloeren – schoon en droog blijven. De hoge strooiselkosten worden genoemd als een barrière om met vrijloopstallen te starten. Het overschakelen op een melkveehouderij met een vrijloopstal zonder ligboxen betekent een grote verandering in het houderijsysteem en vergt nog verder onderzoek. Bij voorkeur weten we het vrijloopstalconcept zonder ligboxen zo door te ontwikkelen dat het op alle fronten overtuigend is, zodat net als in de jaren '80 en '90 de intrinsieke motivatie ontstaat bij melkveehouders om op een natuurlijk investeringsmoment naar een dergelijke stal om te schakelen.

In een eerste praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte worden gedurende 2 jaar met een beperkt aantal bedrijven (4 à 10) verschillende aspecten onderzocht, zoals bodemtype, dierenwelzijn inclusief diergezondheid, emissies, opschaalbaarheid, melkwaliteit, kosten, beschikbaarheid van grondstoffen etc. Daarna volgt een verbreding van 3 jaar met 20 à 30 bedrijven, bedoeld om een vertaalslag van de eerste lessen (do's en dont's) uit praktijkgericht

onderzoek/experimenteerruimte naar een concreet handelingsperspectief te maken. De deelnemende melkveehouders worden gecoacht bij de overstap naar het nieuwe stalsysteem. Belangrijk doel van deze verbreding is dat voor de brede groep melkveebedrijven voldoende concrete praktijkvoorbeelden beschikbaar komen, waarin men daadwerkelijk kan zien hoe dergelijke systemen in de praktijk werken bij vergelijkbare boeren en in de eigen regio. Daarnaast resulteert het project in een concrete beschrijving van voorwaarden voor de inrichting van de stal en het bijbehorende stal- en diermanagement, inclusief inzicht op hoofdlijnen in effecten op dierwaardigheid, emissies en economie. Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit de experimenteerfase, opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030. Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer concreet in:

- 1 ligplaats per koe, deze ligplaats moet verschillende ligposities mogelijk maken.
- Koeien moeten onbelemmerd kunnen eten.
- Vloeren zijn zacht en vervormbaar.
- Er is daglicht en doodlopende gangen worden vermeden.
- Er is voldoende ruimte voor alle dieren om vrij te kunnen bewegen.

Het uiteindelijke doel is een vrijloopstal of potstal te realiseren, met deels open zijwanden.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het bieden van goede huisvesting aan hun dieren is een vanzelfsprekendheid voor melkveehouders: ze zijn intrinsiek gemotiveerd omdat ze zelf voordelen voor de koeien zien. Toch bestaan er veel verschillende opvattingen over wat wel en niet goed (genoeg) is, en ontstaan er steeds nieuwe inzichten en mogelijkheden. Door de jaren heen is de huisvesting van melkvee aanzienlijk ontwikkeld en verbeterd. Tot eind jaren '70 stonden bijna alle melkkoeien en het jongvee aangebonden in grupstallen. In de jaren '80 en '90 vond een grote omslag plaats naar stallen waar koeien vrij rond kunnen lopen, eten en liggen in ligboxen.

Deze stallen zijn sindsdien voortdurend verder doorontwikkeld, waarbij de ruimte per dier om te lopen en te liggen steeds is toegenomen. Daarnaast zijn er stallen gekomen waar melkkoeien vrij kunnen rondlopen, eten en liggen zonder ligboxen, op verschillende soorten ondergrond. Hoewel deze vrijloopstallen zich ontwikkelen, is er in de huidige praktijk nog geen sprake van een brede omslag naar dit type stallen. Er leven nog vragen over de doorontwikkeling van deze huisvestingsvorm.

In het laatste decennium zijn ook veel ventilatoren en (roterende) koeborstels aan de stallen toegevoegd. Deze verbeteringen dragen bij aan het welzijn van de dieren door hun extra comfort en hygiëne te bieden.

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten opgenomen in zuivelkwaliteitssystemen. Alle melkveebedrijven worden tegenwoordig gecontroleerd op onder andere de volgende aspecten:

- De dieren hebben vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- De dieren verkeren in een goede voedingstoestand.
- De stallen zijn schoon en verkeren in goede staat, ter voorkoming van onder andere

verwonding van het vee.

- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor melkvee (inclusief droogstaande koeien), met een bezettingsgraad van maximaal 110%.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor jongvee, kalveren, overig rundvee.
- Het vee is schoon.
- Letsel of pijn wordt voorkomen, er is een zorgvuldige omgang met levende dieren.

Sinds 2016 wordt onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren, pinken en overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan een verhoogde bewustwording van de zorg voor laatstgenoemde groepen.

In aanvulling hierop bieden marktconcepten de ruimte om bepaalde marktfragen te kunnen bedienen.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase, door gesprekken te faciliteren en partijen met elkaar te verbinden, en in haar rol als keurmerkeigenaar ontwikkelt zij criteria, indicatoren en instrumenten. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om indicatoren, instrumenten en adviezen aan haar leden beschikbaar te stellen. Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁰.

D. AMvB

Ligplaats

In het contourendocument van de minister staat 1 ligplaats per koe per 2026. ZuivelNL en de Dierenbescherming willen dat per 2028 minimaal 1 ligplaats per koe beschikbaar is. Dit is in overeenstemming met het vervangingsritme van melkvee; dit voorkomt dat dieren vroegtijdig worden geslacht. De afmetingen van de ligplaatsen moeten passen bij de grootte van de koe. Daarbij moet zij de vrijheid hebben om verschillende ligposities aan te nemen, zoals borstligging, zijdeligging, gestrekt voorbeen.

Omdat er vele typen ligboxen zijn, leent de beschrijving van de uitvoering van ligboxen zich bij uitstek voor een gids voor goede praktijken.

Schone en droge vloeren

Eindbeeld 2040: Alle koeien worden gehouden op niet gladde indrukbare vloeren die zorgen voor een goede drukverdeling op de klauwen, wat bijdraagt aan hun welzijn en gezondheid. Vanaf 2026: ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het erover eens om natuurlijke momenten te gebruiken om investeringen te doen. Zo wordt bij renovaties van stallen, investeringen in emissie beperkende vloeren en nieuwbouw, bij melkvee gekozen voor een zachte (indrukbare) niet gladde ondergrond. Hierbij wordt de normale afschrijftijd meegenomen voor zowel de bestaande als de te vervangen vloer en voor de nieuwe vloer.

¹⁰ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

Vereisten voor implementatie:

- Onderzoek: naar aanleiding van praktijkonderzoeken zal verder onderzoek nodig zijn om de optimale specificaties en voordelen van deze vloeren vast te stellen.
- Financiële ondersteuning: Om de extra kosten van de investering in zachte, indrukbare, droge, niet gladde vloeren te dekken, zijn financiële tegemoetkomingen essentieel. Als een versnelling wenselijk is, kan overwogen worden een stimulerings- of investeringsregeling op te zetten.

2.3.4. Aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren

Ambitie

Er is een aparte afkalfruimte. Er is een afzonderingsruimte beschikbaar voor zieke dieren.

A. Experimenteerruimte

Er is geen onderzoeksvraag gedefinieerd voor aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren. Het is algemeen geaccepteerd dat dit nodig is, Zie ook het stukje onder C.

A.1. Praktijkgericht onderzoek droge koeien

Gezien de toenemende aandacht voor de transitiefase van koeien, wordt aanbevolen om droge koeien niet in een afgescheiden gedeelte van de stal met ligboxen te plaatsen, maar in een specifiek deel op stro of zand zonder ligboxen. Dit specifieke deel moet ook voorzien zijn van een uitloop die direct aan de stal grenst.

Wat zijn de effecten van deze maatregel op het melkveebedrijf? Brengt deze maatregel extra kosten of opbrengsten met zich mee en hoe kunnen die extra kosten worden terugverdiend?

- Een programma van eisen waaraan een specifieke binnenruimte en uitloop voor droge koeien zouden moeten voldoen.
- Een indicatie wat er bij ver- of nieuwbouw komt kijken voor het realiseren van een aparte stalruimte en uitloop.
- Een indicatie van de financiële lasten en baten.
- Onderzoek naar de mogelijke milieueffecten van een nieuwe of aangepaste stalruimte en uitloop, en de implicaties voor de Omgevingsvergunning.
- Een voorstel voor het doorberekenen van deze basisvoorziening in de melkprijs.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Binnen verschillende marktconcepten worden criteria opgenomen die gericht zijn op het creëren van een aparte afkalfruimte en afzonderingsruimte voor zieke dieren en worden bevindingen en criteria voortkomend uit het praktijkonderzoek/experimenteerruimte droge koeien opgenomen. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Dit houdt onder meer concreet in:

- De stal beschikt over een aparte, ingestrooide ruimte die dient als ziekenstal en afkalfstal. In de ziekenstal is wel visueel contact maar geen fysiek contact mogelijk met ander rundvee. Het is niet noodzakelijk dat de ziekenstal permanent aanwezig is; deze kan ook tijdelijk worden ingericht wanneer er een ziek dier is dat van de kudde gescheiden moet worden.
- Droge koeien krijgen extra ruimte, zodat ze optimaal kunnen bewegen en rusten.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Op de meeste melkveebedrijven, en verplicht in veel kwaliteitsprogramma's van zuivelverwerkers, zijn (ingestroomde) afzonderingsruimtes voor zieke dieren aanwezig.

Doel is dat bij nieuwbouw en grote renovatie voldoende ruime afkalfgelegenheid gerealiseerd wordt, waarbij koeien zicht houden op de rest van de kudde. Daarnaast moet op het bedrijf de mogelijkheid zijn om zieke koeien (met besmettingsgevaar) indien nodig tijdelijk op een andere plek (dan de afkalfstal) te huisvesten.

Als een versnelling wenselijk is, kan overwogen worden een stimulerings- of investeringsregeling op te zetten.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om normen voor de afkalfstal en ziekenstal uit marktconcepten over te nemen in praktijk/ kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2030¹¹.

Daarnaast is het streven om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹².

D. AMvB

Er is per 2026 de mogelijkheid in de stal om dieren te kunnen afzonderen bij afkalven (minimaal visueel contact met koppel) en ziekte. De afmetingen en verschillende ondergronden kunnen nader gespecificeerd worden in de gids voor goede praktijken.

2.3.5. Groepshuisvesting jonge kalveren

Ambitie

ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het er gezamenlijk over eens dat individueel huisvesten van kalveren voor een periode langer dan 14 dagen bij een goede gezondheid onwenselijk is.

De Dierenbescherming is daarbij van mening dat het niet nodig hoeft te zijn om langer dan 7 dagen (of minder) kalveren individueel te huisvesten. Dit op voorwaarde van onder andere gepast management en na goede biestopname.

A. Experimenteerruimte

In een praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte kan de huisvesting van jonge kalveren verder worden ontwikkeld, waarbij verschillende belangrijke aspecten worden meegenomen.

¹¹ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

¹² Daarnaast is het streven om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035.

Dit omvat onder andere het dierenwelzijn, waaronder gezondheid van kalveren, de milieu-impact en de effecten van de maatregel op het melkveebedrijf. Daarnaast worden ook de extra kosten en opbrengsten, evenals de terugverdientijd van deze kosten meegenomen. Er is behoefte aan onderzoek naar zaken zoals:

- Op welke leeftijd wordt aanbevolen om kalveren in groepen te plaatsen (bijvoorbeeld vanaf 5 tot 14 dagen)? Wat is het maximale leeftijdsverschil tussen kalveren in een groep om ziekteoverdracht en voercompetitie te minimaliseren? Heeft een melkveebedrijf altijd 2 of meer kalveren beschikbaar om bij elkaar te zetten?
- Hoe kan besmetting van jonge kalveren met ziektes zoals IBR, salmonella, Para TBC, Cryptosporidium worden voorkomen? Is het noodzakelijk om eenlingboxen als achtervang beschikbaar te hebben in geval van besmetting?
- Kunnen kalveren buiten worden gehouden in een zandbak, als er een schuilhut aanwezig is om bescherming te bieden tegen hitte, regen en kou?
- Wat zijn de kosten verbonden aan het vervangen van eenlingboxen door groepshokken?
- Wat zijn de voordelen van het gebruik van groepshokken en een kalverdrinkautomaat of kalverdrinkbar, in plaats van afzonderlijke hokjes schoonmaken en instrooien en afzonderlijke drinkemmers schoonmaken en vullen?

Naast het verzamelen van ervaringen dient deze informatie ook om gericht vervolgonderzoek te kunnen uitvoeren. De ervaringen zullen vanaf het eerste kwartaal 2025 worden verzameld. Vervolgens wordt bekeken welke onderzoeksvragen nog openstaan en welk onderzoek op basis daarvan gestart moet worden.

Hiervoor wordt in 2025 een project opgezet.

B. Marktconcepten

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om normen voor de huisvesting van jonge kalveren uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten. Een indicatief streefjaar hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Concreet houdt dit in:

- Kalveren mogen tot 14 dagen in eenlinghuisvesting worden gehouden, waarbij ze wel contact met soortgenoten hebben. In bepaalde gevallen, zoals bij kalveren die naar de kalverhouderij gaan, kan deze periode onder voorwaarden verlengd worden tot 28 dagen.
- Oudere kalveren worden in groepen gehouden in een omgeving op stro.
- Het doel is om jonge kalveren in groepen op stro te huisvesten, in een klimaat gecontroleerde omgeving die is afgestemd op hun specifieke eisen. Na een overgangstermijn worden kalveren vanaf 5 dagen leeftijd gehouden in groepen van minstens 2 dieren.

De huidige criteria voor eenlinghuisvesting zullen worden herzien en aangepast aan de Algemene Maatregel van Bestuur als de maximale periode wordt verkort tot minder dan 14 dagen.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

In de praktijk zijn verschillende basisvereisten opgenomen in zuivelkwaliteitssystemen. Alle melkveebedrijven worden tegenwoordig gecontroleerd op onder andere de volgende aspecten:

- De dieren hebben vrije toegang tot drinkwater en ruwvoer van goede kwaliteit.
- De dieren verkeren in een goede voedingstoestand.
- De stallen zijn schoon en verkeren in goede staat, ter voorkoming van onder andere verwonding van het vee.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor melkvee (inclusief droogstaande koeien), met een bezettingsgraad van maximaal 110%.
- Er zijn voldoende overkapte ligplaatsen, vrij toegankelijk voor jongvee, kalveren, overig rundvee.
- Het vee is schoon.
- Letsel of pijn wordt voorkomen, er is een zorgvuldige omgang met levende dieren.

Sinds 2016 wordt onderscheid gemaakt tussen melkkoeien (inclusief droge koeien) en kalveren, pinken en overig rundvee. Deze opsplitsing draagt bij aan een verhoogde bewustwording van de zorg voor laatstgenoemde groepen.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden. Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte rond huisvesting van jonge kalveren op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar hiervoor is indicatief gesteld op 2035¹³.

D. AMvB

ZuivelNL en de Dierenbescherming zijn het erover eens dat het langer dan 14 dagen individueel huisvesten van kalveren bij goede gezondheid onwenselijk is. Ze stellen voor dat dit privaot of publiek bekrachtigd kan worden.

Eindbeeld 2040: kalveren worden in groepen voor minstens 28 dagen op het geboortebedrijf gehouden op stro of ander materiaal met wetenschappelijk aangetoonde vergelijkbare eigenschappen. Dit kan in een gids voor goede praktijken worden opgenomen.

De bevindingen uit onderzoeken naar eerder in groepshuisvesting plaatsen van kalveren worden beschreven in de gids voor goede praktijken. Daarin worden ook uitzonderings-situaties genoemd waarbij het, om gezondheidsredenen, noodzakelijk kan zijn om kalveren langer individueel te huisvesten.

¹³ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegeen.

2.3.6. Voldoende thermisch comfort

Ambitie

Thermisch comfort realiseren door het voorkomen van hitte- en koudestress. De dieren hebben daartoe keuzevrijheid.

A. Experimenteerruimte

In praktijkgericht onderzoek wordt onderzocht welke aanpak het beste kan zorgen voor voldoende thermisch comfort. Dit betekent dat er oplossingen worden gezocht om zowel hitte- als koudestress te voorkomen.

B. Marktconcepten

Indicatief streefjaar 2030: Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent.

Onder meer betekent dat:

Bij temperaturen en luchtvochtigheidsomstandigheden die hittestress kunnen veroorzaken, is een plan van aanpak opgesteld voor alle diercategorieën. Dit plan beschrijft de te nemen maatregelen om de dieren te beschermen en hun welzijn te waarborgen. Enkele voorbeelden van deze maatregelen zijn het aanbrengen van isolatie, plaatsen van extra ventilatoren en het gebruik van watervernevelaars. Deze voorzieningen helpen om een koelere en comfortabelere omgeving voor de dieren te creëren, waardoor de risico's van hittestress en koudestress aanzienlijk worden verminderd.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Indicatief streefjaar 2035¹⁴: uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte worden opgenomen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in kwaliteitssystemen.

D. AMvB

Elke melkveehouder heeft uiterlijk in 2026 een klimaatadaptatieplan als onderdeel van het bedrijfsgezondheidsplan. Dit plan omvat diverse maatregelen die specifiek gericht zijn op het realiseren van thermisch comfort.

2.4. Goede gezondheid

Ambitie

Een goede gezondheid waarborgen, en pijn voorkomen (ook qua verwondingen door soortgenoten).

¹⁴ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wege(n).

A. Experimenteerruimte

ZuivelNL en de Dierenbescherming overleggen over mogelijke samenwerking bij toekomstig praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op dit onderwerp.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen. Indicatief streefjaar hiervoor is 2030. Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Om de vrijheid van ondernemerschap aan te moedigen en te concurreren in de markt werkt de melkveehouderij met de kritische prestatie-indicatoren-methodiek in plaats van maatregelen. Binnen het ZuivelNL-programma Duurzame Zuivelketen is als doel gesteld het continu verbeteren van diergezondheid met als subdoelen/KPI's:

- Levensduur verantwoord verlengen: In 2030 heeft 90% van de melkveebedrijven minimaal een levensduur van het sectorgemiddelde in 2018.
- Goede zorg voor jongvee/jonge dieren; goede zorg voor kalveren: In 2030 heeft 90% van de melkveebedrijven een KalfOK-score hoger dan 75.
- Verantwoord diergeneesmiddelengebruik: aandeel melkveebedrijven onder SDA-actiewaarde, met als doelstelling handhaven huidige niveau van 99%.
- Op alle melkveebedrijven wordt dierenwelzijn continu gemonitord door de melkveehouder. In samenwerking met de zuivelonderneming wordt dit aantoonbaar gemaakt via de Welzijnsmonitor.

De voortgang hierop wordt gerapporteerd via de jaarlijkse [sectorrapportage](#).

In de praktijk is een aantal basisvereisten in zuivelkwaliteitssystemen opgenomen. Alle bedrijven worden nu gecontroleerd op o.a. de volgende aspecten:

- Verplichte deelname aan onderzoek naar de dierziekten BVD, IBR, leptospirose, paratuberculose en salmonella en voldoen aan een minimale gezondheidsstatus ten aanzien van deze ziekten.
- Deelname aan [KoeMonitor](#) (of gelijkwaardig als door zuivelonderneming aangeboden). KoeMonitor bestaat uit 3 onderdelen: KoeAlert, KoeData en KoeKompas incl. WelzijnsMonitor.
- Een-op-een relatie met een geborgde dierenarts.
- Aanwezig zijn van minimaal jaarlijks geüpdatet bedrijfsgezondheidsplan en een bedrijfsbehandelplan.
- Het gebruik van diergeneesmiddelen wordt vastgelegd in een nationale database en voor alle bedrijven wordt over het gebruik van antibiotica de DDDAF berekend. Bij overschrijding van de actiewaarde DDDAF (opgesteld door SDA) vindt een evaluatie van het bedrijfsbehandelplan plaats.
- Er vindt geen preventief gebruik van antibiotica plaats en er worden alleen voor runderen toegestane middelen toegepast of middelen die zijn voorgeschreven door de 1-op-1-dierenarts of zijn/haar vervangers.
- Er vindt dierziekte- en diergeneesmiddelenadministratie plaats.
- Materialen voor toediening van diergeneesmiddelen zijn in goede staat.
- Afzonderingsruimte beschikbaar voor zieke dieren.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria, indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in duurzaamheidsprogramma's en/of zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in kwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁵.

D. AMvB

Er wordt op dit moment gewerkt aan een AMvB voor IBR en BVD.

2.5. Natuurlijk gedrag

Volgens de RDA wordt 'Natuurlijk gedrag' mogelijk gemaakt wanneer dieren voldoende mogelijkheden hebben om essentiële natuurlijke gedragingen te vertonen en hun behoeften te vervullen. Deze gedragingen omvatten rusten, eten en drinken, mesten en urineren, zelfverzorging, exploratie, sociaal gedrag, thermoregulatie, veiligheid, gezondheid, beweging, reproductie, seksueel gedrag, nestbouwgedrag en maternaal gedrag.

2.5.1. Kalf bij de koe

Ambitie

Meer inzicht en kennis vergaren over hoe het langer houden van het kalf bij de koe in samenhang met de andere principes van de RDA bijdraagt aan de positieve emotionele toestand. De Dierenbescherming ziet op termijn graag het kalf voor ten minste 3 maanden bij de koe.

A. Experimenteerruimte

Er is nog maar zeer beperkte ervaring opgedaan met het houden van kalf bij de koe, zowel wat betreft de duur van deze periode als de manier van scheiden. In Nederland zijn ongeveer 45 melkveehouders die hiermee experimenteren. De samenleving stelt echter wel steeds hogere eisen aan het welzijn van dieren, waarbij een groeiende vraag is naar het langer bij elkaar houden van kalf en koe. Het langer bij de koe houden van het kalf biedt de mogelijkheid om maternaal gedrag te vertonen. Om te beoordelen hoe het verlengd samenhouden van kalf en koe, in combinatie met de andere principes van de RDA, bijdraagt aan de positieve emotionele toestand van kalf en koe, is praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte noodzakelijk.

Het praktijkgerichte onderzoek/experimenteerruimte heeft als doel om inzicht te krijgen in de effecten van het houden van kalf bij de koe op het melkveebedrijf.

- Er zal worden geëxperimenteerd op een aantal praktijkbedrijven met verschillende bedrijfsvoeringen. Dit om te bepalen wat de meest effectieve inrichting en werkwijze is, en hoe de kansen en risico's het beste kunnen worden beheerd.

¹⁵ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegeen.

- Hierbij wordt onderzocht of de maatregel extra kosten of opbrengsten met zich meebrengt en hoe eventuele extra kosten kunnen worden terugverdiend. Ook de gevolgen voor arbeidsomstandigheden worden in kaart gebracht.
- Er wordt nagegaan wat de gevolgen zijn voor het milieu en de omgevingsvergunning.
- Mogelijkheden worden bekeken voor financiële compensatie en/of deelname aan een concept zoals Kalverliefde-melk.
- Een handleiding met do's en dont's wordt opgesteld.

Het grootste gedeelte van de melkveehouders heeft nog veel vragen over het langer bij de koe houden van het kalf. In deze praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte wordt onderzocht hoe stallen, zowel nieuwe als bestaande, aangepast kunnen worden om kalveren een periode bij de koe te laten blijven. Hierbij wordt nadrukkelijk gekeken naar het benodigde management. Daarnaast moet ervaring worden opgedaan met de optimale duur van de periode dat kalveren bij de koe blijven en de beste manier voor het scheiden van koe en kalf.

Monitoring moet integraal gebeuren, wat betekent dat gekeken wordt naar het totale effect op dierwaardigheid volgens de 6 RDA-principes. Het is essentieel om stap voor stap te werken en te leren. Veehouders moeten intrinsiek gemotiveerd zijn om kalveren bij de koe te houden en deze verandering succesvol door te voeren. Hun successen en leermomenten zullen gedeeld worden binnen de verbredingsfase, die aandacht besteedt aan deze kennisuitwisseling. Het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte omvat minimaal 4 bedrijven en moet binnen 4 jaar gerealiseerd zijn, met een start in 2025 en voltooiing uiterlijk in 2030.

Het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte is bedoeld om te testen wat wel en niet werkt. Als de resultaten voldoende handvatten bieden voor een verdere ontwikkeling, kan het project worden uitgebreid met een verbreding, waarin meer bedrijven betrokken worden om de concepten breder te testen en verder te ontwikkelen. Het is ook belangrijk om de markt goed in balans te houden. De precieze uitwerking van het praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, inclusief financiering en de rolverdeling tussen overheid, de Dierenbescherming en ZuivelNL, moet nog verder ingevuld worden.

B. Marktconcepten

Binnen diverse marktconcepten worden bevindingen en criteria, voortkomend uit praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte, opgenomen. Indicatief jaartal hiervoor is 2030.

Voor de Dierenbescherming is het niveau minstens gelijkwaardig aan 1 ster Beter Leven keurmerk of equivalent. Daarin zijn maatregelen opgenomen over biest, maar er is op 1 ster niveau geen sprake van kalf bij de koe voor een langere termijn. Op 3 sterren niveau is het nu nog een aanbeveling, gewerkt wordt aan onderzoek om koe-kalfcontact toepasbaar te maken.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Er zijn geen basisvereisten in zuivelkwaliteitssystemen opgenomen. In marktconcepten zijn wel ontwikkelingen. Bij een deel van de consumenten is vraag naar kalf bij de koe.

De Dierenbescherming heeft een verantwoordelijkheid in deze fase door gesprekken te faciliteren, partijen met elkaar te verbinden en in haar rol als keurmerkeigenaar criteria,

indicatoren en instrumenten te ontwikkelen. ZuivelNL heeft een verantwoordelijkheid om haar leden indicatoren, instrumenten en adviezen aan te bieden.

Samen streven ZuivelNL en de Dierenbescherming ernaar om de uitkomsten van praktijkgericht onderzoek/experimenteerruimte op te nemen in marktconcepten, die vervolgens moeten worden geïntegreerd in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen is indicatief gesteld op 2035¹⁶.

D. AMvB

2040: Het eindbeeld is dat kalveren langer bij de koe blijven.

2.5.2. Vachtverzorging

Ambitie

Dieren moeten in staat zijn hun vacht te verzorgen.

A. Experimenteerruimte

Er is geen onderzoek gedefinieerd.

B. Marktconcepten

In verschillende marktconcepten zijn criteria opgenomen voor vachtverzorging.

Voor de Dierenbescherming geldt dat het niveau ten minste gelijk moet zijn aan 1 ster van het Beter Leven keurmerk of equivalent. Onder meer betekent dat dat alle dieren, inclusief jongvee en droge koeien, toegang moeten hebben tot een schuurvoorziening om vachtverzorgingsgedrag toe te passen, een goed voorbeeld hiervan is een schuurborstel. Voor lacterende koeien zijn dit automatisch roterende koeborstels.

C. Praktijk, duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen

Het streven is om de normen voor vachtverzorging uit marktconcepten te integreren in duurzaamheidsprogramma's en zuivelkwaliteitssystemen. Het streefjaar voor implementatie is gesteld op 2026¹⁷.

D. AMvB

Per 2026 hebben koeien de mogelijkheid tot vachtverzorging, bijvoorbeeld door beschikbaarheid van voldoende koeborstels.

¹⁶ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

¹⁷ Er wordt expliciet vermeld dat de inschattingen over het moment van implementatie van bepaalde stappen in de markt, duurzaamheidsprogramma's of zuivelkwaliteitssystemen indicatief zijn. De voortgang wordt gemonitord door de beoogde autoriteit, ZuivelNL en de Dierenbescherming, waarbij ZuivelNL en de Dierenbescherming de verkregen informatie wegen.

3. Randvoorwaarden

Randvoorwaarden waaronder melkveehouderij en zuivelverwerkers stappen kunnen zetten¹⁸

Om de beschreven stappen te kunnen zetten zal voldaan moeten worden aan randvoorwaarden en voorwaardelijkheden. Deze worden ook benoemd in de adviezen van de Zienswijze Dierwaardige Veehouderij van de RDA. Binnen het Convenant dierwaardige veehouderij worden randvoorwaarden opgesteld en daar worden afspraken over gemaakt. Als de bij een stap horende randvoorwaarden niet ingevuld zijn, kan de stap niet worden gezet. Zie ook de paragraaf over monitoring. Dit zijn de volgende randvoorwaarden:

- a. De ontwikkeling naar een dierwaardigere veehouderij vraagt om aanpassingen van veehouderijsystemen en bij andere schakels in de keten. Daarbij gelden de volgende randvoorwaarden:
 - I. Een veehouder moet aanpassingen kunnen doen, passend bij de afschrijvingstermijn van het bedrijf en binnen zijn natuurlijk investeringsritme of binnen de facetten die de markt hem biedt. Als de ontwikkeling sneller moet verlopen, moet de veehouder financiële tegemoetkoming ontvangen om de gewenste stap te kunnen maken. Hierbij is het belangrijk om de gemiddelde normen van financiële resultaten binnen de sector te hanteren. Hierbij worden de KWIN-normen gehanteerd;
 - II. Een veehouder moet uit onafhankelijk, deskundig praktijkgericht onderzoek de zekerheid kunnen ontlenuen dat de benodigde aanpassingen in zijn bedrijf, eventueel na een invoerings- en gewenningsperiode, tot het gewenste effect leiden. Zonder dat dit gepaard gaat met problemen in zijn bedrijfsvoering;
 - III. Een veehouder moet de aanpassingen in het kader van dierwaardigheid van tevoren kunnen toetsen op integraliteit met andere dossiers als stikstof en klimaat. Hierbij worden eventuele trade-offs in beeld gebracht en kan de veehouder een verantwoorde en duurzame keuze maken;
 - IV. Een veehouder moet de mogelijkheid houden om op meerdere manieren tot het doel te komen waarmee handelingsperspectief blijft bestaan voor de veehouder en mogelijkheid voor innovatie openblijft;
 - V. Voor regelgeving die boven het EU-level playing field gaat, wordt een impactanalyse gedaan. En worden in publiek-private afstemming oplossingen gezocht voor risico's en meerkosten;
 - VI. Een veehouder moet een vergunning kunnen krijgen: Onder meer omgevingsvergunning N2000-vergunning en vergroten van bouwblok voor de benodigde aanpassingen van zijn bedrijf;

¹⁸ Bron: Convenant dierwaardige veehouderij

- VII.** Een veehouder moet de financiering van de benodigde aanpassingen rond kunnen krijgen;
- VIII.** Een veehouder moet de getroffen aanpassingen in zijn bedrijf kunnen terugverdienen uit de markt door afzet voor een zodanige prijs en periode, passend bij een natuurlijk investeringsritme per sector. Zodat een structureel rendabele exploitatie geborgd is, bijvoorbeeld door:
- afzetzekerheid en deelname aan een zogenoemde 'dedicated supply chain';
 - en/of bescherming van afspraken in het kader van artikel 210bis van de Europese Gemeenschappelijke Marktverordening van landbouwproducten;
 - en/of doordat import uit derde landen en inkoop van dierlijke producten van dieren die niet in gelijkwaardige systemen zijn gehouden geweerd worden. Hetzij door de overheid en/of door afspraken met inkopers van retail en foodservice;
 - en/of doordat vaststaat dat de aanpassingen onderdeel worden van EU-regelgeving, waarmee een nieuw level playing field voor de EU-markt ontstaat;
 - en/of doordat de markt het vraagt;
 - en/of doordat geen belemmering plaatsvindt rond prijsfluctuaties i.v.m. vierkantsverwaarding.
- IX.** Een veehouder moet de zekerheid hebben dat de overheid bij invoering van nieuwe afspraken en regels een overgangsregeling hanteert die hem de tijd geeft conform de in de sector geldende financieringsnormen (KWIN: Kwantitatieve Informatie Veehouderij, jaarlijkse uitgave WUR) eerst eerder gedane investeringen terug te verdienen, of dat de overheid hem financieel ondersteunt met versnelde afschrijvingen, afkoop hiervan of meerkostenvergoedingen;
- X.** Bij de overgang naar een diergericht ontworpen veehouderij moeten veehouders toegang hebben tot financiële mogelijkheden zoals: investeringssubsidies, investeringsafspraken en -bijdragen van derden (bijvoorbeeld NGO's), versnelde afschrijvingen, fiscale regelingen (MIA/Vamil) en overheidsgarantie.
- b.** Veehouders die uit ondernemerschap besluiten om het bedrijf te beëindigen, moeten hierbij financieel ondersteund worden en niet belast met onnodige investeringen.
- c.** De veehouderijproducten moeten voorzien zijn van een kenteken of label waardoor consumenten het niveau van dierenwelzijn bij hun product-aankopen en foodservice-keuzes, kunnen herkennen.
- d.** De voorwaarden voor alle systeempartners in de voedselketen moeten op een gelijkelijke manier in wet- en regelgeving opgenomen worden en spelen een gelijkelijke rol bij de monitoring.

VOORWAARTS MARS NAAR EEN DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ

6 dec 2023

PLAN VAN AANPAK KOPLOPERS - CONVENANT DIERWAARDIGE VEEHOUDERIJ

In 1996 werden ingrepen bij dieren verboden, in 2002 beloofde een eerste kabinet om een transitie naar een meer natuurlijke veehouderij in te zetten. In 2021 werd de Vernieuwde Wet Dieren, ofwel het Amendement Vestering aangenomen. Dit Amendement zegt dat dieren hun natuurlijk gedrag mogen vertonen, en dat de huisvesting geen goede reden is om ingrepen nog langer toe te staan. Deze wet is vertaald door de Raad van Dieraangelegenheden in zes principes. In het regeerakkoord van het laatste kabinet Rutte is besloten om de wet om te zetten in een Convenant Dierwaardige Veehouderij. Binnen dit convenantsproces praten diersectoren al ruim een jaar met Dierenbescherming, markt en overheid over een plan van aanpak om in 2040 tot een dierwaardige veehouderij te komen.

Caring Farmers, een stichting met 350 aangesloten boeren van allerlei pluimage, is aangesloten bij dit proces omdat de uitvoering van de Wet Dieren 100% past binnen de doelstelling van de stichting: een natuurinclusieve kringlooplandbouw waar de biodiversiteit ieder jaar toeneemt, alle dieren buitenlopen en boeren hun klanten steeds beter kennen.

De gehele Nederlandse veehouderij dierwaardig in 2040 is een grote opgave, maar eentje waar de Nederlandse maatschappij voor heeft gekozen en eentje die we als Caring Farmers en Biohuis omarmen en waarin we een voorloperspositie willen innemen. Dat willen we omdat die rol bij ons past, omdat elke transitie voorlopers nodig heeft en omdat we onze eigen boeren die kans willen geven.

Het convenantsproces is opgeknipt in delen: eerst de huisvesting, daarna fokkerij, slacht en transport. Caring Farmers wil met al deze onderdelen aan de slag. Het Koplopersplan beoogt om in 2030 10% van de Nederlandse markt te bedienen met dierwaardige producten; dierwaardig volgens de [zes principes](#) van de Raad van Dieraangelegenheden én volgens de invulling daarvan zoals gesteld '[dierinhoudelijke toets](#)' van de wetenschappelijke raad die het convenantsproces ondersteunt.

Dit plan is mede tot stand gekomen met en wordt ondersteund door de Dierenbescherming, Louis Bolk Instituut, het Biodynamische keurmerk Demeter, Bionext en vele boeren.

Dit plan is aanvullend op en [werkt samen](#) met het plan van Biohuis/Bionext: '[Biologisch wordt mainstream](#)'. De biologische sector is bewezen en gecertificeerde koploper in het duurzaam produceren van voedsel. Waar de Caring Farmers samen met gangbare en biologische boeren wil pionieren en een versnelling inzetten, neemt Biohuis de belangrijke rol op zich om dierwaardigheid te borgen in het Nederlandse EKO en internationale biologische keurmerk.

DE VOORLOPERS ZIJN ER, LATEN WE GAAN LOPEN

In 2030 10% dierwaardig in de supermarkt

Een dierwaardige veehouderij, niet enkel een dierwaardige huisvesting, maar ook fokkerij, transport en slacht is een grote uitdaging. Maar als we als maatschappij in 2040 een 100% dierwaardige veehouderij willen, dan is het belangrijk om snel aan de slag te gaan, en samen met alle koplopers die willen het wiel te gaan uitvinden. En nog belangrijker: om dit uit de niche te halen zodat we een realistisch voorbeeld gaan vormen voor het peloton, en om voldoende draagvlak te gaan creëren onder burgers. Daarom willen we op weg naar een marktpercentage van 10% dierwaardig in 2030.

Dit betekent 10% van de zuivelconsumptie van boerderijen waar de kalveren bij de koe blijven en de dubbeldoelkoeien met hoorns grazen in kruidenrijke weilanden. 10% van alle eierverkoop komt van dubbeldoelkippen: kippenrassen waarvan de hennen eieren leggen en de haantjes en oude leghennen worden verkocht als vlees. 10% van de varkensvleesconsumptie komt van boerderijen waar alle varkens toegang hebben tot een modderpoel. Waar 10% van al het vlees, eieren, zuivel geproduceerd wordt met de allerbeste slachtmethoden, zo kort mogelijk transport en met een leven waarin het dier echt wat te beleven had.

Dit is een gigantische opgave om in zes jaar te bereiken, niet alleen voor de boer maar voor de hele maatschappij. Boeren gaan hun stallen verbouwen en hun bedrijfsvoering aanpassen, we schakelen om naar dubbeldoeldieren, transporten worden korter, slachterijen passen hun methodes aan, de supermarkt koopt anders in, de verwerkende industrie verwaardt het gehele dier en de consument gaat de eerlijke prijs betalen voor een beter stukje vlees, doosje eieren of liter melk.

En dat is nog niet alles: instanties leren primair naar het gedrag van het dier te kijken, net zoals de dierenarts, de agrarische opleiding, boer en erfbetreder. We gaan het dier weer zien als individu met een intrinsieke waarde en gaan zorgen dat deze een dierwaardig leven leidt.

Wat zijn koplopers?

Onder koplopers op het vlak van dierenwelzijn verstaan wij al die boeren die al op een eerder moment en op eigen initiatief besloten om hun dieren een beter leven te geven: ze sloten zich aan bij een keurmerk zoals Beter Leven 2 of 3 sterren, biologisch of biodynamisch en de vele kleinschalige buitenhouders (bv kipcaravanhouders, buitenvarkenshouders – te klein voor een keurmerk maar met oog voor het dier). Of het zijn gangbare boeren die zich onderscheiden op dierenwelzijnsvlak en zich om die reden aansloten bij Caring Farmers. Wat al deze boeren verbindt, is dat dierenwelzijn als cruciaal onderdeel zien van een volhoudbare veehouderij. Zij streven een kringloop na van dier, mest, bodem en gewas, met daaraan verbonden zaken als uitloop van de dieren, goed bodembeheer, biodiversiteit, een leefbaar platteland en planeet en afzet in hechte ketens. Deze boeren vinden elkaar onder andere in het [Groenboerenplan](#).

Uiteraard is elke boer die een koplopersfunctie wil gaan vervullen van harte welkom om aan te sluiten bij dit plan. Caring Farmers beperkt zich niet tot een keurmerk en verwelkomt alle boeren met dierwaardige ambities!

Wat is er nodig?

Koplopers en pioniers die de wetenschap willen volgen en dierwaardig willen worden of blijven, hebben volgens ons een vijftal zaken nodig:

1. stimulerende regelgeving
2. innovatiebudget
3. een plek in het schap en folder
4. een kennisagenda
5. voorlichting.

Zie hieronder korte samenvatting van deze vijf punten, en verder in 4 bijlagen voor meer informatie over remmende factoren in de regelgeving en welke verbeteringen we willen doorvoeren voor kippen, koeien en varkens.

1. Stimulerende regelgeving:

Naast een langetermijn visie en helder kaders, vragen we om passende regelgeving die de koplopers ondersteunt en alle ruimte biedt om te innoveren en extensiveren. De meeste regelgeving, administratie, vergunningstrajecten en kosten zijn nu ingericht op de gangbare veehouderij, om die binnen milieukaders te dwingen.

De natuurinclusieve veehouderij heeft andere regelgeving nodig dan de huidige: heldere ecologische kaders en basisprincipes. Koplopers zijn creatieve ondernemers die zullen floreren als hobbels worden weggenomen.

Creëer financiële prikkels, zoals subsidies en belastingvoordelen, voor boeren die al duurzaam werken en minder ecologische schade aanrichten. En help boeren die willen overstappen naar natuurinclusieve kringlooplandbouw of biologische landbouw en voor bedrijven die natuurinclusieve en/of biologische producten verwerken of verkopen.

Sturen op uitstoot per kilo, leidt tot intensivering. Sturing op uitstoot per hectare leidt tot extensivering. Beloon goed gedrag met financiële prikkels, zoals een omgekeerde waterbelasting als je positief bijdraagt aan biodiversiteit. Help mee starre keurmerken te versoepelen. Maak het financieel aantrekkelijk om bij de kopgroep te horen.

Prijsprikkels in de markt zijn de beste manier om de consument te sturen en mee te nemen richting dierwaardige consumptie. Geen Mercosur, geen kiloknallers, geen goedkope producten uit het buitenland, geen BTW op bio maar op suiker. Ook de (super)markt wordt financieel geprikkeld richting duurzaam, gezond en dierwaardig. Reclame maken voor vervuilende producten, wordt net als bij tabak verleden tijd.

2. Innovatiebudget voor onderzoek, uitproberen en bouwen aan nieuwe ketens

Een dierwaardige veehouderij houdt zoveel meer in dan dieren in de stallen meer ruimte geven en stoppen met ingrepen. Wij willen werken aan een dierwaardige fokkerij zonder ingrepen en meer genetische variëteit en robuustere dieren, nieuwe smakelijke producten van dubbeldoel dieren die via korte ketens hun weg vinden naar horeca, supermarkt en ziekenhuis.

Een landelijk netwerk van kleinschalige slachterijen is een onmisbare schakel in dierwaardige ketens met robuuste rassen. Deze sector heeft een [steun in de rug nodig](#). Daarnaast willen we innoveren met mobiele slachterijen en zelf-slachten om dierentransport te besparen. We willen nieuwe producten ontwikkelen, op de markt brengen en de kennis van de beste stalsystemen verspreiden. We willen

kennis delen, praktijkkennis wetenschappelijk laten bouwen en wetenschappelijke kennis in de praktijk brengen.

Wat daarvoor nodig is? Subsidies die out of the box projecten mogelijk maken, subsidies die ook kleinschaligere en biologische projecten ondersteunen. Financiële regelingen worden extra aantrekkelijk voor biologische, dierwaardige en kleinschalige bedrijven.

De topsector Agro & Food kent nu maar mondjesmaat subsidies toe aan onderzoek voor natuurinclusieve bedrijven. Oormerk minstens 25% van het budget van de Topsector Agro & Food ten behoeve van natuurinclusieve en dierwaardige bedrijven.

Tot nog toe ging het gros van het budget naar het bijtrekken van de achterblijvers, laten we dat omdraaien: het wordt lonend om koploper te zijn.

3. Markt

Een plek in het supermarktschap inclusief bijbehorende promotie. Nu zijn er al dierwaardige producten te vinden, denk aan Kipster of Kalverliefde. Steeds meer schapruimte wordt vrij gemaakt voor producten van vooruitstrevende koploperboeren. Klanten worden actief gewezen op de dierwaardige producten in het schap.

Dierwaardigheid wordt omarmd en draagvlak creëren we met zijn allen. Supermarkten, A-merken, Horeca werken samen met alle ketenpartijen aan 10% van de omzet dierwaardig op alle vlakken (huisvesting, fokkerij, slacht) in 2030. In alle communicatiekanalen wordt dit duidelijk.

De overheid stimuleert maatschappelijke instellingen om dierwaardige producten op te nemen in de bedrijfskantines – denk hierbij aan ziekenhuizen, zorginstellingen, scholen en natuurlijk overheidsgebouwen.

Ook in 2040 behouden koplopers die nóg verder willen gaan 10% van het schap.

4. Kennisdeling over de dierwaardige en natuurinclusieve veehouderij

Elke schakel in de keten moet voorgelicht worden over de dierwaardige en natuurinclusieve veehouderij: de GGD, NVWA, boer (inclusief koplopers), de veearts, de slachter en de retail.

Wat weten zij van het natuurlijke gedrag van het dier in een kudde? Hoe herkennen ze het geluid van een koe dat een stresssignaal afgeeft? Wat weten ze van het opfokken van haantjes, stiertjes? Hoe zetten we meer natuurlijke middelen in? Hoe geven we dier een life worth living en tegelijkertijd een toegevoegde waarde als beheerder van natuur, bodemverbeteraar of verwerker van gras of reststromen.

Laat onafhankelijke instanties, zoals bv Louis Bolk Instituut een Praktijkgids Dierwaardige Veehouderij maken. Het Louis Bolk instituut stelt zich beschikbaar als monitorende partij en ontwikkelaar van kennismateriaal voor koplopers, waarbij de volgende onderzoeken in de praktijk gids(en) zouden terugkomen zoals:

1. Het ontwikkelen van een app omtrent dierentaal. In navolging van [koeientaal](#) is ook varkenstaal en kippentaal belangrijk.
2. Nulmetingen over de huidige stand van zaken onder koplopers: hoe is het huidige dierenwelzijnsniveau.
3. Gidsen ontwikkelen omtrent de volgende thema's: (1) opgroeiomstandigheden, hoe deze dierwaardig zijn en optimaal afgestemd op het latere leveren (zoals bijvoorbeeld kalf-bij-koe), (2) Dilemma's in de rundveehouderij (bv. Welke dubbeldoelrassen zijn beter, en kan met beter duurmelken i.p.v. jaarlijks een kalf krijgen), (3) afwegingen onderzoeken naar win-win

oplossen, en zo zorgen dat dierwaardig altijd samen gaat met andere doelen omtrent, natuur, water en klimaat.

Ook stelt het Louis Bolk voor om reeds opgedane kennis en gidsen opnieuw beschikbaar te maken voor de koplopersgroep.

Verder is het nodig dat ook de WUR zich gaat focussen op de transitie naar een integraal dierwaardige en duurzame veehouderij. Het agrarisch onderwijs integreert dierenwelzijn in alle vakken, de agrarische opleiding voor biodynamische landbouw, de Warmonderhof, kan daarbij helpen.

5. Voorlichting over dierwaardigheid in natuurinclusieve veehouderij.

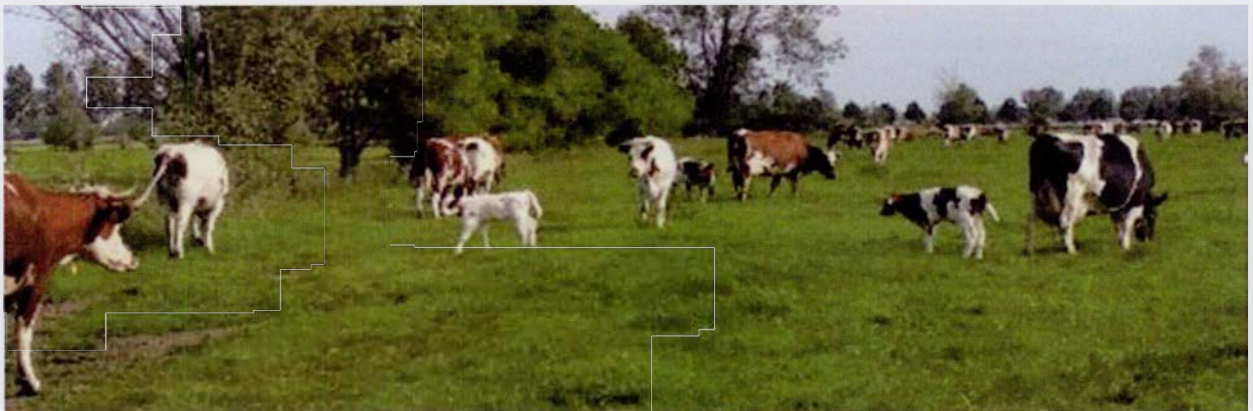
We - overheid, markt, boer, school en keten- gaan de burger en de consument voorlichten over de voorgenomen plannen: Nederland kiest Dierwaardig, wat is dierwaardigheid, hoe intelligent zijn dieren, waar kun je dierwaardige(re) producten kopen.

Het is nodig dat de overheid een flink budget voor uit trekt (minimaal 15 miljoen de komende 5 jaar), dat zij ofwel zelf uitgeven aan een grote campagne, ofwel in een fonds stoppen waar Dierenbescherming, Caring Farmers, Bionext en andere partijen aanspraak op kunnen maken. Of maak reclamebudget beschikbaar als onderdeel van subsidietrajecten bij het opzetten van nieuwe dierwaardige ketens en producten.

De overheid maakt ook heldere afspraken over het voorlichtings/communicatie en reclamebeleid van supermarkten: niet kiloknallen maar de consument wijzen op de duurzame en dierwaardige opties in het schap.

Bijlagen:

- 1) Bijlage 1 - [Plan van Aanpak kippen](#)
- 2) Bijlage 2 - [Plan van Aanpak varkens](#)
- 3) Bijlage 3 - [Plan van Aanpak koeien](#)
- 4) Bijlage 4 - [Knelpunten en remmende regelgeving voor de transitie](#)

Dit plan draagt de volledige ondersteuning en is mede tot stand gekomen met de Dierenbescherming.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Convenantspartijen 'Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij'
T.a.v. E. Roest
Graadt van Roggenweg 500
3531 AH Utrecht

Kenmerk: 202600318

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte heer Roest,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600319

Aan: De Tweede Kamer
T.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

BUREAU
BURGER
BERAAD

Betreft: Nationaal Burgerberaad Veiligheid

Amsterdam, 16 januari 2026

Geachte mevrouw Letschert,

De uitdagingen rond hybride dreigingen, digitale kwetsbaarheid en extreem weer vragen om **zorgvuldige maatschappelijke afwegingen**: hoeveel vrijheid willen we inruilen voor veiligheid? Hoe verdelen we de verantwoordelijkheid voor veiligheid tussen overheid en individu? In hoeverre mag het bestrijden van desinformatie ten koste gaan van de vrijheid van meningsuiting? Wanneer leidt meer informatie tot weerbaarheid, en wanneer tot angst of polarisatie?

Deze vragen kunnen snel polariseren, omdat zij raken aan waarden als privacy, solidariteit en rechtvaardigheid. Een **nationaal burgerberaad** maakt het mogelijk om deze spanningen via dialoog te bespreken en zo tot breed gedragen keuzes te komen. Vandaar dat dit ook door de heer Boswijk is voorgesteld in zijn **aangenomen motie** van juni 2025 (nr. 30821-300, zie bijlage).

Wij willen de formerende partijen verzoeken om als reactie op de motie zoals ingediend, de volgende passage over een **Nationaal Burgerberaad Veiligheid** op te nemen in het regeerakkoord:

In 2027 start een Nationaal Burgerberaad Veiligheid bestaande uit minimaal 100 gelote inwoners, die samen een afspiegeling van de Nederlandse samenleving vormen. Dit burgerberaad krijgt de opdracht om aanbevelingen te formuleren om Nederland weerbaarder te maken. Het kabinet neemt de aanbevelingen in principe over, mits ze aan vooraf gestelde (financiële en juridische) voorwaarden voldoen.

Voor nadere toelichting ben ik graag bereid tot een gesprek.

Hartelijke groeten.

Eva Rovers ✓
Directeur Bureau Burgerberaad

Vergaderjaar 2024–2025

30 821

Nationale Veiligheid

Nr. 300

MOTIE VAN HET LID BOSWIJK

Voorgesteld 19 juni 2025

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

van mening dat er gewerkt moet worden aan maatschappelijke weerbaarheid en nationale bewustwording ten aanzien van hybride dreigingen;

overwegende dat het hierbij noodzakelijk is een gezamenlijk dreigingsbeeld te creëren en handelingsperspectieven aan te reiken in het kader van weerbaarheid;

constaterende dat de Adviesraad Internationale Vraagstukken adviseert dat versterking van burgerparticipatie hierbij essentieel is en dat hiertoe het organiseren van een burgerberaad verstandig kan zijn;

verzoekt de regering een burgerberaad of een nationale conferentie weerbaarheid te organiseren, gericht op het versterken van zowel zelfredzaamheid als samenredzaamheid,

en gaat over tot de orde van de dag.

Boswijk

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Bureau Burgerberaad
T.a.v. E. Rovers
Tolhuisweg 2
1031 CL Amsterdam

Kenmerk: 202600320

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte mevrouw Rovers,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Behandeld door:
W. Wielenga
Telefoonnummer: 14 0515

De Tweede Kamer
T.a.v. Prof.dr.mr. R.M. Letschert
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Ons nummer: U26.000196

Sneek, 13 januari 2026

VERZONDEN 14 JAN 2026

Onderwerp: Positie van warmtegemeenschappen in de energietransitie

Geachte mevrouw Letschert,

Allereerst feliciteren wij u met uw aanwijzing tot informateur. Wij wensen u, samen met alle betrokkenen, veel wijsheid toe om tot een coalitie te komen die recht doet aan de verkiezingsuitslag in Nederland en ons land verder kan brengen in deze dynamische tijd en context. Met belangstelling namen wij kennis van het tussenverslag en het eindverslag van de vorige informateur de heer Van Haarsma Buma. Wij waren blij verrast dat in het tussenverslag duidelijk aandacht voor energie, klimaat en de verduurzaming van woningen en warmtenetten naar voren kwam.

Ons college ondersteunt het voornemen van het toekomstige kabinet om vaart te maken met klimaat- en energiebeleid. Tegelijkertijd maken we ons ook zorgen over de warmtegemeenschappen en de positie van de koplopers in de energietransitie. In heel het land staan warmtegemeenschappen stil door de ontstane duidelijkheid, dit geldt zeker ook voor ons koplopersinitiatief Warm Heeg. Zonder gelijk speelveld en goede randvoorwaarden vallen deze initiatieven tussen wal en schip. We pleiten daarom voor uw aandacht voor de positie van warmtegemeenschappen in het coalitieakkoord. Zo biedt u hen, in het licht van de landelijke energietransitie en de rol van lokale initiatieven, duidelijkheid en nieuw perspectief.

Gemeente Súdwest-Fryslân bestaat uit een groot (landelijk) gebied van 89 steden, dorpen en kernen. Een aantal van onze dorpen spant zich in met initiatieven om van het aardgas te gaan. Naar Deens voorbeeld wil Súdwest-Fryslân warmtenetten realiseren waar mogelijk. Op deze wijze wordt 60% van de woningen aangesloten op een warmtenet. Dit blijkt de beste optie met de laagste kosten voor zowel inwoners als maatschappij.

In het bijzonder noemen we hierbij het koploperproject aquathermie Warm Heeg*. Op dit moment is het voor hen, als één van de bijna 70 Proeftuinen Aardgasvrije Wijken, niet duidelijk welke mogelijkheden binnen het Rijk bestaan voor het rondkrijgen van de financiering en met name de garantstelling. In de Wet collectieve Warmte (WcW) zien wij hiervoor onvoldoende concrete aanknopingspunten die recht doen aan de aard, schaal en financieringsmogelijkheden van dergelijke warmtegemeenschappen.

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Gemeente Sudwest-Fryslan
T.a.v. burgemeester De Vries
Postbus 10.000
8600 HA Sneek

Kenmerk: 202600322

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte burgemeester De Vries,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600323

Tweede Kamer der Staten-Generaal
Ter attentie van de informateur Prof. Dr. R. Letschert
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Adres

Boerhaavelaan 14
2713 HX Zoetermeer

Kantoor 079 361 77 47

E-mail nvvb@nvvb.nl

Website www.nvvb.nl

Datum 16 januari 2026
Onderwerp/ons kenmerk – 2026-009
Regeerakkoord en prioriteiten Burgerzaken

Zeer geachte mevrouw Letschert,

De Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) vraagt uw aandacht voor het vakgebied Burgerzaken en de noodzakelijke modernisering en versterking ervan in het licht van het komende regeerakkoord. Burgerzaken is een cruciale schakel in de overheidsdienstverlening en raakt aan fundamentele rechten en processen zoals identiteitsvaststelling, persoonsregistratie en verkiezingen.

De NVVB ondersteunt afdelingen burgerzaken bij deze taken en pleit voor een toekomstbestendig stelsel dat betrouwbaar en toegankelijk is.

Wij vragen in het bijzonder aandacht voor de uitvoerbaarheid van wet- en regelgeving en beleidskeuzes. Een punt dat ook door de Tweede Kamer al eerder ten principale gemaakt is. Uitvoerbaarheid raakt zowel de complexiteit en eenduidigheid van wet- en regelgeving en beleidskeuzes als de financiële component en de capaciteitsvraag die ermee gemoeid zijn voor gemeenten.

Modernisering en digitalisering

Zorg voor uniforme dienstverlening bij identiteitsmiddelen

De aanvraag en afgifte van identiteitsmiddelen zoals paspoorten en rijbewijzen moet plaatsvinden via uniforme, veilige en toegankelijke fysieke en digitale processen. Identiteitsvaststelling door gecertificeerde medewerkers, gebruik makend van digitale foto's en ondersteunende softwareapparatuur draagt bij aan de kwaliteit van onze Nederlandse identiteitsmiddelen en het tegengaan van fraude. Dit zorgt ervoor dat burgers sneller, eenvoudiger en veiliger hun identiteitsmiddelen kunnen aanvragen en ontvangen, zowel fysiek als digitaal, waardoor de dienstverlening toegankelijker en gebruiksvriendelijker wordt.

Bank NL86INGB0000491717

Btw NL806203845B01

Kvk 40482707

De NVVB vraagt het kabinet om gemeenten hierin te ondersteunen en te investeren in robuuste en toekomstbestendige systemen.

Digitaliseer de Burgerlijke Stand

De NVVB dringt aan op volledige digitalisering van de Burgerlijke Stand, inclusief het elektronisch opmaken, opslaan en verstrekken van akten. Dit is niet alleen noodzakelijk voor efficiëntie en privacybescherming, maar sluit ook aan bij Europese verplichtingen en de Nederlandse Digitaliseringsstrategie. Bovendien draagt het digitaal verstrekken van akten bij aan betere dienstverlening voor burgers, doordat het proces eenvoudiger en toegankelijker wordt, met name voor Nederlanders in het buitenland.

Versnel de invoering van het nieuwe stembiljet en elektronische stembiljet

Een transparant en controleerbaar verkiezingsproces is essentieel voor onze democratie. De NVVB pleit voor een versnelde invoering van het handzamere stembiljet en elektronische stembiljet. Dit vergemakkelijkt het stemproces voor burgers en vermindert de uitvoeringslast voor gemeenten en vrijwilligers. Daarnaast verbetert het kleinere stembiljet de toegankelijkheid van het stemproces doordat het biljet eenvoudiger te hanteren is voor alle kiezers.

Versterk de rol van gemeenten als poortwachters van de BRP

Gemeenten zijn verantwoordelijk voor het vastleggen van identiteiten en het bijhouden van de Basisregistratie Personen (BRP). Correcte registratie van actuele persoonsgegevens is essentieel voor toegang tot zorg, uitkeringen en bescherming tegen identiteitsfraude. De NVVB vraagt het kabinet om te investeren in voldoende goed opgeleide, gecertificeerde medewerkers en de inzet van moderne technologieën. Tevens vragen wij aandacht voor de noodzaak van investering in capaciteit voor het uitvoeren van adresonderzoeken ten behoeve van de verhoging van de kwaliteit van de BRP gegevens. Bijvoorbeeld in het kader van de registratie van arbeidsmigranten.

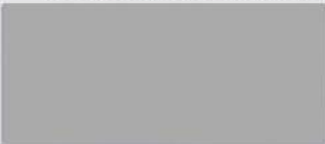
Investeren in vakmanschap en innovatie

Ondersteun het vakgebied Burgerzaken met structurele middelen

De NVVB ontwikkelt innovatieve producten zoals de Digitale Medewerker Burgerzaken en de NVVB PublieksAcademie. Deze initiatieven helpen gemeenten bij het behouden van vakkennis, het opleiden van nieuwe professionals en het verbeteren van hun dienstverlening aan burgers. Structurele ondersteuning vanuit het Rijk is hierbij noodzakelijk.

De NVVB staat klaar om deze punten nader toe te lichten en denkt graag mee over de invulling van het regeerakkoord op het gebied van Burgerzaken zodat de verbeteringen in dienstverlening voor burgers ook merkbaar effect sorteren.

Hoogachtend,
Namens het bestuur van de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken

S.A.J. Rijsdijk
Voorzitter

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken
T.a.v. S.A.J. Rijdsijk
Boerhaavelaan 14
2713 HX Zoetermeer

Kenmerk: 202600324

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte heer Rijdsijk,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Amsterdam, 16 januari 2026

202600344

De Tweede Kamer
t.a.v. Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

aan de (in)formateur: flat earth

Tijdens een kabinetsformatie, richten organisaties zich tot de (in)formateur, met hun wensen voor beleid onder een nieuw kabinet. Niets belet individuen om dat ook te doen, en dat heb ik bij eerdere formaties ook gedaan.

Ik stel voor, dat het nieuwe kabinet structureel discrimineert, tegen mensen die verkondigen dat de aarde plat is. 'Verkondigen' wijst op verspreiding in de openbaarheid, en louter privé-geloof valt daar niet onder. Op vergelijkbare wijze zou de overheid moeten discrimineren tegen geocentristen (die geloven dat de zon om de aarde draait), tegen planetaire ontkenners (ontkenning van het bestaan van zonnestelsel en planeten), en tegen mensen die ontkennen dat de zon een ster is.

Het gaat hier om een cluster van opvattingen, die vaak bij dezelfde individuen voorkomen, al is de platte aarde het bekendste en populairste. Deze mensen worden doorgaans 'complotdenkers' genoemd, maar dat dekt de lading niet, omdat geen van deze opvattingen over de fysieke wereld een complot impliceert. *Daarnaast* geloven ze vaak in klassieke complottheorieën, bijvoorbeeld de vervalsing van de maanlandingen, maar dat neemt niet weg, dat het complotdenken niet beperkt is tot complotten. De terminologie is dus aan herziening toe, maar dat hoeft overheidsoptreden niet uit te sluiten.

Het voorgestelde beleid is ingrijpend. Het vereist de afschaffing of aanpassing van artikel 1 van de Grondwet (gelijke behandeling), artikel 3 (alle Nederlanders in openbare dienst benoembaar), artikel 6 (belijden levensovertuiging), artikel 7 (vrijheid van meningsuiting), en artikel 54 (kiesrecht). Het botst met de liberale kernwaarden, die ten grondslag liggen aan de liberaal-democratische rechtsstaat.

Het liberalisme is echter geen absolute waarheid, maar een ideologie. Het stelsel van liberale grondrechten is met opzet amoreel, en dat blijkt vooral bij de zogenaamde 'vrijheid van meningsuiting'. Deze geldt niet alleen voor meningen, maar ook voor beweringen over de fysieke wereld, die op waarheid getoetst kunnen worden. 'Free speech' geldt dus ook voor leugens, uitgezonderd bepaalde schadelijke leugens over personen (smaad), en liegen voor gewin (fraude). Uiteraard wisten de liberale filosofen, dat ze met de vrijheid van expressie

ook de vrijheid van liegen in de wet verankerden, maar dat zagen ze als een verbetering ten opzichte van de verplichte religieuze opvattingen, die daarvoor de norm waren.

Inmiddels is duidelijk geworden, dat het massaal verspreiden van structurele onwaarheden, ook met betrekking tot de wetenschap, schadelijke gevolgen heeft voor een samenleving. Dat betekent: terug naar de censuur, dat ook onvermijdelijk repressie tegen bepaalde groepen inhoudt.

Concreet zou de overheid de *flat earthers* van het passief kiesrecht moeten uitsluiten. Dat kan, door van kandidaten een verklaring te verlangen, inzake de vorm van de aarde. Uit onderzoek blijkt, dat het FvD veel complotdenkers aantrekt, en die partij zal onevenredig benadeeld worden, wellicht ook de SGP.

Ik stel ook voor, om de verspreiders van de genoemde opvattingen te weren uit overheidsdienst (inclusief leger en politie), uit het onderwijs en de gezondheidszorg, uit de publieke omroep, en (om veiligheidsredenen) uit de de luchtvaart en de scheepvaart.

Daarnaast moet het openlijk verkondigen van de genoemde opvattingen strafbaar worden. De meeste '*flat earthers*' beperken zich niet tot het geloof dat de aarde plat is, maar dragen dat uit, vooral via de sociale media. Ook hier faalt de term 'complotdenker'. Het is eerder een vorm van desinformatie-activisme, gericht tegen een specifieke consensus. Het is een ideologische strijd, dat veel gemeen heeft met rechtse cultuuroorlogen, bijvoorbeeld tegen de acceptatie van het verschijnsel transgender. (Zie de bijgevoegde samenvatting van de politiek van het complotdenken.) Het strafrecht is de beste manier om de verspreiding van deze opvattingen tegen te gaan. Voorlichting en fact-checken hebben aantoonbaar gefaald, ook omdat er steeds nieuwe vormen van desinformatie ontstaan.

Om repressief beleid te verankeren in het staatsbestel, stel ik voor om in de Grondwet op te nemen, dat de aarde de vorm van een afgeplatte sferoïde heeft, dat de aarde om de zon draait, samen met meerdere planeten, als onderdeel van een planetenstelsel, en dat de zon een ster is. Er wordt hier voorgesteld om een *staatswaarheid* vast te stellen, dat als grondslag dient voor censuur. Uiteraard botst dit ook, met het wezen van de liberaal-democratie, maar dat is onvermijdelijk. De nieuwe bepalingen in de Grondwet zouden ook als voorwaarde dienen voor het verkrijgen van het staatsburgerschap (naturalisatie).

Dit voorstel is dan ook bedoeld als model voor verdere censuur en repressie, bijvoorbeeld tegen pseudo-wetenschappelijke rassenleer, klimaat-ontkenning, en jonge-aarde creationisme. Het model is ook toepasbaar op bijvoorbeeld abortus. Het omvat de grondwettelijke vaststelling van waarneembare feiten of wetenschappelijke standpunten, soms ook ethische standpunten. De vaststelling als 'staatswaarheid' of dogma, dient als grondslag voor categoriaal beleid, gericht op tegenstanders van deze vaststelling. Het dient ook als grondslag voor censuur van ontkennende of oppositionele uitingen, die botsen met de vastgestelde waarden, en voor strafbaarstelling daarvan.

In wezen is dit vergelijkbaar met het 'normen en waarden' begrip, dat een grote rol speelde bij migratie- en integratie-beleid. Met 'normen en waarden' werd aangegeven, dat mensen met bepaalde waarden niet in Nederland thuishoren. Iedereen weet, dat het vooral op de

Islam gericht was, maar het principe is breed toepasbaar. Met het voorstel hier, worden bepaalde wetenschappelijke feiten tot constituerende waarden van de samenleving verklaard. Het verwerpen daarvan levert voldoende grond voor repressie. Dat is geen vervolging van onschuldigen, want mensen die structureel liegen, zijn per definitie niet onschuldig.

Deze brief is mogelijk strafbaar, als aanzet tot discriminatie. Mocht het tot een strafzaak komen, dan zal de Officier van Justitie de *flat earthers* afschilderen als lieve mensen, met folkloristische opvattingen. Dat zijn ze niet, en dat zijn 'complotdenkers' in het algemeen niet. Het OM weet dat ook, want prominente complotdenkers zoals Huig Plug, Joost Knevel, Wim Dankbaar, en Micha Kat, werden de laatste jaren veroordeeld. Kenmerkend is de obsessieve herhaling van bedreiging, smaad, en stalking, en de prominente rol van elite pedofiele netwerken in de vermeende misstanden. Complotdenken motiveert ook een deel van de 'soevereinen' in Nederland.

De kans dat *flat earthers* ook agressief worden is reëel, omdat ze de obsessieve houding delen. Maar ook zonder geweld, is hun strijd politiek. Deze mensen steken veel tijd en energie in het ondermijnen van historisch ontstaan consensus-denken, dat tot stand gekomen is, niet alleen door wetenschappelijk onderzoek, maar ook door politieke strijd en 'cultuuroorlogen'. Ook de wetenschappelijke vooruitgang is vaak een cultuuroorlog in die zin. Algemeen aanvaarde standpunten, zoals heliocentrisme en het bestaan van bacteriën, waren vroeger omstreden.

De mensen die het debat willen heropenen, over bijvoorbeeld de vorm van de aarde, zijn in klassieke zin reactionairen. Ze bestrijden de feitelijke overwinning van hun tegenstanders. Een helder voorbeeld van dit proces zien we bij rechtse intellectuelen, die het kolonialisme willen herwaarderen, decennia nadat deze een synoniem werd voor 'uitbuiting'. Sommige rechtse activisten in de VS willen het vrouwenkiesrecht terugdraaien. Anderen streven steeds openlijker, naar de rehabilitatie van Adolf Hitler. Het is een kenmerk van het nieuw-rechts activisme, dat het oude politieke compromissen, tussen linkse bewegingen en de rechtse elite, wil openbreken. De aanval op algemeen aanvaarde wetenschappelijke standpunten is, als reactionair politiek proces, vergelijkbaar met deze voorbeelden.

Bij een strafzaak zal het OM ook beweren, dat geloof in een platte aarde en verwante pseudo-theorieën, onschadelijk is. Dat is zeker niet het geval, ook vanwege de politieke lading. De *flat earthers* zijn ook kiezers, en bij mobilisatie kunnen ze invloed uitoefenen op het democratisch proces. Ze staan ook niet alleen, maar horen tot een latente coalitie van ontevredene rechtse minderheden, dat door radicaal-rechts gemobiliseerd kan worden. De veiligheidsdiensten negeren deze mogelijke politieke gevolgen, bij hun analyses van complotdenkers. Wat ook een rol speelt, is dat de veiligheidsdiensten zich nu al voorbereiden, op een mogelijke oorlog met Rusland. Om de nationale eenheid te bewaren, willen de veiligheidsdiensten liever geen repressie tegen rechtse stromingen, waaronder de complotdenkers. Het gedogen van een rechtse onderstroom met vele aanhangers, versterkt echter de kans op een politieke overwinning van pro-Russische krachten.

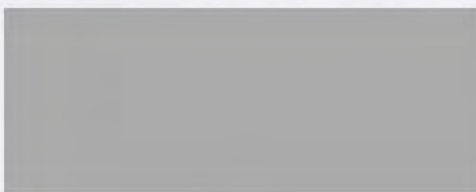
De vraag is, wat gebeurt als *flat earthers* en hun bondgenoten aan de macht komen? De regering-Trump in de VS levert wel voorbeelden. Een aanhanger van allerlei pseudo-

voorlichting afbreken, om de eigen visie te propageren. Tekenend is het voorstel om vaccines van een waarschuwing te voorzien, om zodoende vaccinaties te ontmoedigen. Ook zonder dat 'complotdenkers' in de regering zitten, kunnen ze door hun aantal schade aanrichten, zoals het tegenwerken van maatregelen tijdens de pandemie. Het lijkt erop, dat de vaccinatiegraad in meerdere landen daalt, door het massaal verspreiden van desinformatie.

Als *flat earthers* daadwerkelijk de regering vormen, en de platte arde als wetenschappelijke en technische norm kunnen opleggen, wordt er zeker veel schade aangericht. Het luchtverkeer wordt bijvoorbeeld onmogelijk, omdat de huidige navigatie een sferoïde aarde veronderstelt en vereist. Ook het lanceren van raketten wordt onmogelijk, want de baan moet rekening houden met een ronde, draaiende, planeet. Zonder lanceringen geen satellieten, en dus ook geen satellietnavigatie. De scheepsnavigatie, waar al eeuwen rekening wordt gehouden met de kromming van de aarde, wordt ook onbruikbaar over lange afstanden. Bij de bouw van lange hangbruggen zullen de onderdelen niet op elkaar aansluiten, als de kromming van de aarde niet meegerekend wordt.

Het structureel ontkennen van essentiële kenmerken van de fysieke wereld, botst met de vereisten van een technologische samenleving. Het liberalisme kiest bewust voor een anti-technologie standpunt, waarbij de vrijheid om de kenmerken van de fysieke wereld te ontkennen, zwaarder weegt dan de intrinsieke waarde van de technologie, en de intrinsieke waarde van de voordelen van de techniek voor de mensheid. De bereidheid van liberalen, om een democratisch gekozen anti-vaccinatie regering als legitiem te beschouwen, en een democratisch tot stand gekomen vaccinatie-verbod als legitieme wetgeving te zien, dienen als voorbeelden van de liberale prioriteiten. De liberaal-democratische ethiek is uitkomst-neutraal, ook wat betreft het staatsbestel en de wetgeving. Een liberaal-democratisch Nederland, met een neo-middeleeuwse samenleving en een levensverwachting van 50 jaar, wordt als aanvaardbaar gezien, en heeft zelfs de voorkeur boven een niet-liberale technologische samenleving.

Een repressief beeld tegen *flat earthers* is dus een ingewikkeld kwestie, met vele historische en ethische aspecten. Dat wil niet zeggen dat het onmogelijk is, of dat het niet besproken mag worden.

Bijlage: *Conspiracy theory and conspiracy theorists*

Vanwege de kans op gewelddadige reacties, als brieven aan de informateur in de openbaarheid komen, laat ik mijn adres hier weg. Het Bureau Wordvoering Kabinetsformatie kent deze van eerdere brieven.

Conspiracy theory and conspiracy theorists

The term 'conspiracy theories' typically refers to a broad category of claims. It overlaps with many other labels and categories, such as extremism, fundamentalism, cults, quackery, fake news, disinformation, pseudo-science, pseudo-history, esoterica, spirituality, the paranormal, hoaxes, forgeries, urban legends, and traditionalism.

Neither the general public, nor politicians, nor established media, nor social media users, use the term in a strict sense, to refer only to claims of a conspiracy. Many 'conspiracy theories' do not claim any conspiracy in the strict sense.

There are concise definitions of a conspiracy, but no concise definition of 'conspiracy theory'. The concise definitions used by researchers refer to a subset of the broad category. Conclusions drawn from this selection cannot be generalised to all 'conspiracy theories'.

A conspiracy theory is more a tactic, than a belief. More accurately, the generation and dissemination of 'conspiracy theories' is a tactic, rather than a statement of an individual's beliefs.

Generation, expression, and/or dissemination of any specific 'conspiracy theory', does not require belief in it.

As commonly used, the term 'conspiracy theorist' does not refer to a persons with purely private beliefs, who never discuss them with anyone. The term refers to those who publicly state and disseminate a 'conspiracy theory', even if only by reposts on social media.

All 'conspiracy theorists' are activists. Their motive is always to some extent political, and so is the impact of 'conspiracy theories' on others.

A 'conspiracy theory' is not a 'coping mechanism' or an inaccurate hypothesis. Its function is not to interpret the world, but to change it. 'Conspiracy theories' are a subset of disinformation, and a subset of propaganda.

Most 'conspiracy theories' are both right-wing and anti-system.

Some 'conspiracy theories' are proto-ideologies, or more accurately, components of a nascent or emergent ideology. A 'conspiracy theory' can develop into a political ideology, and/or explicit political demands.

At individual level, some 'conspiracy theories' can function as a transitional stage between undirected anger and resentment, and the adoption of an oppositional (right-wing) ideology.

If there were a successful transition to a political ideology, that expresses the values and demands of the 'conspiracy theorists', then the phenomenon 'conspiracy theories' might simply disappear.

Conspiracy theory and conspiracy theorists

The 'conspiracy theorists' collectively form a movement. It is very loose and disparate, but it could become better organised, and it probably will.

The 'conspiracy theorists' are not a cross-section of the population, in the sense that members of all social groups are equally likely to be included.

In western countries, most 'conspiracy theories' originate inside a disaffected political underclass, which is marginalised and excluded from the political process, but not necessarily economically deprived. It is a counter-elite, in the sense of being remote from the social and political elite.

The 'conspiracy theorists' are a malevolent collectivity. Research on their individual psychological flaws ignores their malevolent intent, and their negative collective impact.

The 'conspiracy theorists' are a proto-revolutionary movement, because of the degree of disaffection, their rejection of 'the system' and its values, and their willingness to support alternatives.

The dissemination of 'conspiracy theories' is associated with threats of violence, death threats, and incitements to insurrection and reprisals against the political elite.

Some 'conspiracy theorists' do use force, form militias, and acquire weapons. 'Conspiracy theories' are a stated motive, in some mass murders.

Research on 'conspiracy theories' and 'conspiracy theorists' should not be neutral, in the sense of treating them as acceptable or necessary social phenomena. It should address the issue of counter-measures and repressive policies.

Criminalisation is an appropriate strategy for those 'conspiracy theories', which can be clearly defined. It can be implemented through simple prohibition, or through a requirement to produce evidence for certain claims.

To be effective, criminalisation must target social media companies, which are essential to the dissemination of modern 'conspiracy theories'.

Criminalisation inevitably conflicts with freedom of expression. Ironically, in defending 'free speech', western liberal-democratic elites, which are often the target of 'conspiracy theories', also protect their dissemination.

'Conspiracy theories' can be suppressed, although never totally. The main political issue here is not the 'conspiracy theories' themselves, but elite resistance to their suppression.

19-01-2026

R BRIEF AANGETEKEND NL

NL Frankering betaald €12,3

32 gr.

D

PostNL

217269

16-01-2026 16:40

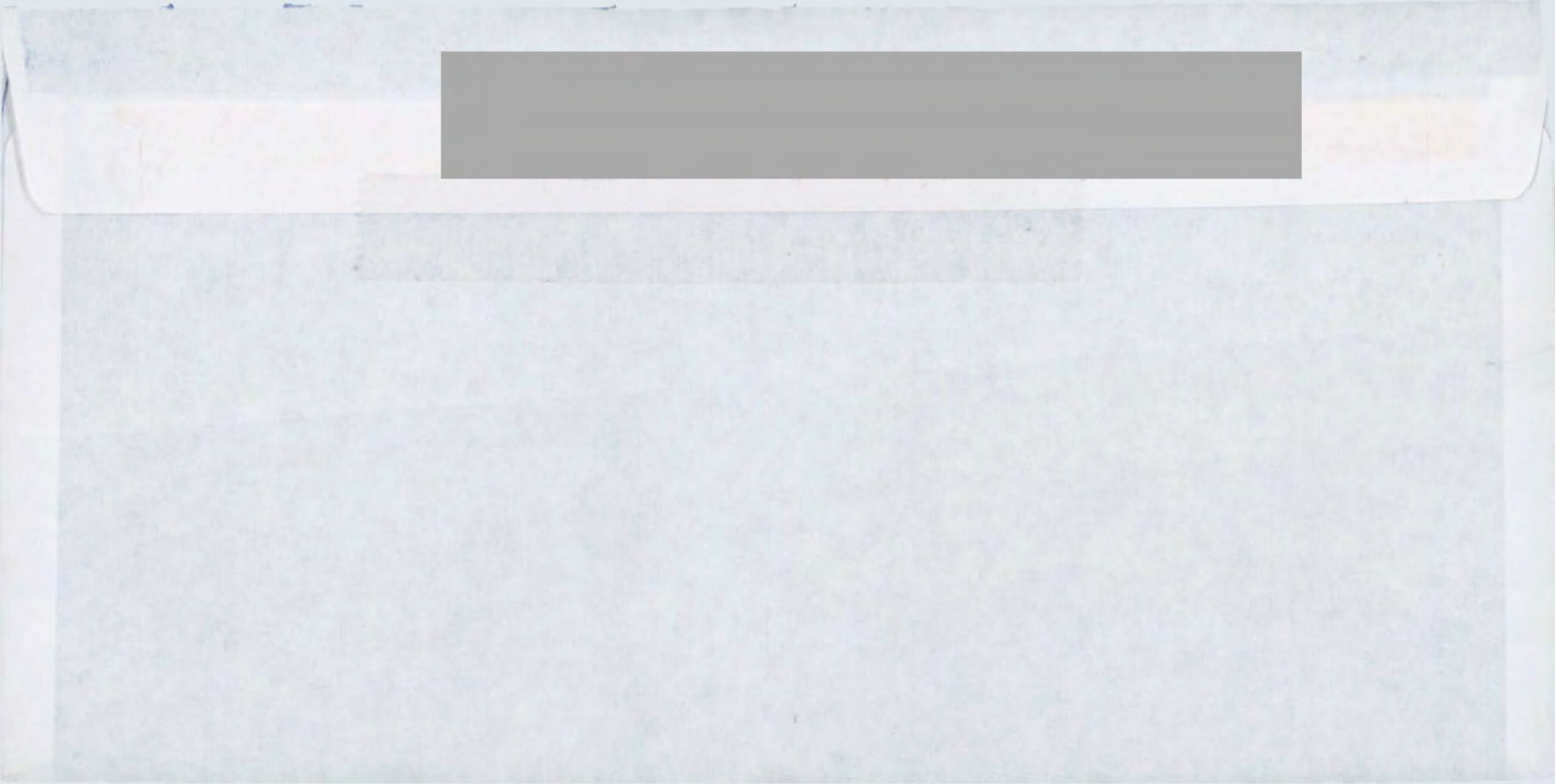
NL

3SRPKS879402439

2500EA 20018

8

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme

202600346

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

De Tweede Kamer
Bureau Woordvoering Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

**Staatscommissie
tegen Discriminatie
en Racisme**

Bezoekadres
Hoftoren
Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag

Ons kenmerk
2026-01015

Bijlagen

Datum 15 januari 2026
Betreft Non-discriminatie als aandachtspunt voor komend kabinet

Geachte mevrouw Letschert,

In november schreef ik, namens de gehele Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, uw voorganger de heer Buma over het belang van het thema non-discriminatie voor een nieuw te vormen kabinet. Met deze brief breng ik deze boodschap graag ook onder uw aandacht. Discriminatie en racisme zijn wijdverspreid en diep verankerd in onze samenleving. Onderzoek van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme laat onder meer zien dat iedereen direct of indirect met discriminatie en racisme te maken heeft. Als mensen zelf geen vervelende ervaringen met discriminatie of racisme hebben, hebben zij misschien een vader die gediscrimineerd wordt vanwege zijn leeftijd, of een dochter die minder verdient dan haar mannelijke collega.

De Staatscommissie is in 2022 ingesteld naar aanleiding van de toeslagenaffaire, waarin discriminatie een belangrijke rol speelde. De staatscommissie heeft als opdracht meegekregen onderzoek te doen naar aard, omvang en oorzaken van discriminatie en naar beleid, wet- en regelgeving om dit tegen te gaan. Omdat we medio 2026 ons eindrapport opleveren, hebben we inmiddels een groot deel van de onderzoeken afgerond en daarmee diep inzicht in de problematiek verworven.

Discriminatie is niet alleen wijdverspreid en diep verankerd, het is ook heel schadelijk. We hebben gezien dat mensen vaak meer dan eens belanden in situaties waarin zij gediscrimineerd worden. Niet alleen op hun werk, maar ook in het openbaar vervoer, bij het zoeken naar een woning of in de gezondheidszorg. Naarmate mensen meer van zulke ervaringen hebben opgedaan, verslechtert hun gezondheid en neemt het vertrouwen in de overheid af. Discriminatie door de overheid beschadigt mensenlevens, en hersteloperaties kosten de samenleving bovendien miljarden. Dit bedreigt de weerbaarheid van de Nederlandse maatschappij.

Des te belangrijker is het, dat de overheid zelf het goede voorbeeld geeft. Helaas zijn er in de afgelopen jaren diverse voorbeelden aan het licht gekomen, waarin ook de overheid discriminerend handelt. Niet omdat ambtenaren of instanties kwaadwillend zijn, maar door onvoldoende inzicht in de manieren waarop hun handelen direct of indirect kan bijdragen aan patronen van structurele discriminatie. De door de staatscommissie ontwikkelde Discriminatietoets Publieke Dienstverlening (DPD) kan overheidsorganisaties helpen te ontdekken welke risico's er in hun organisatie zijn op het gebied van discriminatie en racisme. De Tweede Kamer heeft de

minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties bij motie gevraagd deze discriminatietoets breed uit te rollen binnen de overheid.

Om discriminatie tegen te gaan, heeft de staatscommissie daarnaast gepleit voor de introductie van een Gelijkheidsplicht Publieke Sector [GPS]. Een dergelijke wet, naar Brits en Iers voorbeeld, vraagt overheidsorganisaties expliciet te maken wat zij doen om gelijkheid te bevorderen.

Er ligt kortom een belangrijke taak voor de overheid om het goede voorbeeld te geven, door zelf te stoppen met discrimineren en gelijkheid te bevorderen. Een nieuw kabinet kan hier cruciale stappen in zetten. Op die manier kan werkelijk invulling worden gegeven aan artikel 1 van onze Grondwet.

Ik herhaal dan ook het aanbod van de staatscommissie om met u in gesprek te gaan over dit maatschappelijke zo belangrijke thema, om daarin een nadere toelichting te kunnen geven op de door ons opgedane inzichten. Een reactie daarop zie ik graag tegemoet.

Hoogachtend,

Dr. Joyce Sylvester
Voorzitter Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme
T.a.v. J. Sylvester
Rijnstraat 50
2515 XP Den Haag

Kenmerk: 202600347

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte mevrouw Sylvester,

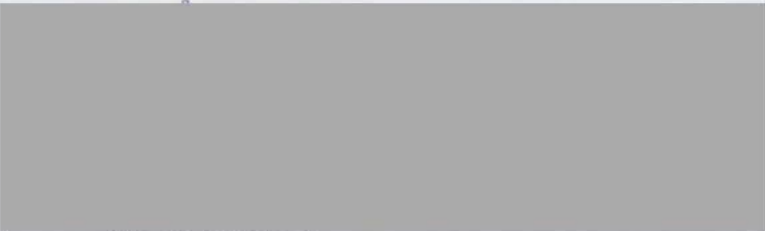
Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

Postbus 80115, 3508 TC Utrecht

De Tweede Kamer
t.a.v. bureau woordvoering kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Faculteit Geowetenschappen
Copernicus Institute of Sustainable
Development
Department of Sustainable
Development

Bezoekadres
Princetonlaan 8A
3584 CB Utrecht

Uw kenmerk
Ons kenmerk SD/EW/2026-1
Telefoon 030-253 6550
Fax
E-mail e.worrell@uu.nl
Website www.uu.nl/copernicus

Datum 14 januari 2026
Onderwerp 100 wetenschappers roepen op: maak
vaart met de Circulaire Economie

Geachte Prof. Dr. Letschert,

Vandaag hebben we met meer dan 100 wetenschappers vanuit het DAN-CE netwerk (netwerk van Nederlandse wetenschappers die aan circulaire economie werken) en het Lectorenplatform Circulaire Economie een brief geschreven, gericht aan de formerende partijen.

De open brief is een oproep aan de formerende partijen om de transitie naar een CE een centrale plaats te geven om tot een toekomstbestendig Nederland te komen. Ik stuur jullie de brief ter informatie. In de bijlage vindt u de brief. Een circulaire economie is essentieel voor brede welvaart, leveringszekerheid en een gezond Nederland. En de overgang naar deze economie vraagt om zorgvuldig, ambitieus en langetermijn beleid. Nederland heeft een sterke kennisbasis én vele koplopers die laten zien dat circulair werken kan en loont - maar het beleid stagneert.

In de brief aan het nieuwe kabinet roepen 100 onderzoekers op:

- Versterk de circulaire maakindustrie door meer hergebruik, reparatie en recycling
- Breng economisch, sociaal én milieubeleid samen
- Richt beleid en financiering op implementatie, samenwerking en routekaarten

De wetenschap roept de overheid op de circulaire economie centraal te stellen en staat klaar om daaraan bij te dragen.

De brief staat ook online op: [100 wetenschappers willen vaart in de Circulaire Economie - Nieuws - Universiteit Utrecht](#) (en zal ook op de website van Het Groene Brein komen).

Ik hoop dat deze brief u kan helpen bij de ontwikkeling van de plannen voor het nieuwe kabinet. Wij wensen u hierbij veel succes.

Hoogachtend,

Prof. Dr. Ernst Worrell

(namens de ondertekenaars)

100 wetenschappers willen vaart in de Circulaire Economie

Aan het nieuwe kabinet,

Voor de brede welvaart in Nederland is het noodzakelijk dat onze economie en samenleving weerbaar en minder afhankelijk worden. Een weerbaar Nederland vraagt om zorgvuldig, lange termijn, en ambitieus beleid om duidelijkheid voor de samenleving en investeringszekerheid voor ondernemers te garanderen. Onze afhankelijkheid van buitenlandse grondstoffen en waardeketens maakt ons nu kwetsbaar. Om dat in positieve zin te keren moeten we de concurrentiepositie van ons bedrijfsleven versterken door een duurzame circulaire economie vorm te geven waarin we niet langer sterk afhankelijk zijn van grondstoffen van elders in de wereld. En waarin het grondstoffengebruik in balans komt met de grenzen van de planeet. De oplossing: versterk onze circulaire maakindustrie door meer te hergebruiken, repareren en recyclen. Dit vergt ook sociaal beleid waarbij gewerkt wordt aan draagvlak en bevorderen van burgerinitiatief. Echter, het circulaire economie-beleid stagneert de laatste jaren, de laatste kabinetten geven aan dat de inzet onvoldoende is om het doel om in 2050 circulair zijn te halen. Rekenmeester PBL constateert dit ook.

Nederland heeft een uitstekende uitgangspositie. Het is mondiaal één van de eerste landen met een gestructureerd beleid, met nationale doelen die nu omgezet gaan worden naar doelen per productgroep. Nederland kent vele koplopers in het bedrijfsleven die gewoon laten zien dat circulair werken kan en dat het loont. Nederland heeft ook een leidende kennispositie verworven, zowel in de praktijk als in de kenniswereld. Maar... We innoveren wel, maar brengen de innovaties onvoldoende naar de markt (en kassa). Wat ontbreekt is implementatie-gericht beleid op het maken van een systeemsprong naar een circulaire economie en samenleving.

De wetenschappelijke wereld staat klaar om een bijdrage te leveren aan die transitie. Ze heeft zich georganiseerd in de Dutch Academic Network on Circular Economy (DAN-CE) en het Lectorenplatform Circulaire Economie.

Overheidsingrijpen vraagt kennis van de vele aspecten die meespelen om de maatschappij op een zorgvuldige manier richting circulariteit te bewegen. Die kennis is nu georganiseerd. Wij staan klaar om als wetenschap een bijdrage te leveren aan de transitie naar een toekomstbestendig en duurzaam Nederland. Vanuit de wetenschap roepen we u op om in het regeerakkoord de transitie naar een circulaire economie een centrale plaats te geven in het beleid. Het gaat hier om een fundamentele verandering in het economisch systeem van productie en consumptie:

Breng economisch, sociaal én milieubeleid samen. Overheidsingrijpen is gericht op het bevorderen van het circulaire bedrijfsleven, betaalbaar, en met brede betrokkenheid van burgers. Zorg voor een gecombineerde systematische aanpak van deze inzet en richt de financiering van de kenniswereld daarop in.

Stuur de transitie per productgroep met slimme ketentafels en routekaarten. Samenwerking is noodzakelijk en een kracht van ons land. De manier waarop we als land met grondstoffen en producten omgaan kent vele partijen met elk een eigen rol in de keten. Breng met spoed en onder regie van de overheid de partijen samen en bouw gedeelde visies en routekaarten die als kompas dienen voor de transitie. Hierbij kunnen de productgroepen centraal staan, maar belangrijk is wel om thema's die overal spelen goed op te pakken, zoals logistiek, gebrek aan investeringen.

Bevorder daadwerkelijke implementatie van de routekaarten. Te vaak blijft het in ons land bij visies. Er zijn politieke keuzes nodig om te werken aan een Nederland dat klaar is voor de toekomst. Wij pleiten voor het opzetten van grootschalige implementatietrajecten die worden gemonitord en doorgezet. De wetenschap staat in de steigers om dit actief te ondersteunen.

Organiseer een betere gecoördineerde financiering vanuit publieke en private middelen. De transitie naar een circulaire economie en samenleving vergt nieuwe investeringen. Maar het is zaak dat die middelen op een gecoördineerde manier worden ingezet gericht op het ondersteunen van de implementatietrajecten.

Laat circulair ondernemen renderend zijn. De transitie naar een circulaire economie staat aan het begin. De koplopers van bedrijven die met hun producten en diensten bijdragen aan de circulaire economie willen we stimuleren. Een productgroep-aanpak die kijkt naar de hele waardeketen is daarbij zeer behulpzaam. Het Nederlandse MKB verdient hierbij speciale aandacht, omdat zij door hun innovatieve vermogen de motor vormt van de transitie. Omdat het over Nederlandse bedrijven gaat, vraagt dit speciale aandacht bovenop EU-beleid. Dat stimuleren kan met coördinatie van (bestaande) landelijke instrumenten zoals het overheids-inkopen, het landelijke afvalinstrumentarium (zoals producent-verantwoordelijkheid en het gedrag van Nederlanders), het stoppen met de ondersteuning en subsidiering van niet-circulair produceren en handelen alsmede beperking van de import van lineaire producten, naast het stimuleren van innovatie en investeringen in circulaire verdienmodellen. Maar bovenal vraagt het vormgeven van de circulaire economie regie en meer financiële steun.

Voor het verdienvermogen van Nederland, het bevorderen van duurzame welvaart, hogere leveringszekerheid van grondstoffen, en een schoon en gezond land is er geen ander alternatief dan een circulaire economie. Dit is de toekomst. De Nederlandse wetenschap wil een belangrijke rol spelen in de transitie naar dit toekomstige Nederland. Wij staan er klaar voor.

We wensen u wijsheid in uw werkzaamheden.

Getekend:

1.	Prof. Dr. Ernst Worrell	Universiteit Utrecht
2.	Prof. Dr. Arnold Tukker	Universiteit Leiden
3.	Prof. Dr. Johan Schot	Universiteit Utrecht
4.	Prof. Dr. Peter Ben Smit	Vrije Universiteit Amsterdam
5.	Dr. ir. Kasper Lange	Hoge School van Amsterdam
6.	Dr. Rutger Hoekstra	Universiteit Leiden
7.	Dr. Suzanne de Bakker	Hogeschool Utrecht
8.	Dr. Jaco Quist	Technische Universiteit Delft
9.	Prof. Dr. Hans van Kranenburg	Radboud Universiteit
10.	Dr. Sjoerd Kluiving	Vrije Universiteit Amsterdam
11.	Dr. Asel Doranova	Universiteit Tilburg
12.	Drs. Arjen Wierikx	Hogeschool Utrecht
13.	Joanne Lucas	Hoge School van Amsterdam
14.	Dr. ir. Ton van Kollenburg	Avans Hogeschool
15.	Dr. Evert-Jan Velzing	Hogeschool Windesheim

16.	Dr. Joop de Zwart	Avans Hogeschool
17.	Dr. Inge Oskam	Hogeschool van Amsterdam
18.	Dr. Julie Ferguson	Hogeschool van Amsterdam
19.	Prof. Dr. Stan Majoor	Universiteit van Amsterdam/HvA
20.	Dr. Don Ropes	Hogeschool Inholland
21.	Dr. Sjors Witjes	Radboud Universiteit
22.	Remko Siemerink	Hogeschool Rotterdam
23.	Dr. Deborah Tappi	Hogeschool Rotterdam
24.	Dr. Margie Topp	Hogeschool Windesheim
25.	Dr. Ir. Albert ten Busschen	Hogeschool Windesheim
26.	Dr. Ir. Geert Heideman	Hogeschool Windesheim
27.	Prof. Dr. Han Wösten	Universiteit Utrecht
28.	Dr. Koen Dittrich	Erasmus Universiteit
29.	Dr. Soukje Goldman	Hogeschool van Amsterdam
30.	Prof. Dr. Simona Negro	Universiteit Utrecht
31.	Prof. Dr. Pieter Bruijninx	Universiteit Utrecht
32.	Dr. Arturo Castillo Castillo	Universiteit Utrecht
33.	Dr. Karel Van den Berghe	Technische Universiteit Delft
34.	Dr. Reint Jan Renes	Hogeschool van Amsterdam
35.	Prof. dr. Biljana Pešalj	Fontys Hogeschool
36.	Prof. Dr. Reyer Gerlagh	Universiteit Tilburg
37.	Prof. mr. dr. Marlon Boeve	TU Delft/Universiteit Utrecht
38.	Mr. Dr. Ida Mae de Waal	Universiteit Utrecht
39.	Prof. mr. Willem Janssen	Universiteit Utrecht/RU Groningen
40.	Prof. Dr. Nancy Bocken	Universiteit Maastricht
41.	Yvonne van Lith	Fontys Hogeschool
42.	Dr. Benjamin Sprecher	Technische Universiteit Delft
43.	Prof. Dr. Yvonne van der Meer	Universiteit Maastricht
44.	Dr. Daan Schraven	Technische Universiteit Delft
45.	Prof. dr. René Kemp	Universiteit Maastricht
46.	Prof. Dr. Jan Rotmans	Erasmus Universiteit
47.	Martijn van Engelenburg	Universiteit Leiden
48.	Prof. Dr. Andre Nijhof	Nyenrode Business Universiteit
49.	Dr. Jolien Ubacht	Technische Universiteit Delft
50.	Dr. Linda Kamp	Technische Universiteit Delft
51.	Prof. Dr. Ester van der Voet	Universiteit Leiden
52.	Dr. ir. Arjan Kirkels	Technische Universiteit Eindhoven
53.	Dr. Diane Zandee RC	Nyenrode Business Universiteit
54.	Prof. Dr. Chris Slootweg	Universiteit van Amsterdam
55.	Prof. dr. ir. Ruth Mugge	Technische Universiteit Delft
56.	Sanne Bours, MSc	Universiteit Utrecht
57.	Dr. Lis Suarez-Visbal	Universiteit Utrecht
58.	Claudia Stuckrath	Universiteit Utrecht
59.	Prof. Dr. Gjalt de Jong	Rijks Universiteit Groningen
60.	Ir. Henri van Bennekom	Technische Universiteit Delft
61.	Dr. ir. Ad Straub	Technische Universiteit Delft
62.	Cas Raedts, MSc	Universiteit Utrecht
63.	Dr. Jan Brusselaers	Vrije Universiteit Amsterdam

64.	Joek van der Zwaan, MSc	Universiteit Utrecht
65.	Dr. Mirella Soyer	Hogeschool Rotterdam
66.	Gergő Sütő, MSc	Universiteit Utrecht
67.	Dr. Alexander Wandl	Technische Universiteit Delft
68.	Prof. Dr. Eveline van Leeuwen	Wageningen University
69.	Prof. Dr. Dave Huitema	Wageningen University
70.	Prof. Dr. Ir. Vincent Gruis	Technische Universiteit Delft
71.	Prof. Dr. Arnoud Lagendijk	Radboud Universiteit
72.	Prof. Dr. ir. Henk Kievit	Nyenrode Business Universiteit
73.	Prof. Mr. Dr. Tineke Lambooy	Nyenrode Business Universiteit
74.	Prof. Dr. Caroline Kroon	Technische Universiteit Delft
75.	Prof. Dr. Cees Withagen	Vrije Universiteit Amsterdam
76.	Dr. Vivian Tunn	Universiteit Utrecht
77.	Dr. Yanan Liang	Universiteit Leiden
78.	Prof. Dr. Jeroen Guinee	Universiteit Leiden
79.	Prof. Dr. René Klein	Universiteit Leiden
80.	Dr. Ellen van der Werff	Rijksuniversiteit Groningen
81.	Dr. Nils Thonemann	Universiteit Leiden
82.	Prof. Dr. Conny Bakker	Technische Universiteit Delft
83.	Dr. Katinka Quintelier	Vrije Universiteit Amsterdam
84.	Prof. dr. Karen Maas	Erasmus Universiteit
85.	Dr. David Vermaas	Technische Universiteit Delft
86.	Dr. Walter Vermeulen	Universiteit Utrecht
87.	Prof. Dr. Imke de Boer	Wageningen Universiteit
88.	Tom Rep, MSc	Universiteit Utrecht
89.	Prof. mr. dr. Herman Gilissen	Universiteit Utrecht/Delta Climate Center
90.	Dr. Helen Toxopeus	Universiteit Utrecht
91.	Prof. Dr. Petra de Jongh	Universiteit Utrecht
92.	Dr. Cees-Jan Pen	Fontys Hogeschool
93.	Drs. Annemiek Pronk	Universiteit Utrecht
94.	Prof. Dr. Bert Weckhuysen	Universiteit Utrecht
95.	Mr. Dr. Bart Wernaart	Fontys Hogeschool
96.	Michiel van den Hout	Klimaatonderzoek Initiatief Nederland (KIN)
97.	Prof. dr. Bert Klein Gebbink	Universiteit Utrecht
98.	Dr. Li Shen	Universiteit Utrecht
99.	Prof. Dr. Devrim Murat Yazan	Universiteit Twente
100.	Prof. Dr. Ruud Balkenende	Technische Universiteit Delft
101.	Dr. Blanca Corona	Universiteit Utrecht
102.	Willemien Veele MSc	NHL Stenden Hogeschool
103.	Prof. Dr. Joyeeta Gupta	Vrije Universiteit Amsterdam
104.	Amber Sels, MSc	Universiteit Utrecht

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Universiteit Utrecht
T.a.v. E. Worrell
Princetonlaan 8A
3584 CB Utrecht

Kenmerk: 202600349

Den Haag, 20 januari 2026

Geachte heer Worrell,

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur

202600360

Amersfoort, 19 januari 2026.

Aan informateur Rianne Letschert
Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500EA DEN HAAG

Geachte mevrouw Letschert,

Hartelijk dank voor uw brief van 12 januari, kenmerk 202600199, waarin u reageert op mijn brief van 2 januari jl.

Ik begrijp best dat u zelf niet inhoudelijk op mijn schrijven kan reageren. Dat was ook niet mijn bedoeling, maar ik ben blij dat mijn brief ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar zal blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Dat geeft mij de moed om u met nog met enkele aanvullingen lastig te vallen. 😊

1. In de eerste plaats stuur ik u via bijlage nog "De visie van Peter van Hoesel op een samenleving met basisinkomen";
2. Mijn stukje: "Ravijnjaar dwingt gemeenten tot pijnlijke keuzes – basisinkomen kan redding brengen" van maart 2024;
3. Mijn stukje: "Rapport: "Het einde van de toeslagen" van april 2023;
4. Mijn stukje: "Oplossing voor zowel het tekort aan donornieren als het cellentekort";
5. "Afwikkeling toeslagenschandaal dreigt nog tientallen jaren te duren" bnr.nl;
6. Mijn stukje: "Het Universeel Staatspensioen" (USP)

Naar aanleiding van de al wat oudere bijlage 5 zou ik voor een kabinetscoalitie de volgende suggestie willen doen:

In mijn brief van 2 januari haalde ik de tekst aan die Henk de Vos, gepensioneerd universitair hoofddocent sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen, schreef in diens blog van 8 december 2023 op zijn blogspot TOEGEPASTE SOCIALE WETENSCHAP. De wetenschapper betoogt daarin dat het neoliberale regeringsbeleid erop gericht was de bestaanszekerheid te ondermijnen.

Ik zou willen voorstellen in het coalitieakkoord een concept-regeling op te nemen die gedupeerden van dat wanbeleid, bepaalde schade die erdoor veroorzaakt is op simpele wijze te vergoeden. De afwikkeling van 'het toeslagenschandaal' maar ook schade die geleden is door het niet indexerend van de pensioenen, plus de schade die voortvloeit uit de nieuwe Wet Toekomst Pensioenen (WTP) kan dan binnen redelijke termijn, en hopelijk naar ieders tevredenheid, worden afgewikkeld.

Mijn suggestie:

- *Betaal gedupeerden direct een renteloos voorschot ter aflossing van door wanbeleid veroorzaakte schulden en*
- *Verreken dat later met de definitieve vergoeding waarop aanspraak kan worden gemaakt.*

In het verleden (denk aan de ex-KNIL militairen) zijn vergoedingen vaak 'als mosterd na de maaltijd' uitgekeerd. D.w.z. na het overlijden van de gedupeerden.

Het vertrouwen van de burger in de politiek is hierbij in het geding.

Bevreesd voor de hoge kosten van zo'n regeling? Invoering van het USP uit bijlage 6 – zal - vooral in de eerste jaren na invoering – m.i. veel geld kunnen opleveren.

Met vriendelijke groet,

Bijlagen: 6

De visie van Peter van Hoesel op een samenleving met basisinkomen.

Audiospeler

Gebruik Ombhoog/Omlaag pijltoetsen om het volume te verhogen of te verlagen.

'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' van de Franse revolutie vormen een mooi uitgangspunt, alleen kun je je wel afvragen wat daarvan uiteindelijk terecht is gekomen. De Franse samenleving vertoont op alle drie punten nogal wat mankementen.

Ik wil uitgaan van vier na te streven maatschappelijke kernwaarden: vrijheid, gelijkheid, welzijn, eenvoud. Deze waarden zijn niet onafhankelijk van elkaar, want ze kunnen elkaar versterken of elkaar verzwakken. Een paar voorbeelden: ongelijkheid beperkt de vrijheid en het welzijn van minder bedeelden, complexiteit werkt negatief uit op de drie andere waarden.

Deze waarden zijn stuk voor stuk doorslaggevend voor het levensgeluk van mensen. En voor wie de economie belangrijk vindt: ze zijn ook bevorderlijk voor een hoogwaardige economie.

Vrijheid

Met vrijheid is het in ons deel van de wereld wat beter gesteld dan in veel andere delen van de wereld. Desondanks is er nogal wat onvrijheid. Die wordt veroorzaakt door toenemende regeldruk van overheden, door toenemende belastingdruk, door de marktmacht van grote bedrijven, door allerlei bevoegdheden van instanties om zich met ons leven te bemoeien, door de grote bevolkingsdichtheid.

Het legt een loden deken over de samenleving, terwijl volstaan zou kunnen worden met een donzen dekbed.

Gelijkheid

Ook met de gelijkheid lijkt het in ons deel van de wereld wat beter gesteld dan in veel andere delen, maar de ongelijkheid die er feitelijk is overschaduwde dat nogal.

Vermogenden worden bevoordeeld boven gewone burgers, grote bedrijven krijgen voordelen die kleinere bedrijven moeten ontberen, allochtonen krijgen minder kansen op de arbeidsmarkt en dat geldt ook voor ouderen, via de media wordt een klein aantal mensen bediend met veel aandacht en krijgen anderen nauwelijks kans om van zich te laten horen, kinderen van hoger opgeleiden krijgen meer kansen dan kinderen van lager opgeleiden, etc.

Dat bevordert allemaal de ongelijkheid. Wie aan de goede kant zit krijgt steeds meer kansen, wie aan de verkeerde kant zit krijgt steeds minder kansen.

Welzijn

Ook met het welzijn zou het een stuk beter kunnen.

De zorg voor ouderen is niet optimaal, in veel wijken is het onveilig, er is verdeeldheid tussen bevolkingsgroepen, de huisvesting schiet hier en daar tekort, het milieu wordt te zwaar belast, armoede voorkomt deelname aan allerlei plezierige activiteiten, goed nabuurschap is niet altijd aanwezig, de bureaucratie veroorzaakt nogal wat problemen.

Dat alles veroorzaakt voor velen een lagere kwaliteit van leven dan mogelijk zou zijn.

Eenvoud

De samenleving is enorm complex geworden en daar lijkt geen einde aan te komen.

Regelgeving dijt alleen maar uit, de overheid doet weinig aan beleidsbeëindiging, bedrijven brengen steeds meer ingewikkelde producten en diensten op de markt, het internet biedt veel nuttige informatie maar brengt ook veel verwarring en desinformatie teweeg, mensen willen veel beleven wat leidt tot toenemende drukte en een slechter milieu, globalisering brengt veel onrust teweeg.

Met al die complexiteit wordt de samenleving steeds minder transparant en steeds meer een doolhof waar je makkelijk de weg kwijtraakt, met alle negatieve gevolgen van dien.

Een toekomstbeeld

Een ideaal leven leiden heeft per persoon een verschillende inhoud. Een samenleving die ruimte biedt om een ideaal leven na te streven zal geen onnodige belemmeringen opwerpen en bovendien proberen dat zo veel mogelijk te faciliteren.

Dat houdt nogal wat in: kansen bieden in het onderwijs plus herkansingen, levenslang leren mogelijk maken, de toegang tot de arbeidsmarkt optimaliseren, bevorderen van een gezonde levensstijl, duurzaamheid bevorderen, voorkomen van armoede, geen artefacten mogelijk maken die ongelijkheid bevorderen, kleinschaligheid waar het kan en grootschaligheid alleen als het echt niet anders kan, veiligheid in woonomgeving en werkomgeving, ruimte voor experimenten, het belang van geld waar mogelijk beperken, voldoende woonvoorzieningen, mensen met gebreken kansen bieden, en nog wel meer.

Daar zit eigenlijk niets nieuws bij. Maar net als bij de kernwaarden van de Franse revolutie komt dit in onze huidige samenleving niet uit de verf. Sterker nog, het lijkt wel alsof sommige ontwikkelingen juist de andere kant op gaan, zoals: nauwelijks herkansingen meer in het onderwijs, arbeidsmarktregels die de toegang juist beperken, belastingen en subsidies die ongelijkheid bevorderen, te weinig sociale huur, economische groei ongeacht de maatschappelijke nadelen, afbraak van voorzieningen die de kwaliteit van leven ondersteunen.

Het gaat er dan ook om een ontwikkeling op gang te brengen die ons wel de goede kant op leidt. Invoering van een basisinkomen kan daar een belangrijke impuls aan geven.

Basisinkomen

Een basisinkomen voor alle legale inwoners kan de volgende bijdragen leveren aan bovengenoemde kernwaarden en daarmee aan ontwikkelingen naar een betere samenleving.

Mensen worden niet langer gedwongen tot activiteiten die ze liever niet zouden ondernemen. Ze kunnen bijvoorbeeld besluiten om geen betaalde arbeid te verrichten. Of geen arbeid te accepteren die ze niet leuk vinden. Of te kiezen om minder uren te gaan werken.

Daarmee wordt (onder meer): veel ruimte geschapen voor vrijwilligerswerk, nutteloze arbeid teruggedrongen, ziekte als gevolg van vervelend werk vermeden, negatieve druk van uitkeringsinstanties opgeheven, ruimte geschapen voor het volgen van opleidingen en stages.

Mensen kunnen ook besluiten om niet te gaan werken en te kiezen voor een relatief sober bestaan zonder de dreiging om zelfs dat te verliezen. Tegenstanders van het basisinkomen vinden dit (naast de vermeende onbetaalbaarheid) de belangrijkste reden om tegen het basisinkomen te zijn. Zij veronderstellen daarbij dat velen hiervoor zullen kiezen, zeker als het basisinkomen niet al te laag is. Het zou overigens best kunnen dat de arbeidsparticipatie juist toeneemt omdat er allerlei werk mogelijk wordt gemaakt dat momenteel te duur is. Hoe dan ook, mensen krijgen veel meer vrijheid om het leven te leiden dat ze zouden willen leven.

De sociale ongelijkheid wordt met het basisinkomen niet opgeheven, maar wel verminderd. Als het niet te laag is, gaat er een nivellerende werking van uit in die zin dat er een duidelijke ondergrens komt aan het inkomen, waardoor de verhouding met hogere inkomens wat minder scheef wordt. Hier zit ook het tweede belangrijke bezwaar bij tegenstanders, namelijk dat het volgens hen onbetaalbaar wordt voor de hogere inkomens omdat de belastingen sterk omhoog zouden moeten. Echter, als de invoering van het basisinkomen gepaard gaat met een verstandig pakket aan aanpalende hervormingen, hoeft de belastingdruk per saldo niet omhoog en zijn er voor de middeninkomens zelfs voordelen mogelijk.

Daarenboven, en dat is belangrijker, krijgen mensen meer kansen om op te klimmen. Je kunt makkelijker van baan of zelfs van vak veranderen, je kunt via (onbetaalde) stages makkelijker uitproberen waar je je in thuis voelt, ook met een kleine baan kun je je positie al verbeteren, via vrijwilligerswerk bouw je netwerken op waarmee je verder kunt komen, je kunt makkelijker proberen voor jezelf te beginnen, je kunt een tweede opleiding gaan volgen, etc.

Het niveau van welzijn krijgt met het basisinkomen een positieve impuls. Er komt meer ruimte voor: mantelzorg en buurtwerk, deelname aan allerlei vormen van vrijetijdsbesteding, opdoen van leerervaringen, vrijwilligerswerk, ontwikkelen van een gezonde levensstijl, etc.

Daarnaast wordt de inhoud van het werk voor velen verbeterd, omdat er meer ruimte komt om te kiezen voor het werk wat je goed ligt, wat goed is voor de productiviteit en waarmee ook het ziekteverzuim wordt verminderd.

Verder worden mensen na verloop van tijd minder geconfronteerd met allerlei nutteloze producten/diensten en overbodige bureaucratie. Dat scheelt een hoop vervelende ervaringen en zal ook goed uitpakken voor het milieu. Ook de criminaliteit zal op een lager niveau komen. Dat scheelt een hoop andere vervelende ervaringen.

De complexiteit van de samenleving wordt alleen al sterk verminderd als het basisinkomen alle bestaande sociale zekerheid gaat vervangen. Maar ook aanpalende maatregelen zoals op het gebied van belastingen, arbeidsrecht, subsidies, huisvesting, studiefinanciering, zorg kunnen bijdragen aan een verdere vermindering van de complexiteit.

Daarnaast zal het terugdringen van overbodige arbeid en nutteloze producten/diensten in het bedrijfsleven een grote bijdrage leveren aan het vereenvoudigen van de samenleving.

Het wordt zo makkelijker om de weg te vinden in de samenleving. Die weg is voor iedereen anders, maar het wordt wel iemands eigen weg, niet de weg die door anderen wordt gewezen en die nogal eens een dwaalweg blijkt te zijn. Het verminderen van allerlei verkeerde keuzen levert op zichzelf al een enorm maatschappelijk rendement op.

Een ander aspect is dat voor velen de keuze voor een in materieel opzicht betrekkelijk sober maar wel zeker bestaan wordt geopend, waarbij geen voortdurende strijd behoeft te worden aangegaan om overeind te blijven. Dat zal voor velen een aantrekkelijke optie zijn, die op allerlei eerdergenoemde punten, zoals bijvoorbeeld het milieu, gunstig uitpakt.

Conclusie

Het basisinkomen heeft een gunstige invloed op de kernwaarden van een zozeer gewenste samenleving. Zelfs als het daarbij zou blijven is het al de moeite waard, maar verondersteld mag worden dat het gaat doorwerken op andere beleidsdomeinen. Het zou bijvoorbeeld een gunstige invloed kunnen hebben op het financiële systeem (dat drijft op de dynamiek van schulden), op de netto welvaart (het bnp gaat wellicht wat achteruit, wegens het wegvallen van nutteloze arbeid c.q. allerlei overhead, maar de nettowaarde van het bnp gaat er dan behoorlijk op vooruit), op de economische groei (de uurlonen kunnen omlaag, terwijl de productiviteit stijgt), maatschappelijke dienstverlening in georganiseerd verband kan worden ingezet om allerlei knelpunten in de samenleving op te lossen, bouwen van een eigen huis kan worden gefaciliteerd, het functioneren van de democratie kan worden verbeterd, etc.

Door het basisinkomen kunnen ook allerlei maatschappelijke experimenten makkelijker op gang komen, waarmee hopelijk een permanente stroom van maatschappelijke innovaties op gang wordt gebracht.

Peter van Hoesel

Januari 2016

<https://managementissues.com/specials/peter-van-hoesels-visie-op-een-samenleving-met-een-basisinkomen/>

Ravijnjaar dwingt gemeenten tot pijnlijke keuzes – basisinkomen kan redding brengen

Gemeenten hebben het moeilijk en een verandering in de financieringssystematiek veroorzaakt een tijdelijke krimp in de rijksuitkering uit het gemeentefonds. Deze tijdelijke krimp noemt men wel 'het ravijnjaar'. Het probleem is dat de almaar toenemende steun die gemeenten moeten bieden in het sociaal domein er door op de tocht komt te staan.

Het Rijk kan de behoefte aan gemeentelijke steun minimaliseren door een basisinkomen (UBI) in te voeren.

Op het 'sociaalweb' viel mijn oog op het artikel Ravijnjaar dwingt gemeenten tot pijnlijke keuzes in sociaal domein. Ik begrijp daaruit:

- Dat het ravijnjaar een gevolg is van een verandering in de systematiek van de gemeentefondsuitkering. Op dit moment is het volume van het gemeentefonds afhankelijk van de omvang van de uitgaven van de rijksoverheid, in de nieuwe regeling afhankelijk van de groei van het bbp;
- Dat voor veel gemeenten 'het ravijnjaar' 2026/2027 een aanzienlijke financiële terugval betekent, terwijl de taken binnen het sociaal domein steeds complexer en kostbaarder worden;
- Dat het ingrijpende gevolgen zal hebben; het stelt gemeenten voor moeilijke keuzes, maar vraagt ook om een herbezinning op hoe zorg en ondersteuning lokaal georganiseerd en gefinancierd zal moeten worden;
- Dat gemeenten niet om scherpe keuzes heen zullen kunnen. Er zal moeten worden gestuurd op zowel korte als op lange termijnoplossingen om de financiële stabiliteit te waarborgen.

Het slot van het artikel kreeg de kop mee: 'Wat kunnen gemeenten doen?' 1

Maar zou de vraag niet moeten luiden: Wat moet de rijksoverheid doen?

Die zadelt voor de zoveelste maal gemeenten op met de problemen, terwijl zij de kant-en-klare oplossing vrijwel gereed heeft liggen.

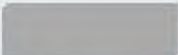
Basisinkomen

Ik doel op: de invoering van een basisinkomen.

De gemeenten hoeven dan niet meer te worstelen met de vraag wat ze precies wel en niet mogen. Het UWV hoeft dan niet langer negatief in het nieuws te komen en ook de overige werkzaamheden in het sociaal domein spelen dan niet langer zo'n grote rol.

Oorzaak: Met een basisinkomen kunnen financiële problemen van de burger worden voorkomen. En u kent het gezegde: "voorkómen is beter dan genezen."

Het belang van bestaanszekerheid (die het basisinkomen biedt) is jarenlang miskend; het neoliberalisme waarop in ons land het beleid decennialang is gestoeld, is er, zoals u zult weten, op gericht bestaanszekerheid te ondermijnen. TIJD VOOR EEN OMMEKEER?

 Amersfoort, maart 2024

Rapport: 'Het einde van de toeslagen'. Een analyse van

Delen:

Het Instituut voor Publieke Economie kwam op 12 april uit met een rapport: 'Het einde van de toeslagen'. analyseert.

Delen:

Het Instituut voor Publieke Economie kwam op 12 april jl. uit met een rapport: 'Het einde van de toeslagen'. Jasper J. van Dijk en Yrla van de Ven deden daarin onderzoek naar de mogelijkheid toeslagen en heffingskortingen af te schaffen door de effecten ervan te verwerken in een onvoorwaardelijke toeslag. Ze publiceerden een samenvatting in hun artikel "Zo komen we van de toeslagen en heffingskortingen af."

Het ziet er nu naar uit dat ze met hun publicatie "Zo komen we van de toeslagen en heffingskortingen af", een belangrijke stap hebben gezet op het pad naar een Universeel Basisinkomen. Ze schrijven: *Ons voorstel kan worden gezien als een gedachte-experiment, waarin wij het verband tussen de arbeidskosten van de werkgever en het geld dat de werknemer kan uitgeven eenvoudiger en begrijpelijker maken, maar tegelijkertijd de herverdelende werking van het huidige stelsel grotendeels intact te laten.*

'Rijken betalen niet meer belasting'

Ze zijn er daarom nog niet, want ze hebben namelijk de herverdelende werking van het huidige stelsel intact gelaten. Op 25 maart 2022 publiceerde het Cultureel Planbureau (CPB) het onderzoeksrapport 'Ongelijkheid en herverdeling', waaruit bleek dat het in Nederland met die herverdeling via belastingen slecht gesteld is. Of, zoals Tobias den Hartog het in het AD verwoordde: *Nederlanders met hogere inkomens betalen helemaal geen groter deel van hun inkomen aan belasting. De hippe econoom Thomas Piketty beweerde het, vrijwel elke linkse politicus vermoedde het, maar nu*

heeft het Centraal Planbureau (CPB) het op schrift gesteld: nee, de rijkste Nederlanders betalen helemaal niet meer belasting dan mensen met een lager inkomen.”

Hybride basisinkomen

Verder schrijven Jasper van Dijk en Yrla van de Ven over 'de inkomensonafhankelijke toelage, waarvan de hoogte enkel wordt bepaald door de gezinssamenstelling'. Ik vraag me af: Zou het niet beter zijn om gewoon uit te gaan van een huishoudtoelage die onafhankelijk is van de gezinssamenstelling? Zoals voorgesteld bij het Hybride Basisinkomen (HBI) Het monitoren van de gezinssamenstelling zal namelijk nogal wat voeten in de aarde hebben.

Faillissementen

Ik ben benieuwd waar de onderzoekers op uit zullen komen als ze ook de door het CPB geconstateerde fiscale misstanden hebben rechtgetrokken. Denk je eens in wat de samenleving erbij wint als zo'n 64.000 ondernemers, die nog in hun maag zitten met onafgeloste coronaschulden, de fiscus kunnen laten weten: verreken die maar met ons basisinkomen (of negatieve inkomstentaks – NIT). En al die kleine en middelgrote boerenbedrijven die uit zorg voor natuurbehoud hun veestapel zullen moeten laten inkrimpen. Ook bij hen zal het basisinkomen zorgen voor een zorgeloos bestaan en faillissementen kunnen voorkomen. En dan heb ik het nog niet over al die overige voordelen die een basisinkomen biedt.

[REDACTED], april 2023

Bron: [Rapport: Het einde van de toeslagen — Instituut voor Publieke Economie \(instituut-pe.nl\)](#).

Zie ook: [Reactie op 'En plots, daar was het basisinkomen' – Basisinkomen](#)

Auteur [REDACTED] Geplaatst op 28 april 2023 Categorieën [Eenheids Nieuws](#), [Basisinkomen](#),

<https://basisinkomen.nl/rapport-het-einde-van-de-toeslagen-een-analyse-van-joop-bohm/>

Oplossing voor zowel het tekort aan donornieren als het cellentekort

Uit cijfers van de Nederlandse Transplantatie Stichting (NTS) blijkt dat op dit moment (cijfers van 31 mei 2025) meer dan 1.100 mensen wachten op een nieuwe nier. Gemiddeld staan patiënten zo'n 2,5 jaar op deze lijst. De wachtlijst zal helaas voor zo'n 200 mensen te lang blijken. Ze overlijden als gevolg van ernstig nierfalen of hun conditie verslechtert dermate dat transplantatie geen optie meer is. De oorzaak van de lange wachtlijst is simpel er zijn te weinig donornieren. De Nierstichting vindt dit onacceptabel.

Gloort er hoop aan de horizon door het bericht in De Telegraaf van 3 juli jl. onder de kop: "Kamer trekt miljoenen uit om gigantisch cellentekort te verlichten"?

De nierdonatie maakt van een punt een komma.

"Wanneer je bij leven een nier doneert aan een nierpatiënt, betekent dat voor die patiënt het begin van een nieuwe toekomst", aldus Mariëtte Kraayvanger, programmamanager bij de Nierstichting.

Is het dan niet logisch om door wetgeving te bevorderen dat veroordeelden een fors gedeelte van hun celstraf krijgen kwijtgescholden wanneer ze een donornier ter beschikking stellen?

De kans dat er echt iets mis gaat bij een nier donatie is ongelooflijk klein. Zes weken na de operatie zijn de meeste donoren alweer helemaal hersteld. Ze kunnen weer volop sporten en hoeven geen dieet te volgen of medicijnen te slikken.

Voor de donor betekent dat dan – net als voor de nierpatiënt – het begin van een nieuwe toekomst.

██████████, Amersfoort.

Economie • 23 jan '25 12:26 • Aangepast op 23 jan '25 15:47

Afwikkeling Toeslagenschandaal dreigt nog tientallen jaren te duren

Auteur: Myrthe Koopman

Het huidige proces om gedupeerden van het Toeslagenschandaal te helpen, voldoet niet aan wat er in een rechtsstaat verwacht mag worden. Dat is een van de keiharde conclusies van het rapport van de Adviescommissie onder leiding van oud-Kamerlid

Chris van Dam, dat vandaag aan staatssecretaris Sandra Palmen van Herstel en Toeslagen is overhandigd. De compensatie van gedupeerden loopt zodanig vast, dat volledig herstel nog zeker vijftien tot twintig jaar kan duren.

Het huidige proces om gedupeerden van het Toeslagenschandaal te helpen, voldoet niet aan wat er in een rechtsstaat verwacht mag worden. (ANP / ANP)

In 2020 beloofde het kabinet tienduizenden gedupeerde ouders van het Toeslagenschandaal om de schade te herstellen, maar die hersteloperatie is vastgelopen. De Adviescommissie concludeert nu in het rapport dat het noodzakelijk is om stevig in te grijpen. Volgens de spoedcommissie heeft de overheid meer beloofd dan ze kan waarmaken, en dat leidt tot grote teleurstelling. De commissie stelt dat de overheid überhaupt niet meer moet beloven dat het de levens van gedupeerden kan 'herstellen', simpelweg omdat de overheid dat niet kan.

Twee routes

In plaats daarvan moet het herstelproces terug worden gebracht naar twee routes. De belangrijkste route daarvan is die van de Stichting (Gelijk)waardig Herstel, dat onder eerdere leiding van prinses Laurentien stond. Die stichting moet flink opschalen en een sleutelrol spelen bij 'emotioneel herstel en hulp bij het aannemelijk maken van schade'. Ouders die daar niet voor kiezen, mogen volgens het rapport zelf via de andere route de schade aannemelijk maken. Een advocaat moet de ouders daarin bijstaan.

Lees ook

Renske Leijten: 'Afhandeling toeslagenschandaal kan vóór de zomer klaar zijn'

Momenteel worden er verschillende schadekaders gehanteerd voor het vaststellen van de schade. Dat zorgt bij veel gedupeerde ouders voor onzekerheid. De Adviescommissie wil daarom dat er één schadekader komt dat overal geldt. Daarin staat dan welke bedragen er worden gehanteerd en aan welke bewijslast en aannemelijkheid een ouder moet voldoen. Als een zaak te complex is, moet volgens het rapport worden doorverwezen naar een Commissie Complexe Schade. Dat kost dan wel meer tijd.

Uitzondering

De Adviescommissie maakt wel een uitzondering voor ouders die zelf geen regie meer over de situatie hebben. Dat zijn naar schatting zo'n twee- tot drieduizend gedupeerden. Die mensen krijgen een hulpverlener die de regie neemt en werkt aan een perspectief voor compensatie en andere (mentale) hulp. De commissie pleit ook voor het aannemen van een bestuurlijk kopstuk dat boven de partijen staat, om een doorbraak te forceren.

Oud-Kamerlid Chris van Dam, voorzitter van de Adviescommissie, zegt daarnaast in een ongevraagd advies dat de Dienst Toeslagen weg moet bij het ministerie van Financiën. Volgens Van Dam hoort Toeslagen eerder thuis bij het ministerie van Sociale Zaken.

<https://www.bnr.nl/nieuws/economie/10565439/afwikkeling-toeslagenschandaal-dreigt-nog-tientallen-jaren-te-duren>

Het Universeel Staatspensioen (USP)

Waarom gaan we niet over op een universeel staatspensioen, waarvan de uitkeringen gebaseerd worden op de betaalde (bijvoorbeeld vlaktaks 25%) pensioenbelasting over alle inkomsten?

In het onderstaande cijfervoorbeeld is er van uitgegaan dat de pensioenbelasting recht geeft op een pensioen ter hoogte van 2% van zijn inkomen:

A bereikt op 26 juli 2030 de pensioengerechtigde leeftijd. Zijn inkomen bedroeg over de jaren 2027 t/m 2030 respectievelijk 24.000,-, 19.200,-, 25.600,- en 19.840, euro, waarover dus aan pensioenbelasting werd afgedragen: 6.000 + 4.800 + 6.400 + 4.960 euro.

Zijn basispensioen bedraagt dan 8% van die pensioenbelasting, dus 480 + 384 + 512 + 396,80. Bedroeg de geldontwaarding (inflatie) respectievelijk 10, 8, 7 en 5% dan zal zijn jaarpensioen worden vastgesteld op 528 + 414,72 + 547,84 + 416,64, in totaal 1.907,20 euro, en ontvangt hij van 1 juli 2030 af 1.907,20 : 12 = 158,93 euro bruto per maand aan pensioenuitkeringen. Jaarlijks aan te passen aan inflatie en welvaartstrend.

Zonder problemen kan nog verfijning worden aangebracht:

Leeft A tijdens enig jaar samen met B, dan kan het pensioen in dat jaar over beiden worden verdeeld in de verhouding 2 : 1.

nabestaandepensioen

Leeft A bij zijn overlijden samen met C, dan kan worden bepaald dat C de helft van het pensioen van A behoudt tot aan zijn dood.

N.B. Waar 'hij/zijn' staat kan ook gelezen worden 'zij/haar'.

Ontvangsten aan pensioenbelasting en uitgaven wegens uitbetaalde pensioenen kunnen gewoon op de rijksbegroting worden geraamd. Het overschot kan (geheel of gedeeltelijk) als USP-reserve op de balans worden opgenomen.

Een dergelijk staatspensioen maakt geen onderscheid naar leeftijd en is immuun voor flexibiliteit of hoogte van de marktrente en trekt er zich niets van aan of men zzp'er is of een vaste baan heeft, of inkomsten heeft uit beleggingen. Het bedrag aan pensioenbelasting dat betaald wordt, daar draait het om.

Het hier geschetste pensioensysteem geeft iedereen die inkomsten heeft en daarover pensioenbelasting afdraagt recht op een welvaartsvast staatspensioen vanaf de pensioengerechtigde leeftijd (bijv. 65jaar).

De uitvoeringskosten zijn minimaal doordat gebruik wordt gemaakt van één uitvoeringsinstantie in plaats van 200 pensioenfonds.

Doordat er geen premie hoeft te worden gestort in een fonds, ontbreekt er een miljardenvermogen waar geldwolven en aasgieren op afkomen om te proberen mee te eten uit de ruif.

De voordelen zijn evident:

Simpel en eerlijk (transparant en rechtvaardig);

Voorkomt bureaucratie (dus voordelig);

Geldt voor alle burgers, arm en rijk, (dus ook voor ondernemers en zzp'ers);

Geen fonds meer nodig dat beheerd moet worden (het geld kan niet meer geroofd worden);

Zaait geen tweespalt tussen jong en oud (zoals nu gebeurt bij de WTP);

Kan gekoppeld worden aan het BBP (zodat het fluctueert met de welvaart).

Wie recht heeft op een staatspensioen is zonder meer duidelijk: Iedereen die pensioenbelasting heeft betaald over zijn inkomen.

Bij het invoeren van een Universeel Basisinkomen ligt dat moeilijker. Men zal dan de vraag moeten stellen aan welke eisen de ontvanger moet voldoen om ervoor in aanmerking te komen.

- Moet men (alleen) de Nederlandse nationaliteit hebben?
- Moet men beschikken over een Burgerservicenummer (BSN)?
- Moet men misschien gedurende een bepaalde periode als inwoner geregistreerd staan?

Dat zal duidelijk moeten zijn alvorens men met een Universeel Basisinkomen (UBI) een eind kan maken aan armoede en de enorme verschillen in welvaart! Is daarover een standpunt bepaald dan is de invoering ervan - mits de wil er is - een fluitje van een cent.

Herstel van vertrouwen in onze pensioenen begint met een eerlijk en degelijk plan voor de toekomst.

Amersfoort, 17 oktober 2022

Hoogachtend,

[Redacted signature]

Zie ook:

UNIVERSEEL STAATSPENSIOEN

2017-12-12 Waarom gaan we niet over op een universeel staatspensioen (USP)

<https://basisinkomen.nl/waarom-gaan-we-niet-over-op-een-universeel-staatspensioen/>

2018-05-05 Gewenst: een structurele herziening van ons pensioenstelsel

<https://basisinkomen.nl/gewenst-een-structurele-herziening-van-ons-pensioenstelsel/>

2018-08-26 Een nieuw pensioenstelsel vóór Prinsjesdag?

<https://basisinkomen.nl/een-nieuw-pensioenstelsel-voor-prinsjesdag/>

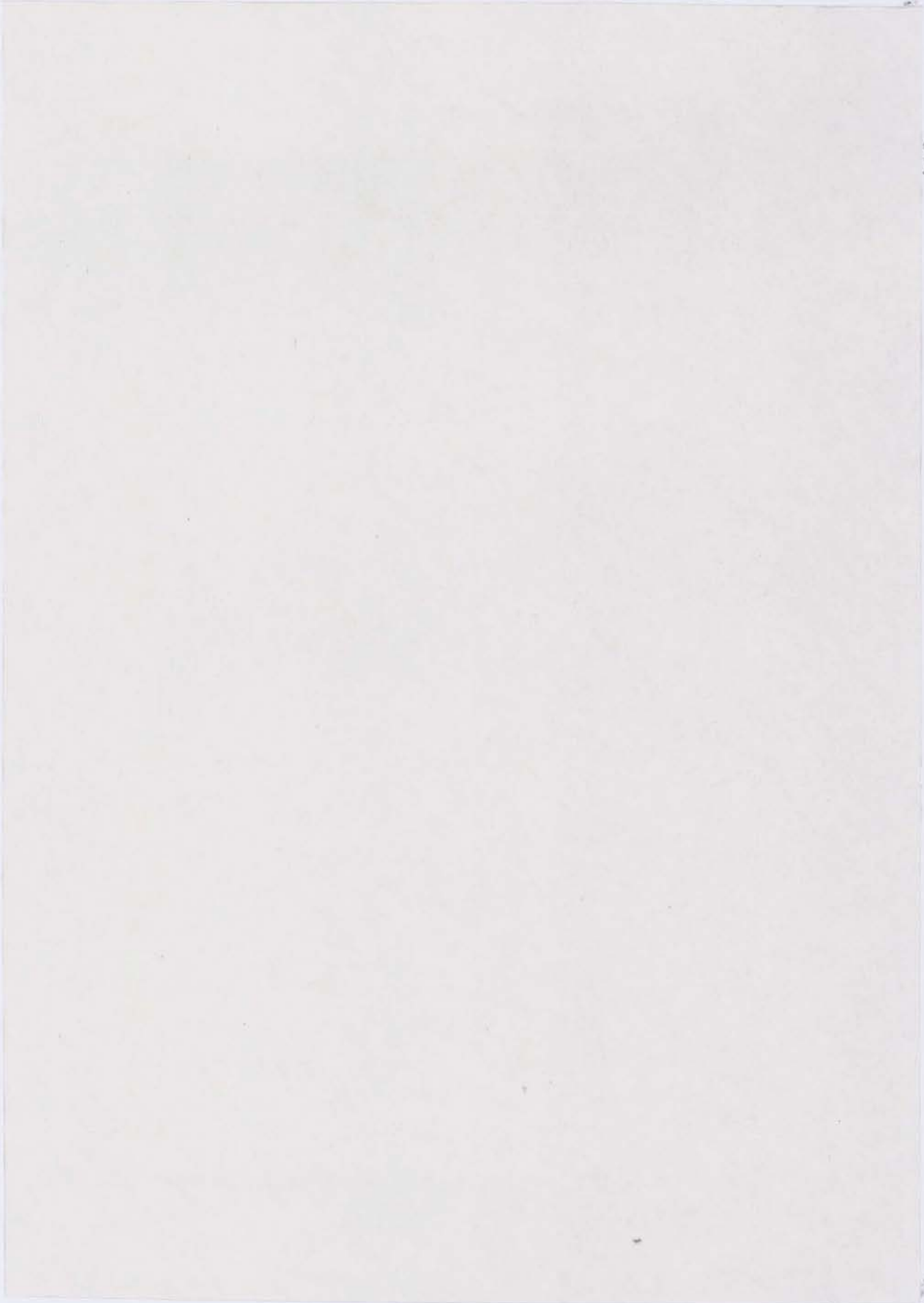
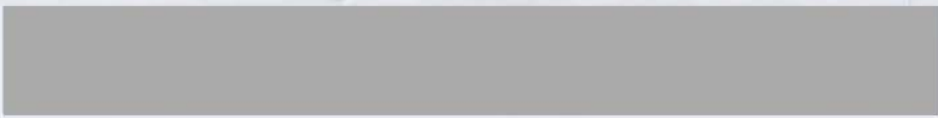

PKXL 222043
19-01-26 14:50
NEDERLAND

€ 4,35

Aan prof. Dr. Rianne Letschert,
Informatieur nieuw kabinet,
p/a De Tweede kamer
Bureau woordvoering kabinetsformatie
Postbus 20018
2500EA Den Haag

NX1CC - #X830X0X#00#0000#

8 713261 970709

Bureau Kabinetsformatie
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

Kenmerk: 202600361

Den Haag, 21 januari 2026

Geachte

Dank voor de brief die ik van u mocht ontvangen.

In het kader van mijn werkzaamheden ontvang ik veel brieven, nota's en verzoeken. Ik verricht mijn werkzaamheden op basis van een door de Tweede Kamer geformuleerde opdracht en de daarvoor gestelde termijn. Dat maakt dat ik helaas niet zelf inhoudelijk op uw schrijven kan reageren. Ik vraag hiervoor uw begrip.

Uw brief zal ook in de volgende fase van de kabinetsformatie beschikbaar blijven voor degenen die daarbij zijn betrokken.

Wellicht ten overvloede, zoals op de website (www.kabinetsformatie2025) staat vermeld, worden alle brieven aan de informateur openbaar gemaakt.

Hoogachtend,

Rianne Letschert
Informateur